

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Јелена М. Ковач

**КОГНИТИВНИ КУЛТУРНИ МОДЕЛИ И
ПРИНЦИПИ УЧТИВОСТИ У АКАДЕМСКОМ
ДИСКУРСУ: СРБИЈА И ШПАНИЈА КАО
СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА**

Докторска дисертација

Београд, 2020.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Jelena M. Kovač

**COGNITIVE CULTURAL MODELS AND
POLITENESS PRINCIPLES IN ACADEMIC
DISCOURSE: SERBIA AND SPAIN AS CASE
STUDIES**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2020

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Елена М. Ковач

**КОГНИТИВНЫЕ КУЛЬТУРНЫЕ МОДЕЛИ И
ПРИНЦИПЫ ВЕЖЛИВОСТИ В
АКАДЕМИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ:
ТЕМАТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ НА
ПРИМЕРЕ СЕРБИИ И ИСПАНИИ**

Докторская диссертация

Белград, 2020.

UNIVERSIDAD DE BELGRADO
FACULTAD DE FILOLOGÍA

Jelena M. Kovač

**MODELOS CULTURALES COGNITIVOS Y
PRINCIPIOS DE CORTESÍA EN DISCURSO
ACADÉMICO: SERBIA Y ESPAÑA COMO
ESTUDIOS DE CASO**

Tesis doctoral

Belgrado, 2020

Подаци о ментору и члановима комисије

Ментор: Проф. др Јелена Филиповић, редовна професорка, Универзитет у Београду,
Филолошки факултет

Чланови комисије:

1. _____

2. _____

Датум одбране:

Београд, _____

КОГНИТИВНИ КУЛТУРНИ МОДЕЛИ И ПРИНЦИПИ УЧТИВОСТИ У АКАДЕМСКОМ ДИСКУРСУ: СРБИЈА И ШПАНИЈА КАО СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА

Сажетак

Ова докторска дисертација бави се когнитивним културним моделима у спрези са принципима учтивости у академском дискурсу у српској и шпанској академској заједници. Реч је о интердисциплинарном истраживању из перспективе критичке социолингвистике, когнитивне социолингвистике, когнитивне антропологије и критичке анализе дискурса.

Циљ рада био је да се испита, упореди и прикаже дискурс између професора Универзитета у Београду/Крагујевцу/Гранади и студената докторских студија. Специфични циљеви били су: препознати и тумачити моделе комуникације у обе земље, упоредити когнитивне културне моделе и испитати како учесници виде учтивост. Крајњи циљ био је да се однос моћи у дискурсу аргументује као однос сарадње.

Примењена је квалитативна истраживачка метода, студија случаја, док су методе прикупљања података биле опсервације, полуструктурирани интервјуи и критичка анализа академског дискурса. Корпус су чинили сви прикупљени записи током опсервација, примери из интервјуа и интерпретација академског дискурса.

Анализа резултата указала је на висок степен подударности између заједница. У професорском дискурсу заступљен је когнитивни културни модел модернизације, без строгих правила понашања. Традиционални когнитивни културни модел изражен је код српских студената, док код шпанских преовладава модел модернизације. Когнитивни културни модел академије једнако поседују сви, као и модел који обједињује аспекте више модела дефинисан као когнитивни културни модел индивидуалног испољавања.

Општи закључак је да нема великих ни суштинских разлика, што показује да су у оквиру обе академске заједнице присутни исти или веома слични когнитивни културни модели. Академски дискурс одвија се на исти начин или уз извесне разлике, при чему влада принцип учтиве сарадње између саговорника.

Кључне речи: когнитивни културни модели, принципи учтивости, академски дискурс, критичка наука, когнитивна наука, студија случаја, српска академска заједница, шпанска академска заједница.

Научна област: лингвистика

Ужа научна област: критичка социолингвистика, когнитивна социолингвистика

УДК број:

COGNITIVE CULTURAL MODELS AND POLITENESS PRINCIPLES IN ACADEMIC DISCOURSE: SERBIA AND SPAIN AS CASE STUDIES

Abstract

This doctoral dissertation deals with cognitive cultural models in connection with the politeness principles in academic discourse in the Serbian and Spanish academic communities. It is an interdisciplinary research from the perspective of critical sociolinguistics, cognitive sociolinguistics, cognitive anthropology and critical discourse analysis.

The aim of the paper was to examine, compare and present a discourse between professors at the Universities of Belgrade/Kragujevac/Granada and PhD students. Specific goals were to: identify and interpret communication models in both countries, compare cognitive cultural models and examine how the participants perceive politeness. The ultimate goal was to argue the power in discourse as a collaboration relationship.

A qualitative research method was used, a case study, while the methods used to collect data were observations, semi-structured interviews and critical analysis of academic discourse. The corpus consisted of all collected notes during observations, interview examples and the interpretation of the academic discourse.

The analysis of the results has indicated a high degree of compatibility between the communities. In the professor's discourse is presented a cognitive cultural model of modernization, without strict rules of behavior. The traditional cognitive cultural model is present in the case of Serbian students, while the modernization model is predominant among the Spanish ones. The cognitive cultural model of academia is equally shared by everyone, as is a model that integrates aspects of multiple models defined as a cognitive cultural model of individual expression.

The general conclusion is that there are neither major nor essential differences, which indicates that the same or very similar cognitive cultural models are present within both academic communities. Academic discourse takes place in the same way or with certain differences, whereby the principle of polite cooperation is dominant between the interlocutors.

Key words: cognitive cultural models, politeness principles, academic discourse, critical science, cognitive science, case study, Serbian academic community, Spanish academic community.

Scientific field: linguistics

Scientific subfields: critical sociolinguistics, cognitive sociolinguistics

UDC number:

MODELOS CULTURALES COGNITIVOS Y PRINCIPIOS DE CORTESÍA EN DISCURSO ACADÉMICO: SERBIA Y ESPAÑA COMO ESTUDIOS DE CASO

Resumen

Esta tesis doctoral se ocupa de modelos culturales cognitivos en relación con los principios de cortesía en el discurso académico en la comunidad académica serbia y española. Es una investigación interdisciplinaria desde la perspectiva de la sociolingüística crítica, la sociolingüística cognitiva, la antropología cognitiva y el análisis crítico del discurso.

El objetivo del trabajo fue examinar, comparar y presentar el discurso entre los profesores de las universidades de Belgrado/Kragujevac/Granada y los estudiantes de estudios de doctorado. Los objetivos específicos fueron: identificar e interpretar modelos de comunicación en ambos países, comparar modelos culturales cognitivos y examinar cómo los participantes percibían la cortesía. El objetivo final fue argumentar el poder en el discurso como una relación de colaboración.

Se ha empleado un método de investigación cualitativa, estudio de caso, y los métodos utilizados para recopilar datos han sido observaciones, entrevistas semiestructuradas y análisis crítico del discurso académico. El corpus consistió en todas las notas recopiladas durante las observaciones, ejemplos de entrevistas y la interpretación del discurso académico.

El análisis de los resultados ha indicado un alto grado de compatibilidad entre las comunidades. En el discurso de los profesores está presente el modelo cultural cognitivo de modernización, sin reglas estrictas de comportamiento. El modelo cultural cognitivo tradicional está presente en el caso de los estudiantes serbios, y el modelo de modernización es predominante entre los estudiantes españoles. El modelo cultural cognitivo de la academia lo comparten todos por igual, al igual que un modelo que integra aspectos de múltiples modelos definido como modelo cultural cognitivo de expresión individual.

La conclusión general es que no existen diferencias grandes ni esenciales, lo que indica que los modelos culturales cognitivos iguales o muy similares están presentes en ambas comunidades académicas. El discurso académico tiene lugar de la misma manera o con ciertas diferencias, por lo que el principio de cooperación cortés es dominante entre los interlocutores.

Palabras clave: modelos culturales cognitivos, principios de cortesía, discurso académico, ciencia crítica, ciencia cognitiva, estudio de caso, comunidad académica serbia, comunidad académica española.

Área científica: lingüística

Temas especiales: sociolingüística crítica, sociolingüística cognitiva

UDC número:

САДРЖАЈ

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА	1
2. ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ ПРИСТУП ИСТРАЖИВАЊУ: КОГНИТИВНО-КРИТИЧКИ ПРИСТУП	10
2.1. Језик као друштвени феномен	10
2.2. <i>Когнитивно</i> у језику и друштву	11
2.3. <i>Критичко</i> у језику и друштву	14
3. ОДНОС КУЛТУРЕ, ДРУШТВА И ЈЕЗИКА	17
3.1. Спрега између културе, језика и друштва	17
3.2. Етнографија комуникације - језик у друштвеним и говорним заједницама	19
3.2.1. Друштво и комуникација	20
3.3. Језик као одраз друштвене моћи	22
3.4. Језик, свет и језичке идеологије	25
4. ПОЈАМ УЧТИВОСТИ И ТЕОРИЈЕ О ЊЕМУ	27
4.1. Учтивост као појам	27
4.2. Прагматички аспект учтивости	29
4.2.1. Модел комуникације Пола Грајса	29
4.2.2. Поимање учтивости код Робин Лејкоф	30
4.2.3. Поимање учтивости код Џефрија Лича	30
4.3. Теорија учтивости Пенелопе Браун и Стивена Левинсона	32
4.4. Дискурзивни приступ учтивости	34
5. УНИВЕРЗИТЕТСКИ СИСТЕМ И ОДНОСИ У ЊЕМУ	36
5.1. Универзитет као врста институције	36
5.2. Наслеђе хумболтовског система	37
5.3. Академска комуникација	38
6. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР РАДА	39
6.1. Квалитативни истраживачки приступ	40
6.2. Методе и технике истраживања	42
6.3. Приказ истраживања: Србија и Шпанија	43
6.3.1. Опсервације предавања и семинара	43
6.3.2. Полуструктурирани интервјуи са учесницима/учесницама	46
7. РЕЗУЛТАТИ ЕМПИРИЈСКОГ ИСТРАЖИВАЊА: СРБИЈА И ШПАНИЈА	47
7.1. Резултати опсервација предавања/семинара са нагласком на професорима	48
7.1.1. Запажања везана за Србију у поређењу са Шпанијом	48
7.1.2. Запажања везана за Шпанију у поређењу са Србијом	50
7.2. Резултати опсервација предавања/семинара са нагласком на студентима	50
7.2.1. Поређење посебних запажања у вези са српским и шпанским студентима на докторским студијама	51
7.3. Резултати полуструктурираних интервјуа са професорима	52
7.4. Резултати полуструктурираних интервјуа са студентима	69
7.5. Резимирање резултата истраживања: когнитивни културни модел индивидуалног испољавања	77
8. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	80
ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ	85

ПРИЛОЗИ	90
БИОГРАФИЈА АУТОРКЕ	154

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Свако од нас као припадник одређене друштвене заједнице, поседује сопствене погледе на свет, погледе на заједницу у којој живи, на своје сународнике, као и на припаднике других друштвених или културних заједница. Као чланови једне друштвене заједнице, поседујемо одређене културне моделе који обликују наше поимање света, ставове, веровања, те самим тим и друштвену стварност. Друштвени живот изискује да се ускладе индивидуалне потребе и колективни услови, те је један од предуслова за успешан опстанак и функционисање у оквиру заједнице управо поседовање структурисаног, хијерархијски организованог друштвеног знања које се налази у културним моделима (Filipović, 2009: 112). Културни модели, као друштвени систем знања које морамо да поседујемо уколико желимо да будемо прихваћени чланови друштвених заједница у оквиру којих функционисамо, утичу на понашање већине или свих чланова једне заједнице. Присутни су у свим друштвеним заједницама, али су подложни променама и разликују се од једне друштвене заједнице до друге (Filipović, 2009: 19-20).

Когнитивни антрополози баве се већ деценијама питањем шта појединац мора да зна како би се понашао као функционалан члан неког друштва, односно како би био у потпуности интегрисан у друштвену заједницу (Goodenough, 1957: 167). Ова антрополошка школа постулирала је виђење културе као *заједничког знања* (енгл. *shared knowledge*) – међутим, то не подразумева народне обичаје, нити рукотворине ни усмене традиције, већ се односи на оно што људи морају да знају како би се понашали на одговарајући начин, израђивали предмете онако како их праве и тумачили своја искуства на само њима својствен начин. Заправо, првобитно настојање америчког антрополога Ворда Гудинафа (Ward Goodenough), који је дао допринос когнитивној антропологији, да истражи знање које људи морају да поседују како би се понашали на културолошки прихватљив начин, преиначено је у циљ да се открије шта човек мора да зна како би језички исказао културолошки прихватљиве ствари о свету у коме живи (Quinn & Holland, 1987:4).

Будући да језик чини саставни део културе и друштва, однос између језика и културе, односно интеракција између самог језика, мисли и поимања света, представља значајно место у лингвистичкој науци (Filipović, 2009: 110). Алесандро Дуранти (Alessandro Duranti) (2003: 323) указује управо на то да се у америчкој антропологији језик поима као култура, односно да ова два концепта нису оделита, као и да се језик користи у одређеним контекстима као говорни догађај. Према Делу Хајмзу (Dell Hymes) (1980: 16-17) културне вредности и веровања, друштвене улоге и институције, друштвена историја и екологија неке заједнице, морају се испитивати с обзиром на њихов положај у комуникативним догађајима и обрасцима, баш као што и било који аспект друштвеног живота може бити предмет проучавања. Језички код, или пак сâм говор, не сме се сматрати завршеним скупом података, већ се „мора имати у виду друштвена заједница у улози контекста, односно скуп личности, па се затим морају проучавати њене комуникативне активности у целини, тако да ту свака употреба канала или кода добије своје место – у улози дела средстава које чланови дате друштвене заједнице користе“ (Hajmz, 1980: 16).

Култура као друштвено знање представља део сећања које се „друштвено стиче“, те самим тим култура представља део људске мисли (Hudson, 2001: 72-73) којом се, поред других наука, бави когнитивна лингвистика. Осим когнитивне лингвистике која је углавном заинтересована за истраживање значења у језицима у оквиру језичких модела заснованих на употреби језика (Filipović, 2009: 112), концептом културних модела бави се и когнитивна антропологија, усмеравајући се на истраживање знања, тј. сазнања или когниције, које је људима потребно како би спознавали културно прихватљиве ствари о свету око себе (Holland & Quinn, 1995 [1987]: 4-5). Претпоставка когнитивне лингвистике јесте да постоји низ

когнитивних културних модела који нам помажу да изградимо сопствено знање о свету, те самим тим да се снађемо у различитим животним контекстима. Културни модели су, дакле, когнитивног карактера и садрже све информације које су потребне за успешно деловање појединца у различитим комуникативним ситуацијама унутар једне говорне заједнице. Будући да су когнитивног карактера, односно да су повезани са сазнањем, дакле спознајом културног знања, о њима се може говорити као о когнитивним културним моделима. Они настоје да објасне и опишу сложени низ когнитивних операција неопходних за успешно деловање сваког појединца у друштвеним интеракцијама. Стога, когнитивни културни модели јесу групе структурираног друштвеног знања које нам је неопходно како бисмо постали прихваћени као чланови друштвене заједнице (Filipović, 2009: 112), тако да се људско понашање налази управо под утицајем ових модела – репрезентативних хијерархијских структура, познатих свим члановима одређене културе. Они првенствено функционишу на несвесном плану, дакле, имплицитно су сарджани у културном знању (D'Andrade & Strauss, 1992). Култура и когниција заправо представљају узајамно повезане концепте будући да су људи већину ствари које знају о свету око себе, и начину на који он функционише, научили од других, званично или незванично, намерно или ненамерно (D'Andrade, 1981: 179).

У критичким приступима који су усмерени на начин на који се друштвени односи проживљавају у језику, језик није само средство изражавања или комуникације, већ он представља праксу која гради односе међу људима, тј. праксу која је конструисана од стране самих говорника. Кроз језик говорници схватају себе, своје друштвено окружење, његове могућности и друштвену перспективу (Norton & Toohey, 2004 : 1). Када је реч о критичкој социолингвистици, ова научна дисциплина настоји да одреди на који начин су повезани друштвени односи и језичка пракса, односно како језичка пракса „доприноси друштвеној неједнакости и дисбалансу у расподели друштвене моћи“, истражујући језичку употребу, језичке варијације и ставове говорника према дискурсу (Filipović, 2009: 135). Што се тиче критичке анализе дискурса, њен постулат јесте, како наводи Норман Ферклаф (Norman Fairclough), да управо језик постаје једно од легитимних средстава за очување односа неједнакости у друштвеној заједници (Fairclough, 2001: 27), о чему ће бити више речи у наставку рада.

С обзиром на чињеницу да у разговору не учествују увек саговорници који имају равноправан однос, који не деле исте комуникацијске циљеве, нити су предмет разговора теме погодне да се о њима говори на отворен, тј. на потпуно директан начин, прибегава се индиректним начинима исказивања поруке, што се управо постиже кроз употребу принципа теорије учтивости (енгл. *Politeness theory*) (Brown & Levinson, 1987 [1978]), о којој ће бити више речи у наставку рада.

Када говоримо о когнитивним културним моделима и учтивости, треба напоменути да су оба концепта, како културни модели, тако и учтивост, скупови знања и друштвених норми који регулишу понашање људи у друштву како би успешно функционисали (в. Holland & Quinn, 1995, Escandell Vidal, 2006, Filipović, 2009).

Као што је раније наведено, језик сам по себи представља део културе, али и саму културу (Duranti, 2003), стога и његова употреба подлеже одређеним правилима друштвених заједница. Приликом употребе језика у сврхе формирања дискурса, користе се различити елементи и структуре које имају за циљ да доведу до остваривања комуникације између саговорника, као и успешног преношења поруке (Meu, 2001: 5). Без обзира на то којој друштвеној заједници или друштвеној групи припадају, говорници имају различите комуникацијске намере, тако да коришћењем језика и одређених језичких принципа они остварују различита дејства у дискурсу (Бугарски, 1995: 46).

Учтивост представља важан аспект друштвених интеракција, нарочито у ситуацијама када постоји неједнака расподела моћи у дискурсу, односно када учесници дискурса комуницирају са различитих позиција моћи, као што је случај са академским дискурсом. Сам појам учтивости може се схватити на два начина: као скуп друштвених норми које су успостављене од стране сваке друштвене заједнице и које прописују одговарајуће понашање за сваког члана дате заједнице и као скуп конверзацијских стратегија које су усмерене ка избегавању или ублажавању евентуалног конфликта приликом комуникације. Заправо, усмерен је ка одржавању добрих друштвених односа путем језичке употребе (Escandell Vidal, 2006: 143-145). Такође, учтивост је културно условљена, те ће се начини изражавања учтивости испољавати на различите начине у различитим културама. Овај појам превасходно се изучавао у оквиру прагматике, пре свега кроз теорију о говорним чиновима (Austin, 1962; Searle, 1969) и теорију о конверзационим импликатурама (Grice, 1975). Моделом учтивости у својим радовима током 70-их и раних 80-их година XX века, бавили су се Пол Грајс (Paul Grice) (1975), затим Робин Лејкоф (Robin Lakoff) (1973), Џефри Лич (Geoffrey Leech) (1983) и Пенелопе Браун (Penelope Brown) и Стивен Левинсон (Stephen Levinson) (1978).

Академски дискурс, пре свега, односи се на начине размишљања и употребу језика који постоје у академији. Његов значај, у великој мери, лежи у чињеници да се сложене друштвене активности као што су образовање студената, демонстрирање учења, ширење идеја и конструисање знања, ослањају на језик. Овај дискурс истовремено конструира друштвене улоге и односе који стварају академике и студенте и који одржавају универзитете, дисциплину и стварање самог знања. Појединци користе језик за писање, обликовање проблема и разумевање проблема на начин који је специфичан за одређене друштвене групе (Hyland, 2009: 1-2). Друштвена моћ у групама и организацијама, заправо, почива на принципима хијерархије. Стога, универзитет као друштвена организација која поседује моћ, чврсто и хомогено је структурирана са тачно одређеним и разрађеним улогама и функцијама (Pešić & Bazić, 2008: 245-246).

Кроз академски дискурс одражавају се неједнаки односи моћи током комуникације, где сам језик постаје средство за очување односа неједнакости (в. Fairclough, 2001) и у коме професори делају са виших позиција моћи, док студенти имају мање моћи током самог овог процеса, дакле, на универзитетима постоји хијерархија која диктира услове и динамику комуникације (Filipović, 2009: 46-47), о чему ће бити више речи у наредним поглављима. Језик и дискурс, односно „обрасци језичког понашања, са једне стране, представљају рефлекс културних модела и идеологија, али, са друге стране, језичко понашање такође потврђује или оспорава, одржава или мења одређену идеологију“ (Filipović, 2009: 46). Узимајући у обзир чињеницу да је академски дискурс хијерархијски устројен, односно да у њему постоји вертикални однос између учесника, постоји претпоставка да постоји друштвена дистанца у оваквој врсти дискурса, као и да студенти не поседују висок степен моћи. Међутим, дискурс у академској заједници јесте и начин на који појединци сарађују, стварају знање и дефинишу академску оданост (Hyland, 2011: 171).

Предмет истраживања ове докторске дисертације представљају когнитивни културни модели у спрези са принципима учтивости који су заступљени у академском дискурсу у Србији (Универзитет у Београду / Универзитет у Крагујевцу) и Шпанији (Универзитет у Гранади) између професора / професорки који држе предавања / семинаре на докторским академским студијама и студената / студенткиња који/е похађају докторске академске студије. Будући да оба концепта, како културни модели, тако и учтивост, представљају скупове друштвеног знања и норми који регулишу понашање људи у друштву како би успешно функционисали (в. Holland & Quinn, 1995; Escandell Vidal, 2006; Filipović, 2009), одабрала сам да повежем поменуте појмове

очекујући да ће управо академска заједница, као једна од веома значајних друштвених заједница, да покаже како културни модели и принципи учтивости међусобно значајно корелирају.

Реч је о компаративном интердисциплинарном истраживању у коме се концепти у фокусу рада посматрају из перспективе критичке социолингвистике, когнитивне социолингвистике, когнитивне антропологије, као и критичке анализе дискурса, при чему све наведене научне дисциплине представљају теоријске приступе, док се приликом анализе резултата истраживања користи методолошки приступ критичке анализе дискурса. С обзиром на то да је реч о дисциплинама које су комплементарне, узимајући у обзир односе између друштва, језика и културе, ово истраживање засновано је на њиховим постулатима. Узети су у обзир постулати различитих научних дисциплина како би се што боље схватили, представили и објаснили феномени који су у фокусу овог научног истраживања. У наредном поглављу ће бити више речи о свакој од поменутих дисциплина понаособ.

Досадашња компаративна истраживања дискурса као одраза садејства културних модела и учтивости у српској и шпанској заједници код нас, везана су за рад професорке Јелене Филиповић која се поменутом темом бави у својој књизи *Моћ речи. Огледи из критичке социолингвистике* (Filipović, 2009), као и у другом допуњеном и проширеном издању поменуте књиге (Filipović, 2018). Филиповић (2009: 51; 2018: 84-85) разматрајући однос језика и контекста, односно пишући о односу говорника и слушаоца, као и о улози релативног статуса учесника у конверзацији, усмерава се на скалу формалности у употреби личних заменица *ти* / *Ви* за обраћање једној особи. Однос релативне моћи или, пак, једнакости између саговорника проучава се управо према одабиру језичких форми за обраћање које су, саме по себи, показатељ различитих степена учтивости, поштовања, блискости, друштвених разлика, итд. Филиповић даље наводи како је стандардни српски језик знатно формалнији од стандардног полуострвског шпанског језика (насупротив хиспаноамеричком шпанском варијетету који је сличан српском по питању формалности / неформалности), где се прави значајна разлика између комуникативних ситуација у којима су друштвено (не)прихватљиви *ти*, односно *Ви* облици као што је случај са академском средином у којој ће се у српском језику прибегавати заменици *Ви*, док ће се у полуострвском шпанском користити облик *ти*. Све наведено упућује на закључак да релативни друштвени статус говорника у директној је корелацији са друштвеном моћи истих (в. Filipović, 2009: 51; Filipović, 2018: 84).

Узимајући у обзир чињеницу да тема когнитивних културних модела у спрези са принципима учтивости у српској и шпанској академској заједници није масовније истраживана код нас, увидела сам потребу да се ове области повежу и научно истраже, будући да академска заједница представља једну од најзначајнијих друштвених заједница.

Путем анализирања академског дискурса који се одвија између професора / професорки¹ и студената / студенткиња докторских академских студија на универзитетима у Србији (Универзитет у Београду / Универзитет у Крагујевцу) и Шпанији (Универзитет у Гранади), настојаћу да издвојим и анализирам когнитивне културне моделе који утичу на употребу принципа учтивости у академским заједницама ове две земље. Полазну тачку овог рада, те самим тим и истраживања, представља идеја да у академском дискурсу постоји друштвена дистанца и однос моћи, тако да истраживање има и акциони карактер – да препоручи начине како да се друштвена дистанца смањи и оствари што боља сарадња међу саговорницима. С обзиром на чињеницу да у академском дискурсу постоји различит однос друштвене моћи, дакле

¹ Осим термина професор / професорка, користићу у раду и термин наставник / наставница када говорим о универзитетским предавачима / предавачицама.

неједнак однос међу саговорницима, разумевање употребе одређених језичких образаца у интеракцији пружа „јаснији увид у структуру културних модела и разоткрива идеолошке постулате који формирају наше виђење света који нас окружује“ (Filipović, 2009: 19). Такође, структура друштвених и говорних заједница налази се у директној корелацији са језичким изборима које правимо сваки пут када ступамо у друштвене интеракције (Filipović, 2015: 1). Говорећи даље о комуникацији у академској заједници између професора / професорки и студената / студенткиња докторских студија, још једна идеја јесте да студенти / студенткиње нису сасвим без моћи у овом процесу, те да њихови начини комуникације могу показати процесе преговарања око моћи унутар академског поља. Учтивост се посматра у односу на ситуациони контекст у коме саме ситуације утичу на избор учтивих језичких средстава, тако да се учтиво понашање анализира у складу са тренутним контекстом, анализира се текућа интеракција, при чему се обраћа пажња на то како учесници у комуникацији изграђују своје позиције и односе, како их одржавају и преговарају о њима (в. Pan, 2000).

Када је реч о мотивацији за одабир академске заједнице за предмет овог истраживања, осим личне мотивације, будући да сам и сама чланица академске заједнице у Србији и сматрам да академска заједница представља једну од најзначајнијих друштвених заједница са одређеним утицајем у друштву, мотивација за бављење овом темом је сазнајна – намера је да се дебата о когнитивним културним моделима у спрези са учтивошћу прошири на академско поље, односно на академску средину, као и да се упореде два друштвено-културна контекста и две образовне средине (српска и шпанска), полазећи од претпоставке да су обе заједнице традиционалне. Стога, претпоставка је да су управо у оквиру академске заједнице на снази традиционални културни модели, тј. модели који јасно одређују на који начин треба да се постави свако од учесника у дискурсу, користећи притом учтиве структуре као принцип који регулише и доводи у равнотежу друштвену дистанцу (Leech, 1983: 83).

Традиционална култура представља устаљена понашања која се извршавају и понављају путем специфичних норми, тако да је присутна у свим облицима друштвеног живота, између осталог и у образовању (Pešić & Bazić, 2008: 268). С тим у вези, традиционални културни модели су устаљени обрасци понашања у оквиру друштвених заједница. Традиционални културни модел у академској средини огледа се кроз хијерархијско устројство, неравноправну комуникативну основу професор/студент где професор одлучује колико и шта студент треба да зна да би положио испит, формално обраћање (уз заменицу *Vi*), физичку дистанцу (Filipović, 2009: 46-49). Дакле, традиционални културни модел представља модел где постоји однос подређености/надређености, јасно одређене друштвене улоге и понашање у интеракцији. Насупрот томе, сматрам да културни модел који одступа од наведених традиционалних норми јесте културни модел модернизације². Под модернизацијом сматрају се структурне промене које омогућавају да друштво апсорбује промене и раст (в. Gredelj, 1996). Дакле, све промене у академском начину комуникације између професора/професорки и студената/студенткиња докторских академских студија које одступају од горенаведених традиционалних облика, сматрам променама под утицајем модернизације.

Иако се академски дискурс може посматрати као засебан ентитет у односу на дискурс одређене културе, будући да има јасно одређена сопствена правила (Hyland, 2009), полазим од претпоставке да академски дискурс у ове две заједнице неће бити изнад дискурса српске / шпанске културе, односно изнад датог друштвено-културног контекста, већ у складу са њим.

² Током истраживања нисам наишла на литературу у којој се даје дефиниција културног модела модернизације. Стога, сама сам дефинисала културни модел који одступа од традиционалног као културни модел модернизације у складу са дефиницијом модернизације у социологији (в. Gredelj, 1996).

Као чланица академске заједнице, сматрам да је коришћење принципа учтивости у академском дискурсу значајан механизам за академску интерперсоналну комуникацију кроз који се изражава поштовање. Такође, сматрам да он некада може послужити управо као механизам који постепено може довести до преласка на неформалнији језик, те да ће се управо у комуникацији између професора / професорки и студената / студенткиња докторских академских студија запазити континуум од формалног ка неформалном језику на вишим нивоима студија. Стога, препознала сам потребу да се ове теме повежу и истраже како би се утврдило који когнитивни културни модели су на снази у испитиваној српској и шпанској академској заједници, да ли је у обе заједнице присутан исти степен учтивости или је једна заједница, пак, традиционалнија од друге, у којој мери је дозвољено одступање и да ли се уопште одступа од традиционалних културних модела приликом комуникације у датом академском контексту.

У обзир су узете ове две земље (Србија и Шпанија) под претпоставком да деле исте друштвено-културне и патријархалне системе, тако да ће патријархални, односно традиционални културни модели прожимати све домене друштвеног живота (Filipović, 2013: 226-227), па самим тим и академску средину. Такође, обе земље припадају општем европском цивилизацијском контексту где, упркос великим разликама у друштвено-политичким уређењима током векова, Србија и Шпанија и даље испољавају карактеристике евроцентричног културног модела (Filipović, 2017: 34).

Општи циљ овог научног истраживања јесте да се испита, упореди и представи академски дискурс који се одвија између професора / професорки универзитета (Универзитет у Београду / Универзитет у Крагујевцу / Универзитет у Гранади) и студената / студенткиња докторских академских студија, са фокусом на принципима учтивости који се користе у међусобној комуникацији, а представљају одраз когнитивних културних модела у Србији и Шпанији. Стога, основни циљ рада представља приказивање академског дискурса у српској и шпанској академској заједници.

Поред општег циља, истраживање има и неколико специфичних циљева:

1. Херменеутички циљ: препознавање и тумачење истих / различитих модела комуникације у свакој од земаља,
2. Компаративни циљ: поређење когнитивних културних модела две академске заједнице имајући у виду контекст у оквиру ког функционишу,
3. Социолингвистички циљ: испитати на који начин учтивост доживљавају професори / професорке, а на који студенти / студенткиње докторских академских студија у Србији / Шпанији и који су њихови ставови о поменутом феномену.

Крајњи циљ истраживања јесте да се однос моћи у академском дискурсу аргументује као концепт сарадње и као однос сарадње између саговорника, а не као однос потчињености у коме је један од саговорника угрожен на било који начин.

На основу постављених специфичних циљева истраживања, изведено је и неколико истраживачких питања која представљају смернице за анализу:

1. На који начин се користе принципи учтивости у академској комуникацији? Да ли учесници / учеснице настоје да у међусобној комуникацији формулишу што учтивије исказе?
2. Да ли се учесници / учеснице комуникације изражавају на исти начин када је реч о писаној / усменој комуникацији? Да ли ће писана комуникација бити формалнија од усмене?

3. Који когнитивни културни модели се налазе у позадини коришћења принципа учтивости у академском дискурсу између професора / професорки и студената / студенткиња докторских студија? Да ли је мања друштвена дистанца на овом нивоу студија у односу на основне / мастер академске студије?

4. Како би академску учтивост окарактерисали професори / професорке, а како студенти / студенткиње докторских студија?

5. На који начин ће контекст одредити степен учтивости?

6. Који когнитивни културни модели постоје у српској и шпанској академској заједници? Колики је степен учтивости у њима? Која од ове две заједнице је традиционалнија у свом приступу?

7. Да ли саговорници / саговорнице увек настоје да сарађују приликом комуникације?

Последње истраживачко питање везано је за концепт принципа сарадње (енгл. *cooperative principle*) којим се бавио Пол Грајс. Грајсов принцип сарадње има за циљ да се током комуникације обезбеди ефикасан, те самим тим успешан, пренос информација, односно порука између саговорника. Под претпоставком да је неки такав општи принцип прихватљив, Грајс наводи да је могуће разликовати четири категорије које се састоје од одређених максима. Ослањајући се на Кантову филозофију, Грајс ове категорије назива категоријама квантитета, квалитета, релације и начина (Grice, 1975: 45). Једна од максима о којима Грајс говори, а која је значајна за овај рад, управо је максима везана за учтивост приликом комуникације која гласи *Будите љубазни* (енгл. *Be polite*) (Grice, 1975: 47). Такође, веома значајан концепт за овај рад представља концепт *образа* (енгл. *face*) који упућује на то да се приликом комуникације образ учесника у разговору може угрозити (енгл. *face threatening strategies*) или пак сачувати (енгл. *face saving strategies*), као и да се током комуникације образ манифестује кроз слику коју појединац жели да о њему имају други чланови друштва (в. Goffman, 1967; Brown & Levinson, 1987).

С обзиром на то да су културни модели когнитивног карактера и да садрже све информације потребне за успешно деловање појединца у различитим комуникативним ситуацијама унутар једне говорне заједнице (Filipović, 2009: 112), полазиште овог истраживања представља идеја да је употреба принципа учтивости у академском дискурсу одраз традиционалног когнитивног културног модела према коме се са професорима увек комуницира на учтив начин, при чему се студенти налазе на нижим позицијама моћи. Реч је о вертикалној друштвеној удаљености која подразумева хијерархијске односе у некој друштвеној заједници (Leech, 1983: 126). Друштвена удаљеност представља један од најутицајнијих фактора приликом избора говорне стратегије обраћања (Ostojić, 2003: 190).

Студенти / студенткиње докторских академских студија одабрани су као циљна група овог истраживања из разлога што се сматра да они / оне на трећем нивоу академских студија имају развијену критичку свест и критичко мишљење, као и да су сасвим свесни положаја на коме се налазе приликом комуникације са професорима / професоркама. Такође, на овом нивоу студија, студенти / студенткиње су много ближи/е својим професорима / професоркама по образовању, тако да се осећају делом истог академског поља. Још једна од намера овог истраживања јесте да се увиди новина унутар академског дискурса, односно у којој мери постоји померање од традиционалног ка модерном, од строго формалног ка мање формалном или, пак, неформалном комуницирању у данашње време у односу на период када су данашњи/е професори / професорке били/е студенти / студенткиње.

Овим истраживањем намеравам да укажем и на то да је могуће премостити јаз у комуникацији између студената / студенткиња докторских академских студија и професора / професорки који држе предавања / семинаре на докторским студијама, тако што се од формалне комуникације која почива на строгим принципима учтивости, постепено може прећи на неформалнији језик приликом комуникације. Такође, студенти / студенткиње докторских академских студија се могу охрабрити и подстаћи на непосреднију комуникацију са професорима / професоркама са докторских студија, што би уједно представљало рушење баријере и довело до „ублажавања“ традиционалног когнитивног културног модела којим се јасно намеће надмоћ / подређеност у односу професор / професорка - студент / студенткиња.

Након уводних разматрања биће представљен теоријско-методолошки део рада који се састоји од четири поглавља и садржи преглед и анализу досадашњих истраживања културних модела, учтивости, академског дискурса. Будући да је реч о интердисциплинарном истраживачком приступу, одмах након уводног дела биће речи о дисциплинама на којима је засновано ово истраживање: критичка социолингвистика, когнитивна социолингвистика, когнитивна антропологија и критичка анализа дискурса. Разматраће се такође однос културе, језика, друштва и друштвене моћи. Такође, осврнућу се на универзитетски систем и на односе у њему.

Након приказа теоријског дела рада, следи део везан за емпиријско истраживање – методолошки оквир истраживања. Помоћу квалитативних истраживачких метода прикупљени су и представљени добијени подаци. Будући да се овај рад бави једним значајним друштвеним аспектом, академском заједницом кроз коју се рефлектује однос друштвене моћи, квалитативна методологија јесте најподеснија за изучавање и представљање феномена у фокусу рада, с обзиром на то да је ове феномене важно сагледати из перспективе учесника у истраживању. Квалитативни истраживачки приступ користи се када нас занима квалитет одређеног збивања и интеракција међу људима, а мање колико често и колико интензивно се неко понашање јавља. Акценат је управо на целовитом и детаљном опису одређене ситуације, тако да нам квалитативна метода пружа изобиље детаљних података о релативно малом броју случајева при чему се користе различити извори података. Одређена друштвена појава и објашњење стања разматрају се из неколико углова (Ajduković, 2007: 1-2).

Као методолошки поступак за ово истраживање, одабрана је студија случаја (енгл. *case study*), с обзиром на то да је реч о квалитативној истраживачкој методи која омогућава истраживачима да дођу до детаљних и потпуних података, било о једном или о више појединачних случајева одређене групе или категорије појаве, а потом се на основу прикупљених података изводе закључци о свим случајевима исте категорије (Merriam, 1988). У оквиру студије случаја професор / професорка, као и студент / студенткиња анализирају се засебно, анализира се и цела учионица, односно комуникација и начин понашања у њој, а затим се настоји утврдити у којој мери се уклапају у контекст националних академских заједница. Такође, све то се упоређује са културним моделима одакле су говорници.

Током истраживања, како би се испитало садејство когнитивних културних модела и принципа учтивости у академском дискурсу, коришћене методе прикупљања података су следеће: присуство предавањима на докторским академским студијама / семинарима за студенте / студенткиње докторских студија где су вршене опсервације (дакле, реч је о продуженом боравку у академској заједници), полуструктурирани интервју, као и критичка анализа академског дискурса. Стога, корпус истраживања представљају сви прикупљени записи из спонтаног дискурса током предавања / семинара (опсервације) које сам уносила у свој дневник истраживања, примери из интервјуа, као и сама интерпретација академског дискурса. У фокусу

истраживања су професори / професорке из Србије (Универзитет у Београду (Филолошки факултет) / Универзитет у Крагујевцу (Филолошко-уметнички факултет)) и Шпаније (Универзитет у Гранади (Факултет за комуникацију и документацију)) који држе предавања / семинаре за студенте / студенткиње докторских академских студија. Теренско истраживање спровођено је од августа / септембра 2014. године до марта 2018. године, док су интервјуи вршени од маја 2017. до децембра 2019. године. О методологији истраживања биће више речи у оквиру засебног поглавља у наставку рада.

Након теоријског и методолошког дела рада следе закључна разматрања и препоруке за будућа истраживања.

Дисертација такође садржи осамнаест прилога који се састоје од водича за полуструктурирани интервју са професорима / професоркама / студентима / студенткињама докторских академских студија на српском и шпанском језику, као и транскрипата интервјуа на српском и шпанском.

2. ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ ПРИСТУП ИСТРАЖИВАЊУ: КОГНИТИВНО-КРИТИЧКИ ПРИСТУП

У оквиру овог поглавља биће изнети основни теоријски постулати научних дисциплина на којима је засновано ово истраживање, уз указивање на њихову међусобну повезаност која пружа један општи оквир истраживању. Реч је о следећим научним дисциплинама: критичкој социolingвистици, когнитивној социolingвистици, когнитивној антропологији и критичкој анализи дискурса. Заједнички садржитељ свих наведених дисциплина јесте да потпадају под окриље когнитивно-критичке науке, стога су ове дисциплине комплементарне, будући да се баве односом који постоји између друштва и језика.

Социolingвистички приступ, уопште узев, према речима Дела Хајмза подразумева прелаз који треба од „фокуса на језичку структуру да се фокусира на језичку функцију“, дакле од фокуса на изоловане језичке форме у изолацији до језичке форме у људском, друштвеном контексту (Hymes, 1974: 77). Како наводи Јан Блумаерт (Jan Blommaert) језичке појаве у социolingвистичким оквирима посматрају се у контексту, односно унутар друштвене и културне заједнице. Посматра се политички и историјски контекст чији су те заједнице део. Реч је о приступу који сматра језик као организован, не само у језички систем, не само у језичком погледу, већ и у социolingвистички систем. Другим речима, то је онај систем који испитује језик у покушају да разуме друштво, етнографски формулисан, а социolingвистика заправо представља критичку друштвену науку о језику (Blommaert, 2010: 3).

2.1. Језик као друштвени феномен

Језик као друштвена пракса детерминисана је друштвеним структурама, тако да је и сам дискурс одређен од стране низа конвенција које су повезане са друштвеним институцијама. Стога, језик је активно повезан са моћу и бори се за моћ, као и дискурс који се производи путем тог језика (Fairclough, 2001: 14). Ферклаф (Fairclough, 2001: 18-19) је проширио истраживање о дискурсу као делу ширег процеса друштвене промене. Однос између дискурса и језика тумачи тако што наводи да језик представља облик друштвене праксе:

- 1) будући да чини саставни део друштва,
- 2) да је друштвени процес (дакле, мења се у друштву и кроз друштвене односе),
- 3) да је процес који је друштвено условљен, односно условљен од стране других делова друштва (нејезичких делова).

С обзиром на то да је сам језик својство друштва, језички феномени заправо су посебна врста друштвених феномена, на исти начин као што су друштвени феномени, једним делом, језички феномени. Језички феномени друштвени су у том смислу што сваки пут када људи говоре, слушају, пишу или читају, они то чине на начине који су друштвено прописани (самим тим друштвено прихватљиви) и који имају различите друштвене ефекте (Fairclough, 2001: 18-19).

Ферклаф користи термин дискурс да опише целокупан процес друштвене интеракције, док текст представља само један део тог процеса, тј. представља производ. Тај део, поред текста, укључује процес производње (чији је текст производ) и процес интерпретације, односно тумачења (за који је текст извор). Када производе или када тумаче текстове, људи се ослањају на своје знање о језику, представе о природном и друштвеном свету који настајују,

вредностима, веровањима, претпоставкама – представама које имају у својим главама и на које се ослањају (Fairclough, 2001: 19-20). Те представе, похрањене у људској дуготрајној меморији, заправо су прототипи за веома разноврсне ствари – облике речи, граматичке облике реченица, типичну структуру наратива, својства предмета и особа, као и очекивани низ догађаја у одређеној врсти ситуације. Заједнички назив који Ферклаф користи за поменуте прототипове јесте ресурси чланова (енгл. *members' resources*), који су когнитивног карактера у том смислу што се налазе у људским мислима. То су заправо когнитивни извори који су друштвено одређени и који се преносе путем друштва (Fairclough, 2001: 9).

Када је реч о теми овог рада и академском дискурсу, постоје одређене когнитивне стратегије које се конвенционално очекују када се студенти / студенткиње обрађају професорима / професоркама и које се морају узети у обзир приликом анализе дискурса из критичке перспективе. Дискурс у том случају укључује друштвене услове који могу бити одређени као социјални услови производње и социјални услови тумачења дискурса. Ови друштвени услови се, штавише, повезују са три различита нивоа друштвене организације: ниво друштвене ситуације или непосредно друштвено окружење у коме се дискурс одвија, затим ниво друштвене институције која представља ширу матрицу за дискурс, као и ниво друштва као целине. Ови друштвени услови обликују ресурсе чланова друштва, тј. прототипе или представе које људи уносе у производњу и интерпретацију дискурса, а који заузврат обликују начин на који су текстови произведени и формулисани. Стога, посматрањем језика као дискурса и језика као друштвене праксе, човек се посвећује не само анализи текста, нити само анализи процеса производње и интерпретације, већ и анализи односа између текста, процесâ и друштвених услова за настанак текста и интерпретације, анализирајући ситуациони контекст, институционални контекст и друштвене структуре – дакле, важан је однос између текста, интеракције и контекста као три димензије дискурса. У складу са ове три димензије дискурса, Ферклаф разликује три димензије, или фазе, критичке анализе дискурса:

1. дескрипција – односи се на фазу која се бави формалним особинама текста,
2. интерпретација – представља однос између текста и интерпретације, при чему се текст посматра као производ процеса стварања и као сам извор у процесу интерпретације,
3. објашњење – представља однос између интеракције и друштвеног контекста, са друштвеним одређивањем процеса производње и интерпретације, као и њихових друштвених ефеката (Fairclough, 2001: 14-22).

Пре неког времена дошло је до појаве интернета као великог новог медија који је довео до успона нових облика комуникације. Та појава довела је до одређеног оптимизма по питању моћи и неједнакости, зато што је доступан свима онима који поседују потребну технологију, што је релативно егалитаран облик комуникације, омогућујући облике умрежавања који обећавају нове могућности за друштвену мобилност и напредовање (Fairclough, 2001). Неколико истраживачких питања у оквиру полуструктурираног интервјуа формулисаних за потребе ове докторске дисертације, односи се управо на комуникацију између професора/професорки и студената/студенткиња путем интернета, односно путем електронске поште.

2.2. Когнитивно у језику и друштву

Пре тачно две деценије амерички когнитивни лингвиста Роналд В. Ланакер (Ronald W. Langacker) указао је на потребу за проширењем делатности когнитивне лингвистике и когнитивне граматике на подручје дискурса и друштвене интеракције, будући да је природа

концептуалних и граматичких структура нераскидиво повезана са друштвеним интеракцијама које се огледају у конструисању различитих врста дискурса (Langacker, 1999: 376). Друштвена димензија и језичке варијације посматрале су се у садејству дајући израз као што је друштвени аспект језичке варијације (Kristiansen & Dirven, 2008: 1-2), тако да ће се у овом раду поменути феномени посматрати као повезани и међусобно зависни, где никако не може бити речи о дискурсу *per se*, с обзиром на то да је немогуће да на његово формирање није извршен никакав утицај од стране друштвене заједнице.

Како наводе Гите Кристијансен (Gitte Kristiansen) и Рене Дирвен (René Dirven), током шездесетих година двадесетог века лингвиста Вилијам Лабов (William Labov), бавећи се термином *социолингвистика* (енгл. *sociolinguistics*), истакао је да не може ни бити речи о бављењу лингвистиком, а да се при томе друштвена димензија и друштвене варијабле не узму у потпуности у обзир. Дакле, према Лабовљевом мишљењу поменути термин је сувишан будући да лингвистика већ садржи у себи „социо/друштвено“ (Kristiansen & Dirven, 2008: 2).

Проучавање језика у употреби (енгл. *language in use*) подразумева мултиваријантну врсту анализе, укључујући аспекте попут варијације која је повезана са оним ко користи језик, ситуационо условљене варијабилности и концептуалне, односно појмовне мотивације. Стога, истраживање које настоји да открије, испита и упореди социјалну и когнитивну димензију може се подвести под окриље когнитивне социолингвистике (енгл. *Cognitive Sociolinguistics*) (Kristiansen & Dirven, 2008: 4). Когнитивна социолингвистика, у ширем смислу, може се дефинисати као покушај постизања приближавања између когнитивне лингвистике и традиције социолингвистике (Geeraerts, Kristiansen & Peirsman, 2010: 2).

Когнитивна социолингвистика проистекла је из тога што је когнитивна лингвистика била отворена за социолингвистичке проблеме попут друштвене варијације језика. У когнитивној лингвистици граматичка и лексичка проучавања била су, пре свега, усмерена на концептуалне и референцијалне функције језичке симболизације. Когнитивна социолингвистика има тежњу да прошири когнитивну парадигму на регионалне и друштвене обрасце који су укључени у језичку симболизацију. Овај фокус на начин на који се употреба језика у различитим регионалним и друштвеним групама одликује различитим концептуализацијама, различитим граматичким и лексичким преференцијама и разликама у истакнутости појединих конотација, додаје потребну друштвену димензију когнитивној лингвистици. Когнитивна социолингвистика у центар пажње смешта говорнике у њиховом социо-когнитивном функционисању. Иако су се и неке друге научне дисциплине бавиле односом између језика и друштва (нпр. социолингвистика, социјална психологија језика), ниједна дисциплина није искористила експланаторни оквир когнитивне лингвистике (Kristiansen & Dirven, 2008: 4), као што је случај са когнитивном социолингвистиком. Когнитивна социолингвистика дужна је да размотри различите концептуалне везе између језика и културе које се огледају у когнитивним културним моделима (Kristiansen & Dirven, 2008: 5), који су заправо групе структурираног знања, углавном друштвеног карактера, које нам је од кључне важности уколико желимо да будемо прихваћени као чланови друштвене заједнице. Стога, ови модели заслужни су за обликовање наше друштвене стварности, тако што утичу на понашање већине или, пак, свих чланова неке заједнице (Filipović, 2009: 19).

Осим когнитивне социолингвистике и когнитивне лингвистике, имамо још једну научну дисциплину у оквиру које когнитивни културни модели играју значајну, штавише кључну, улогу, а реч је о когнитивној антропологији. Когнитивна антропологија, као старија научна дисциплина од претходно поменутих, представљала је потподручје културне антропологије, и била је уско повезана са лингвистиком и језичком антропологијом. Поред тога, когнитивна антропологија била је један од важних раних саставних делова когнитивних наука (Kronenfeld et al., 2011: 1).

Когнитивна антропологија представља проучавање односа људског друштва и људске мисли, усмеравајући се на то како људи у друштвеним групама замишљају и размишљају о предметима и догађајима који чине њихов свет – укључујући апсолутно све, од физичких ствари као што су биљке до апстрактних појмова као што је правда. Овакво научно усмерење уско је повезано са психологијом с обзиром на то да проучавање како одређене друштвене групе категоришу предмете и појаве, односно на који начин резонују, неминовно доводи до питања о основној природи таквих когнитивних процеса (D'Andrade, 1995: 1). Когнитивна антропологија као засебно подручје истраживања датира од раних шездесетих година двадесетог века. Међутим, њени претходници датирају још од самих почетака антропологије средином деветнаестог века, али жаришна питања о менталним конструкцијама и њиховим основним принципима појавила су се систематски тек током последњих педесет или више година (Blount, 2011: 11). Уопштено говорећи, ова научна дисциплина посматра се као скуп приступа који раде на покушајима да разумеју механизме људског ума, а аналитички распон ових приступа у великој мери види се као много ограниченији од чисто антрополошких перспектива када је реч проучавању друштва, друштвеним улогама, политичким системима и моћи. Когнитивна антропологија има склоност да се усредсреди на појединца, на појединачне системе класификације, на мале друштвене контексте, као и на идеалне случајеве за тестирање, тако да није погодна за разумевање већих контекста у којима се обликују људско понашање и знање (Vike, 2011: 376). У овим случајевима критичка наука погоднија је од когнитивне науке.

Крајем деветнаестог века антропологија се борила да постане самостална академска дисциплина, што је подразумевало независност од психологије као већ успостављене дисциплине. Антропологији је била потребна перспектива или оријентација која би је разликовала од психологије, тако да се концепт културе појавио у тој улози, поставши кључни концепт ове научне дисциплине. Антрополози су сматрали да је знање културно засновано, друштвено засновано, као и да је променљив феномен. Когнитивни капацитет наставио је да буде централни аспект дефиниција културе, изражен као „идеја“ или „знање“. Когнитивни антрополози бавили су се, као и антрополози, тачним етнографским описом, али осим тога, они су тражили принципе који су у основи људског понашања (Blount, 2011: 11-13). Међутим, тек 1957. године појавила се дефиниција културе чији је циљ био да подржи истраживања која су се кретала у когнитивном правцу, а пружио ју је Ворд Гудинаф. У то време антропологија је била под јаким утицајем структуралне лингвистике, која се често сматрала најнаучнијим под-пољем унутар антропологије. Гудинаф (1957: 167), увидевши да су структурални и таксономски приступи у лингвистици применљиви на културне појаве, предложио је дефиницију културе у складу са тим, наводећи да се култура друштва састоји од онога што неко мора да зна или у шта верује како би функционисао на начин који је прихватљив за чланове друштва коме припада. Гудинафова дефиниција, на овај начин, сместила је културу у оквире система знања и веровања, дајући јој когнитивне карактеристике (Blount, 2011: 13). Когнитивни антрополози почели су да користе нову перспективу са циљем да, као и раније, пружи тачан опис изворног знања (Blount, 2011: 15).

У оквиру когнитивне антропологије, веома значајно место припада културним моделима (кроз које се заправо култура и манифестује) који су дефинисани као претпостављени модели о свету, узети здраво за готово, модели које деле сви чланови друштва и који играју огромну улогу у људском разумевању света и људском понашању у свету који их окружује. Стога, културни модели представљају заједничко знање свих припадника одређених друштава и култура (Quinn & Holland, 1987: 4). Људи активно моделују свет у којем живе, а управо ти модели чине основу културе. Људи уче о свету уграђујући у свој ум оно што посматрају и чему су их други научили, не само кроз памћење експлицитних порука, већ пасивно учећи из њих, а

потом то искуство трансформишу у моделе који им омогућавају да делају смислено и сврховито у различитим контекстима – чак и у оним контекстима у којима се никада до сада нису налазили, непрестано прилагођавајући и доводећи у склад своје знање и његову организацију тако да могу да се носе са свим тим контекстима. Култура, дакле, представља и оно што појединачни модели деле (садржаје који се преклапају), као и оно што се можда не дели директно, али се ипак признаје и третира као својство заједница интеракције (енгл. *communities of interaction*). Другим речима, култура се састоји од механизма који међусобно повезују различите, као и различито распоређене (когнитивно-културне) моделе (Vike, 2011: 380).

У наредном поглављу биће више речи о односу између културе и друштва, као и о улози коју има језик у оквиру људских заједница.

2.3. Критичко у језику и друштву

У својој књизи *Језик и моћ* (енгл. *Language and Power*), енглески лингвиста, Норман Ферклаф (2001 [1989]) разматра однос између језика и друштва у светлу критичке науке, бавећи се односима моћи у савременом друштву, критичком свешћу о језику, као и критичком анализом дискурса (енгл. *critical discourse analysis*). Када је реч о намери да се испита улога језика у односима моћи у друштву, начини на које језик утиче на друштво и обрнуто, критичка социолингвистика и критичка анализа дискурса незаобилазне су научне дисциплине. Ферклаф је става да свако ко је заинтересован за односе моћи у савременом друштву, не може да игнорише језик. Међутим, постоји јаз између нивоа свести коју савремени положај језика захтева и стварног нивоа који има, као и оног у којој мери језик привлачи пажњу у друштву (Fairclough, 2001: 3).

Критичка социолингвистика, као и друге врсте примене концепата критичке теорије, бави се друштвеном интеракцијом и језиком у друштвеном контексту, ослањајући се у великој мери на критичку анализу дискурса. С тим у вези, у оквиру њеног интересовања налазе се питања друштвене моћи, друштвене и културне разлике, доминација појединих друштвених група (Filipović, 2009: 19). У циљу сагледавања и објашњења појединих социолингвистичких односа и процеса чији носиоци су представници одређених говорних заједница, важно је разумевање друштвеног контекста, друштвених односа моћи, равноправности или превласти и њихове корелације са језичким облицима, односно са дискурсом и интеракцијом. Такође, критичка социолингвистика настоји да понуди могућност промене, односно да укаже на оно што је проблематично у друштвеним односима, и што се управо одржава и одражава кроз језичку праксу (Filipović, 2009: 34). Дакле, реч је о једној интердисциплинарној научној области која настоји да „сагледа, опише и објасни сложене и вишеслојне интеракције друштва (говорне заједнице), њиховог језика и њиховог сагледавања света и реалности која их окружује (односно културних модела и идеологија који нам свима помажу да разумемо чињенице са којима се сусрећемо у суживоту са другим људима из дана у дан)” (Filipović, 2009: 10). У критичкој социолингвистици језик се третира као један од кључних корелата, али и суштинских елемената, културних модела и идеологија, будући да су идеологије њихов саставни део (Filipović, 2009: 19).

Критичка анализа дискурса испитује, пак, начине на које употреба језика или дискурс праксе репродукују и трансформишу односе моћи у друштву. Нагласак треба да буде на употреби језика, али на оној употреби језика која је замишљена као друштвено одређена, и то је оно што се назива дискурсом у критичкој науци (Fairclough, 2001: 18), о чему ће бити више речи у наставку.

Критичка социоллингвистика блиска је критичкој анализи дискурса и може се рећи да је основни циљ критичке социоллингвистике заједнички критичкој анализи дискурса (КАД). Критичка анализа дискурса тежи да „истражи друштвену интеракцију тако што се усмерава на њене језичке елементе, али у исто време она тежи да укаже на најчешће скривене детерминанте у систему друштвених односа, као и на скривене ефекте које оне могу имати на систем“ (Fairclough, 2001: 4). Задатак овог критичког приступа, применљивог у оквиру различитих научних области као што су прагматика, стилистика, реторика, социоллингвистика, етнографија, анализа медија и др., јесте да испита и утврди начине на које текст и сам говор оваплоћују и репродукују друштвену моћ и њену злоупотребу, доминацију и неједнакост. Основна претпоставка ове дисциплине је та да наука не може бити неутрална, већ да она увек укључује вредносну компоненту, да жели да разуме и да прикаже друштвену неједнакост, са настојањем да јој се супротстави. Стога, КАД бави се дискурсима оних друштвених институција које поседују моћ, као што су дискурси политике, медија, образовања, бирократије и др. (Van Dijk, 2001: 352, према Klikovac, 2008: 255-256).

Ферклаф (Fairclough, 1995, 2001) и Ван Дијк (Van Dijk, 1993) дали су допринос овом приступу који се фокусира на начин на који се језик користи за вршење и очување моћи и привилегија у друштву. КАД тежи да укаже на то колико ствари које изгледају „природно“ и „нормално“ нису уопште такве већ су под утицајем односа снага у друштву, а управо то одређује ко ће шта да каже у којој ситуацији. С тим у вези, критичка анализа дискурса идеолошка је и просуђујућа научна дисциплина, тако да она представља ресурс за људе који се боре против доминације и угњетавања која се осликавају и у језичким облицима (Fairclough, 1995). Критичка анализа дискурса релативно је млада научна дисциплина која се противи веровању у једну, апсолутну истину. Њен основни постулат јесте промена фокуса науке од друштвено неутралне до науке која има задатак да утиче на друштвене промене и друштвену стварност. Ферклаф, енглески лингвиста који је био посвећен раду на овом интердисциплинарном пољу, проучавао је управо улогу коју дискурс има у великим друштвеним променама, успоставивши између њих узрочно-последичну везу. Установио је да је појава нових дискурса у друштву последица неке друштвене промене, али и да је дискурс средство помоћу кога се друштвена промена одиграва. Самим тим, критичка анализа дискурса је веома ангажована у друштвеном смислу и својствено јој је тражење „позадинске“ идеологије која утиче на језичке изборе говорника, одабир речи и њихову дистрибуцију у свом дискурсу (Van Dijk, 1997).

Критичка наука, у свим доменима, не задовољава се само пуким описима или површним применама, већ поставља нова питања као што је одговорност, интерес, идеологија. Уместо да се фокусира на искључиво академске или теоријске проблеме, критичка наука бира друштвене проблеме, ставља се на страну угњетаваних и критички испитује деловање оних на власти, оних који имају одговорност и моћ да те проблеме реше. У складу са тим, и КАД посматра језик као облик друштвене праксе, те контекст употребе језика сматра за најважнији елемент анализе. КАД је стога посебно заинтересована за однос који постоји између језика и моћи (Wodak & Meyer, 2001).

КАД одликује разноврсност методолошких приступа и теоријских оквира, а свима њима заједнички је термин *критички*. Будући да, према мишљењу Ферклафа, у људским друштвима веза између узрока и последице може искривити нашу визију стварности, критички значи, пре свега, учинити видљивом међусобну повезаност између догађаја. Критички такође подразумева дистанцу у односу на објекат и резултате истраживања, њихово посматрање у ширем друштвеном контексту, заузимање експлицитног политичког става, као и фокус на ауторефлексију током самог истраживања. Дакле, КАД испитује како скривене, тако и

транспарентне односе доминације, дискриминације, моћи и контроле у друштву, онако како се они манифестују кроз језик (Wodak & Meyer, 2001).

За разлику од других приступа анализи дискурса, КАД не ограничава се само на текстове, већ и на друштвене процесе и структуре који доводе до продукције текстова и чине да они функционишу у одређеном друштву на одређен начин. Овим проблемом, међутим, бавиле су се и прагматика и традиционална социолингвистика, међутим, за разлику од поменутих дисциплина, КАД (и критичка лингвистика уопште) избегава симплицистички приступ проблему и успостављање детерминистичких односа између текста и друштва. КАД то чини тако што у својој анализи не раздваја три кључна концепта: концепт моћи, историје и идеологије. Она узима у обзир да дискурс структурирају доминантне друштвене групе, да је сваки дискурс историјски произведен и интерпретиран, као и да су доминантне структуре легитимизоване идеологијом владајућих група, што омогућава овој дисциплини сложену анализу притисака „одозго“ и могућности отпора односима неједнакости који се манифестују као друштвене конвенције (Wodak & Meyer, 2001).

Основна разлика између приступа КАД и осталих социолингвистичких истраживања почива у самој природи проблема којима се КАД бави. Наиме, КАД је првенствено заинтересована за покретање промена у друштву, стављајући се на страну угњетаваних и маргинализованих друштвених група, те су зато радови из ове дисциплине често на самој граници између научног истраживања и политичке аргументације. Резултати истраживања КАД увек су, пак, од практичног друштвеног значаја. Још једна важна карактеристика КАД потиче из чињенице да су за њу сви дискурси историјски одређени, те их стога можемо разумети и проучавати само у односу на контекст у којем се јављају. Појам контекста (одређеног друштвеним, идеолошким и културним чиниоцима) кључни је елемент за ову критичку научну дисциплину (Meyer, 2001).

3. ОДНОС КУЛТУРЕ, ДРУШТВА И ЈЕЗИКА

У оквиру овог поглавља биће речи о односу који постоји између три нераскидиво повезане компоненте људског живота – култури, друштву и језику. Поменути појмови проучавају се у спрези у оквиру поменутих научних дисциплина поменутих у претходном поглављу, а на којима је засновано истраживање у овој докторској дисертацији.

3.1. Спрега између културе, језика и друштва

Култура представља подсистем друштвеног живота будући да се посредством културе уче вештине, знања и прихваћени начини понашања у одређеном друштву. Њоме се одређује и начин живота чланова неког друштва или група у оквиру друштва. У процесу социјализације култура остварује своју друштвену улогу на тај начин што омогућава да чланови друштва стичу знања о начину живота у свом друштву, оспособљавају се за самосталан живот, прилагођавају се околностима и другим људима, усвајају културне обрасце и кроз друштвену интеракцију обликују своје, али и друштвено понашање. Током процеса социјализације људи уче друштвене улоге, односно друштвено дефинисана очекивања која особа у датој друштвеној ситуацији треба да следи. Кроз непрестани процес друштвене интеракције, појединци разумеју и преузимају на себе друштвене улоге. Не постоје јединствени културни обрасци који би важили за сва друштва и све епохе. Постоји, дакле, само културна разноврсност која се огледа у културним веровањима различитих култура и прихватљиви обрасци понашања који се разликују од културе до културе (Pešić & Bazić, 2008: 264-267).

Антрополог Едвард Тајлор (Edvard Tylor) дефинисао је културу као скуп могућности које човек стиче у друштву (Tylor, 1871: 1, према Hajmz, 1980: 47), тако да су друштво и култура неодојиви и не функционишу једно без другог, док језик свакако има значајну улогу унутар овог споја. Иако је Тајлор био антрополог, а когниција у његово време није била централна тема антрополошких истраживања, занимљиво је да је прва антрополошка дефиниција културе у својој основи била когнитивна, те тако значајна за когнитивну антропологију. Као први академски антрополог, Тајлор се неколико деценија у деветнаестом веку бавио народима Африке, Азије и Америке, наводећи како ти народи нису унапредовали у погледу цивилизације онолико колико су унапредовали европски народи. Концепт културе био је централни део његове аргументације (Tylor, 1865, 1871, према Blount, 2011: 12-13). Према Тајлоровом мишљењу, култура је интелектуални капацитет човечанства, односно то је способност која је омогућила свим људима да напредују до ступња цивилизације. Она заправо представља сложену целину која укључује знање, веровање, уметност, законе, морал, обичаје, као и остале способности и навике које је човек стекао као члан неког друштва (Tylor, 1871: 1, према Blount, 2011: 12-13). Његова дефиниција културе била је преовлађујући поглед на културу током неколико деценија у раној историји антропологије. Управо се појам *капацитетâ* или *способности* (енгл. *capabilities*) људи да стичу и стварају знања и уверења, односно да поимају свет око себе, односи на когницију (Blount, 2011: 13). Култура, заправо, представља систем за организовање и усмеравање свеукупног људског исуства, при чему поједине културе на различите начине поједностављују и представљају укупни свет стварности. На тај начин, свака култура образује сопствени специфичан оквир унутар којег се интерпретира њихова стварност и унутар којег језик представља основни механизам за ову интерпретацију. Језиком човек одувек тумачи природу и уобличава културу као свој сопствени, људски, свет, при чему између културе и језика постоји непрестана интеракција на разним плановима (Bugarski, 2005: 17).

Када је реч о односу између самог језика и културе, Ранко Бугарски (Bugarski, 2005: 16) наводи следеће: „култура и језик се узајамно подразумевају, јер нема културе без језичког израза, нити пак има језика без културног садржаја. Али на нивоу појединачних култура и језика оваква подударност, иако могућа и честа, није нужна: као што ћемо видети, једна култура може да се остварује у више језика, и обрнуто, један језик може да буде носилац више култура.“ Као што је поменуто у уводним разматрањима у овом раду, говорећи о поимању културе у америчкој антропологији, Алесандро Дуранти упућује на то да се у америчкој антропологији језик поима као култура, тј. ови концепти никако нису засебни и независни један од другог, као и на то да се језик користи у одређеним контекстима као говорни догађај (2003: 323). Културне вредности и веровања, друштвене институције и облици, улоге и личности, историја и екологија неке друштвене заједнице морају се испитивати с обзиром на њихов положај у комуникативним догађајима и обрасцима (Најмз, 1980: 16). Како наводи Јелена Филиповић (2009: 13) однос језика и друштва, односно интеракције и међуоднос између језика, мисли и поимања света, заузимао је значајно место у промишљањима представника различитих филозофских праваца. Још је Вилхелм фон Хумболт (Wilhelm von Humboldt), који се од стране многих сматра оцем лингвистичке науке, сматрао да су језик и људско мишљење у нераскидивој вези. С обзиром на то да су језици различити, тако се разликују и њихови говорници, те самим тим и њихове интерпретације света који их окружује. На тај начин су језици у непрестаној интеракцији са културама својих говорника, односно њихових говорних заједница.

У промишљањима о повезаности културних, језичких и друштвених појава и односа, Вилхелм фон Хумболт дао је несумњиво оригинални допринос овој тематици. Његово општелингвистичко расправљање о природи људског језика и њеним својствима, довело га је до спознаје да сваки језик одражава и посебан поглед на свет, будући да садржи израз свих идеја које сваки народ ствара о свету у коме се налази. Дакле, језик је са једне стране одређен културним типом којем служи као стваралачки и комуникацијски инструмент, док га са друге стране сам одређује и ствара својом унутрашњом структуром и системском организацијом (Radovanović, 1979: 95-96).

Лингвистичка се форма, као дати код, или чак и као сам говор, не сме узимати као завршен скуп података. Овде се мора имати у виду друштвена заједница у улози контекста, односно скуп личности, те се затим морају проучавати њене комуникативне активности у целини, тако да ту свака употреба канала или кода добије своје место – у улози дела средстава које чланови дате друштвене заједнице користе (Најмз, 1980: 16). Дакле, како наводи Дел Хајмз, неопходно је да језик увек посматрамо у спрези са друштвом, односно са људима који дати језик користе.

Језик и симболичка комуникација изузетно су важни садржаји културе и културне творевине, који су настали као продукт заједничког живота људи (Pešić & Bazić, 2008: 274). Симболичка комуникација представља преношење садржаја свести између људи, она их уједињује, док је језик темељ сваке културе који битно утиче на све остале њене елементе (Lukić, 1994: 265). Језик се тешко може разматрати изван свог социјалног, културног и антрополошког контекста, као што се ни ови контексти не могу разумети без језика. Језици као целине одражавају језичке заједнице које их употребљавају (Bugarski, 1984: 411).

3.2. Етнографија комуникације - језик у друштвеним и говорним заједницама

Језик је могуће посматрати као средство за категорисање искуства, стога, улога језика као средства за категорисање искуства и његов комуникативни задатак не могу се одвајати пошто једно подразумева друго (Најмз, 1980: 44).

Етнографија комуникације, према Делу Хајмзу, не претендује на то да се комуникативни догађај или акт одвоји од форме поруке и од контекста употребе. Циљ јесте проучавати многоструку хијерархију односа између порукâ и контекста о којима је реч. Социокултурна форма и садржина проучавају се као процес, а не као производ. Дакле, треба проучавати друштвене ситуације, размене и догађаје, а не апстрактне категорије (Најмз, 1980: 18-19).

Етнографска пракса у посматрању комуникатора истиче значај специфичности друштвеног живота и тачке гледишта осталих учесника у комуникацији, то је етнографија. Сама комуникација мора да се посматра у вези са људским активностима. Етнограф ће, вероватно, комуникацију морати да посматра са становишта и интереса саме говорне заједнице, а њене чланове као извор заједничког знања и заједничких схватања. Социолингвистика као наука представља допринос општем поручавању комуникације, кроз изучавање устројства вербалних средстава и циљева којима ова служе, уз вођење рачуна и о њиховој коначној интегрисаности са комуникативним средствима и циљевима уопште. Такав се социолингвистички приступ, када се има у виду општији термин „етнографија комуникације“, може назвати „етнографијом говорења“ (Најмз, 1980: 23-24). Социолингвистика схваћена као етнографија говорења, у ствари, чини део проучавања комуникације уопште (Најмз, 1980: 26). Стога, социолингвистика је најопштији термин за истраживачко подручје које повезује лингвистику и антропологију (Најмз, 1980: 149-150). Ова научна дисциплина „доприноси оном што је Милс Рајт (Mills Wright) прогласио задатком социолошке имагинације: да људе оспособи да на адекватан начин разумеју свој живот – кроз све оно чиме је овај стварно одређен“ (Најмз, 1980: 154).

Људско друштво, односно друштвена заједница, у најопштијем смислу могло би се дефинисати као реална, трајна заједница људи који заједничком делатношћу и разноврсним односима у које ступају задовољавају своје индивидуалне, али и друштвене потребе и развијају властите и друштвене способности. Друштво је целина коју чине појединци повезани заједничком друштвеном делатношћу и одговарајућим друштвеним односима (Pešić & Bazić, 2008: 163). Говорна заједница, пак, дефинише се као друштвена заједница која дели знање правила за поризвођење и разумевање говора. Такво заједништво обухвата познавање барем једне говорне форме и одговарајућих образаца за њену употребу, што би представљало неопходне услове (Најмз, 1980: 94), како би уопште могло да се успешно комуницира са другим члановима своје друштвене заједнице. Она је, заправо, колектив, скуп говорних представника који деле знање најмање једног истог језика, чијим коришћењем могу међусобно да се споразумевају у друштвеним интеракцијама свих врста. Како би се добро и ефикасно споразумевао са другим члановима колектива, говорни представник одређеног језика, осим језичког знања, мора да располаже и знањем правила и јединица помоћу којих ће моћи да користи и нејезичке облике понашања у друштвеној заједници којој припада, као што су гестови, мимика, кретање и понашање у простору у коме се налази у датом тренутку, однос према старијим особама, особама супротног пола, итд. Дакле, све претходно наведено представља помоћна, пратећа средства за споразумевање (Radovanović, 1979: 48).

3.2.1. Друштво и комуникација

Без обзира на то о којој врсти комуникације је реч, постоје одређене норме интеракције које се односе на специфична понашања и својства која обавезују да неко не сме другог да прекине у говору, или пак да то не сме слободно да учини (Најмз, 1980: 110), те самим тим ове норме постоје и у академском дискурсу који је у фокусу истраживања у овом раду.

Сматра се да у оквиру друштва, као заједнице која настаје функционалним повезивањем појединаца, поред сарадње појединаца и друштвених група, постоје и напетости и сукоби које генеришу различите потребе и интереси појединаца и друштвених група (Pešić & Bazić, 2008: 163-164), које се свакако одражавају путем језичке комуникације, будући да језик представља одраз стварности. О начинима друштвене сарадње кроз језичку употребу, биће више речи у наредном поглављу у коме ћу се бавити различитим приступима језичкој учтивости.

Општа теорија интеракције језика и друштвеног живота мора обухватити многоструке односе између лингвистичких средстава и друштвених значења. При томе су односи у оквиру неке посебне друштвене заједнице или неког личног репертоара емпиријски проблем. Односи друштвене интимности и друштвене дистанце могу бити назначени употребом различитих језичких облика, нпр. заменицама „Ви / ти“ (Најмз, 1980: 65-66). У вези са претходно поменутих, у својој књизи под називом *Социолингвистика*, професор Милорад Радовановић (1979: 31-41) разматра „граматику“ друштвеног статуса, осврћући се управо на употребу заменичких облика за друго лице једнине и множине као израз различитих друштвених односа и друштвених значења. Како би се представник савременог језика могао „коректно и ефикасно споразумевати са члановима колектива којем припада, његово *језичко знање* мора обухватити и нека друга правила, *правила одабирања и употребе* језичких средстава (с обзиром на шири, нејезички контекст). Другим речима, он већ на овом једноставном примеру показује да мора поседовати две језичке компетенције и овладати њима: *компетенцију кода*, тј. *језичког система*, и *компетенцију комуникације*, тј. *употребе језика*“. У нашем језику, као и у многим другим језицима (такође у шпанском језику³), имамо могућност да у одређеним комуникацијским ситуацијама заменицу „ви“, резервисану за значење другог лица множине, користимо уместо заменице „ти“, резервисану за друго лице једнине, с тим што у том случају „ви“ нема граматичко значење множине, већ једнине, што само по себи упућује на једну посебну врсту односа. Најједноставније речено, интеракције између два учесника, односно саговорника, могу се распоредити на обраћање на *ти-ти*, *ви-ви*, *ви-ти/ти-ви*. У прва два случаја саговорници користе истоврсни заменички облик, те се на тај начин остварује симетричан распоред заменица међу комуникаторима, док се у трећем случају употребљавају различити облици, што упућује на несиметричан распоред при комуникацији. Трећа могућност употребе заменичких облика редовно се остварује у комуникацији између надређених и подређених (нпр. у школи, у односу наставник-ученик; у војсци, у односу старешина-војник). Распоред у употреби заменица мења се у зависности од релативног друштвеног статуса и односа међу комуникаторима, дакле, од нејезичког контекста, типа културе о којој је реч, итд. Пре свега, реч је о функцији истицања природе односа између представника одређеног језика, односно колектива, као и о „улози реферисања о релативном друштвеном статусу комуникатора у оствареном говорном догађају (тј. о статусу једног учесника у њему у поређењу са статусом другог).“ Дакле, распоред поменутих језичких средстава, њихов избор и употреба, зависе од учесника у процесу споразумевања, тј. комуникатора, и од њихових друштвених улога у ситуацијама у којима се одређени говорни догађај остварује. Друштвене улоге и контексти најчешће су променљиве природе с обзиром на то да се један исти представник одређеног језика током свог живота

³ У шпанском језику за персирање користе се заменице *usted / ustededes* које, за разлику од српског језика, припадају трећем лицу једнине / множине.

налази у различитим друштвеним улогама, што зависи од узраста и старости, од конкретне ситуације у којој се налази, од области друштвене делатности у којој се остварује комуникација, од тренутног статуса, итд. (Radovanović, 1979: 34-35). Другим речима, људска комуникација умногоме зависи од бројних ванјезичких варијабли.

Када је реч о распореду заменичких облика „ти-ти“ / „ви-ви“ у комуникацији, прва могућност говори о *солидарности* између комуникатора, док је у другом случају реч о *дистанцираности*⁴. Симетричан распоред заменица „ти-ти“ указује на то да је реч о солидарности која може да буде заснована на, на пример, генерацијској припадности код омладине, на учествовању у истоврсној животној ситуацији код студената / војника, у комуникацији са сродницима или емотивним партнерима, итд. Приликом симетричне употребе заменица „ви-ви“, реч је о дистанцираности која произлази из непознавања саговорника, из службености ситуације, из нејезичких конвенција понашања, итд. (на пример у односу професор-студент, пословни партнер-пословни партнер, продавац-купац, пролазник-пролазник). Такође, постоји несиметрична употреба заменичких облика „ви-ти“ / „ти-ви“ која даје податак о томе да постоји разлика у друштвеном статусу комуникатора. Те разлике могу бити засноване на различитим нејезичким мотивима (од генерацијских, односно старосних разлика, преко надређености / подређености друштвених улога у којима се налазе саговорници, па све до ауторитета силе и моћи према инфериорности немоћних, као што је случај приликом комуникације старих са младима, старешина са војницима, наставника и ученика, итд.) (Radovanović, 1979: 35-38). О језику као одразу друштвене моћи биће више речи у поделу 3.3..

Свако људско деловање усмерено је ка остваривању неког циља којим се задовољава одређена људска или друштвена потреба. Поред тога што је људско деловање свесно и сврсисходно у контексту друштвене заједнице, оно не искључује присуство несвесних, рутинских и емоционалних чинилаца. Међутим, у свим облицима индивидуалног деловања човек се руководи друштвеним вредностима и нормама које представљају усвојене друштвене стандарде за деловање и понашање појединца. Друштвене вредности усмеравају деловање појединаца тиме што им одређују шта треба да чине, шта да цене и чему треба да теже, док норме то чине директно, налажући како и на који начин треба поступити у реализацији друштвених вредности (Pešić & Bazić, 2008: 166-167).

Друштвени живот саткан је из широке мреже разноврсних друштвених односа. Да би задовољили своје потребе, људи су мање-више принуђени да заједнички обављају одређене делатности, што за собом повлачи нужност успостављања одговарајућих односа. Друштвени односи, као свесне везе међу људима, одређени су с једне стране друштвеним нормама и вредностима, а са друге стране објективно датом ситуацијом, тј. одговарајућом друштвеном структуром унутар које се односи одвијају. Друштвене норме, конвенције и обичаји непосредно утичу на друштвене односе. Они у мањој или већој мери прописују шта конкретно људи треба да чине и како да се понашају када ступају у међусобну везу. За разлику од норми, друштвене вредности, као друштвени стандарди деловања и понашања, посредно утичу на обликовање друштвених односа. Нужност ступања у одређене друштвене односе значи да ти односи нису првенствено спонтани, већ су унапред структурирани у мањој или већој мери, дакле, одређени су структуром одговарајућег друштва (Pešić & Bazić, 2008: 169-170). Друштвене норме (правила понашања, деловања и мишљења) творевина су културе одређеног друштва чија је основна друштвена улога опште уређење друштва и регулисање друштвених односа у циљу интеграције и функционисања друштва, односно уједињавања појединаца и друштвене заједнице.

⁴ Појмовно разграничење *солидарност* / *дистанцираност* у лингвистичку анализу уводе Р. Браун (R. Brown) и А. Гилмен (A. Gilman) 1960. године, а преузимају га касније и многи други аутори (Radovanović, 1979: 36).

Друштвени прописи представљају правила понашања људи у друштву, којих има више: право, обичај, морал, правила лепог понашања (бонтон), правила учтивости, итд. Уз њихову помоћ се врши опште уређење људског понашања и регулишу се односи у друштвеним заједницама и институцијама. Ови прописи су увек у интересу шире заједнице, тако да је она заинтересована за поштовање прописа будући да њихово непоштовање шкоди интересима заједнице (Pešić & Bazić, 2008: 287-289).

Друштвени односи разликују се у људским друштвима на начине који су неограничено разноврсни, бескрајно подложни поновној анализи, периодичној стабилизацији, као и многим променама. Међутим, они су свакако и високо систематични (Agha, 2007: 1).

Када је реч о спрези друштва и језика, према мишљењу Дела Хајмза (Hajmz, 1980: 137) пресудна одлика социолингвистичког приступа јесте у томе што тај приступ посматра језик полазећи управо од његове друштвене матрице, где се функције језика и контексти употребе здружују. Три су обавезне радне претпоставке за радикални социолингвистички приступ:

1. Сваки друштвени однос нужно за собом повлачи и / или установљавање комуникативних средстава, која се сматрају њему својственим односно за њега специфичним;
2. Комуникативна ће средства, према томе, бити устројена на начин који се, можда, и не може одвојити од датог друштвеног односа;
3. Комуникативна средства, дакле, стоје на располагању условима којима се регулишу друштвени односи, њихова природа и последице.

Друштвена функција даје форму поступцима кроз које се лингвистичка обележја испољавају у стварном животу, што би била социјално конституисана лингвистика. Када говоримо о њој, „социјално конституисана“ лингвистика занима се за друштвену стварност и језик као област комуникативног понашања и друштвеног деловања (Hajmz, 1980: 314-315).

Што се тиче комуникације у култури савременог друштва, технологија игра веома значајну улогу. Улога технологије у савременој култури изузетно је важна с обзиром на то да открива потпуно нову димензију садржаја и динамике промена у савременом друштву. Технолошка средства у култури свде се на средства масовним комуникација као што су: штампа, радио, телевизија, мобилни телефони, интернет, тако да су ова средства показатељ промена у култури (Pešić & Bazić, 2008: 312-314), те нам је у данашње време знатно лакше да комуницирамо са члановима својих и других друштвених заједница. Што се тиче, пак, комуникације у оквиру академске заједнице, као важне друштвене заједнице, имејл је постао сасвим легитимно средство комуникације са професорима / професоркама, те се путем електронске поште често врше виртуелне консултације, чему сам и сама прибегавала на свим нивоима академских студија, а што ће представљати један од испитиваних сегмената у оквиру емпиријског истраживања спроведеног за потребе ове докторске дисертације.

3.3. Језик као одраз друштвене моћи

Као што смо видели у претходним деловима поглавља о односу који постоји између културе, друштва и језика, језик никада не можемо посматрати као засебан ентитет, неутралан и независан од културе и друштва у коме постоји. У језику самом по себи, а нарочито у језику у употреби, увек је имплицитно садржана одређена порука, значајна за учеснике у комуникацији. У наставку ћу се бавити питањем на који начин се друштвена моћ, неједнакост, подређеност /

надређеност одражава у језику и кроз језик, будући да сам академски дискурс, који је кључан за истраживање за потребе ове докторске дисертације, јесте сасвим подесан за проучавање друштвене моћи.

Пре свега, моћ као друштвени конструкт зависи од положаја у друштвеној хијерархији и улоге која се врши у друштву. Статус представља моћ која проистиче из места које појединац или група заузима у систему друштвених односа (Pešić & Bazić, 2008: 245). Критичка анализа дискурса настоји да расветли и објасни односе моћи који условљавају социолингвистичке конвенције. Такође, критичка социолингвистика, полазећи од друштвено анагажованих циљева, бави се истом тематиком и проблематиком, међутим, уз примену другачијих методолошких процедура (Filipović, 2009: 37).

Аргумент да се моћ и доминација најчешће, мање или више, легитимишу помоћу идеологије, која на неки начин погрешно представља стварност или људско искуство, заснива се на претпоставци да се моћ остварује недостатком знања или поседовањем „лажног“ или неприкладног знања. Један елемент у овоме јесте идеја да доминацији треба идеолошки легитимитет, другим речима, да се власт ослања на неку врсту консензуса на великим поделама разлика у моћи. Овакво схватање умногоме се разликује од идеје да се моћ остварује контролом друштвеног контекста и избора од стране самих људи (Vike, 2011: 382). Идеологије су увек засноване на културним моделима који се разликују од једне друштвене заједнице до друге, али их свака заједница поседује без изузетка. Оне су „психо-когнитивно-социјални конструкти који су присутни у животу сваког људског бића“ (Filipović, 2009: 20).

Што се тиче изражавања моћи и односа надређености / подређености, односно вишег / нижег друштвеног статуса путем језика, треба се усмерити на употребу личних заменица *ти* / *ви* и њихову симетричну / несиметричну употребу приликом говора или писања (в. Brown & Gilman, 1960; Filipović, 2009; Radovanović, 1979). Роџер Браун (Roger Brown) и Алберт Гилмен (Albert Gilman), бавећи се односима моћи и солидарности исказаних путем заменичких облика, навели су да за разлику од енглеског језика у коме постоји само један облик за обраћање једној особи, као и групи људи, а то је заменица *you* (која покрива облике *ти* / *Ви* у српском језику), многи језици међу којима су шпански, италијански, француски, немачки, поседују две заменице за друго лице једине. Браун и Гилмен наводе како занимљива чињеница код ових заменица јесте њихова уска повезаност са две димензије кључне за анализу читавог друштвеног живота, а то су управо димензија моћи и солидарности (Brown & Gilman, 1960: 252). Учесници у комуникацији који имају релативно нижи статус од својих саговорника, морају без изузетка да им персирају, користећи облике *Bu* / *usted* (ученици, студенти, службеници у амбасадама), док они са релативно вишим друштвеним статусом могу сами да изаберу начин обраћања унутар истог контекста или ситуације. Стога, релативни друштвени статус говорника у директној је корелацији са њиховом друштвеном моћи. Као што су навели Браун и Гилмен, реципрочна употреба *ти* / *Ви* претпоставља да је реч о друштвеном контексту једнакости између саговорника (чланови породице, пријатељи, итд), док приликом нереципрочне употребе поменутих заменичких облика претпоставља се друштвени контекст неједнакости и релативне друштвене надмоћи једног од учесника комуникације (реч је о саговорницима где је један условљен друштвеним, образовним, старосним или другим статусом, па не може да одлучује о степену формалности путем кога ће се обратити свом саговорнику) (Filipović, 2009: 51).

Када је реч о академској комуникацији, односно о академском дискурсу, на нивоу високог образовања по правилу се усталио симетричан модел *ви-ви* (Radovanović, 1979: 39), што ће касније бити испитано кроз емпиријско истраживање за потребе овог рада, унутар дискурса српске и шпанске академске заједнице.

Затим, када говоримо даље о језику као одразу друштвене моћи, важно је поменути концепт учтивости, као и теорију учтивости. О различитим теоријским приступима учтивости, као и о кључним појмовима у оквиру поимања учтивости код различитих аутора, биће више речи у наредном поглављу, док ћу се овде само осврнути на један значајан рад у вези са односом језик-друштвена моћ.

У чланку *Dominance, Deference and Egalitarianism in Organizational Interaction: A Sociolinguistic Analysis of Power and Politeness* Дејвид А. Моранд (David A. Morand) истражује на који начин је моћ (енгл. *power*) уткана у говор приликом комуникације између учесника који се налазе на различитим позицијама друштвене моћи – подређени и надређени. Приликом истраживања аутор се ослања на социолингвистичку теорију учтивости из чије перспективе се анализирају концепти доминације (енгл. *dominance*), попустљивости (енгл. *deference*) и егалитаризма (енгл. *egalitarianism*), односно једнакости, као идеологије према којој сви људи треба да буду третирани као једнаки (Morand, 1996).

Када је реч о истраживању концепата у фокусу овог чланка, аутор полази од претпоставке да је учтивост (схваћена као језичко понашање које се користи како би се показали обзир и брига према другима) осетљива на друштвену расподелу моћи, стога се њене стратегије користе управо са циљем да се обезбеди сарадња између подређених и надређених учесника у комуникацији. Дакле, стратегијама учтивости прибегава се у ситуацијама када постоји неједнака расподела моћи или када је, пак, потребно обликовати неки исказ са непријатним садржајем (Morand, 1996: 544-545).

Са циљем разматрања концепта учтивости и учтивног понашања, као и интеракције *лицем у лице* (енгл. *face-to-face*), Моранд се осврће на неколико студија различитих аутора, као што су студије Ирвинга Гофмана (Goffman, 1959, 1967, 1983) о комуникацији *лицем у лице* између подређених и надређених у организационим структурама као што су предузећа, Роберта Џекела (Jackall, 1988) о попуштању подређених у комуникацији са надређенима, Кенданс Вест (West, 1984) о феномену прекидања саговорника током разговора, Ричарда Шварца (Schwartz, 1977), Деборе Тенен (Tannen, 1993), итд. (Morand, 1996: 545).

Теорија учтивости укоренењена у концепту *лица* или *образа* (енгл. *face*), односно јавног имица који особе желе да прикажу, усмерава говорнике ка употреби учтивих комуникацијских стратегија приликом изражавања како се јавни имиц саговорника не би угрозио (Goffman, 1959, 1967, 1983; Brown & Levinson, 1987), што представља кључни појам од којег полази Моранд у својој социолингвистичкој анализи. Приликом ступања у друштвене односе, треба бити свестан сопственог јавног имица, као и имица саговорника са којим се ступа у интеракцију, тако да, како наводи Моранд, образ и очување образа (односно јавног имица) имају кључну улогу у људској интеракцији. Следећи концепт који разматра у чланку, те који води ка одабиру одређених комуникацијских стратегија, јесу дела, односно чинови који угрожавају јавни имиц/образ (енгл. *face-threatening acts* - FTA). Чинови који угрожавају образ могући су када су у интеракцији саговорници различитих нарави, саговорници супротстављених мишљења, жеља, итд. Стога, приликом интеракције може доћи до критиковања, неслагања, прекидања саговорника, наметања сопственог става или мишљења, итд. (Morand, 1996: 545).

Приликом разматрања комуникацијских стратегија којима прибегавају учесници у комуникацији, Моранд се осврће на модел учтивости који су предложили Пенелопе Браун и Стивен Левинсон (1987 [1978]), наводећи различите стратегије или тактике које доприносе остваривању што успешније комуникације. Саговорници сами бирају на који начин ће уобличити поруку и тиме исказати директно или индиректно своју намеру, тј. да ли ће угрозити образ или не. Моранд преноси неколико начина исказивања намере: саговорник бира да уопште не исказе оно што жели (*Do Not Do the face-threatening acts*), затим бира да не исказе јасно своју намеру (односно поруку која може да угрози комуникацију), већ је исказује на индиректан

начин (*Go Off Record*) или, пак, бира да јасно искаже оно што жели (*Go On Record Baldly/with Redressive Action*). Последња комуникацијска стратегија управо је она која поседује највећи степен угрожавања саговорника, из чега произлази да је у таквој поруци садржан најмањи степен учтивости (нпр. коришћење заповедног начина). Моранд наводи да се негативне стратегије заправо веома учестало користе у комуникацији (Morand, 1996: 545-547).

Он истиче како је анализа језичког понашања између подређених и надређених, у оквиру организационих јединица као што су предузећа, често у потпуности изостављена приликом вршења студија, те да управо језичко понашање указује на то које друштвене улоге имају учесници у комуникацији и колики степен моћи поседује сваки од њих. Када је реч о комуникацији у којој учествују подређени и надређени саговорници, они који поседују мање моћи највероватније ће користити стратегије учтивости, тј. показати учтиво језичко понашање с обзиром на то да ће таквим понашањем смањити могућност сукоба са претпостављеним. Међутим, без обзира на то да ли је реч о формалном контексту као што је предузеће или, пак, неформалном контексту, учтивост је средство путем кога саговорници, између осталог, ублажавају исказивање непријатних садржаја, односно свих оних порука које могу угрозити јавни имиџ или образ (Morand, 1996).

3.4. Језик, свет и језичке идеологије

С обзиром на то да језик чини битан, често и суштински, део заједница у којима живимо, немогуће је да се не формирају мишљења и ставови у вези са језиком који је наш матерњи, као и у вези са онима са којима, свакодневно или повремено, долазимо у контакт. Када мишљења и ставови везани за језик функционишу на нивоу групе, говоримо о језичким идеологијама, односно о системским и групним веровањима, структурама којих говорници најчешће нису свесни (Filipović, 2009: 20). Дакле, реч је о колективним ставовима који произлазе из друштвених заједница, те су самим тим они значајни за социолингвистику, социологију језика, антропологију, критичку анализу дискурса, будући да говоре много о феноменима и односима у сваком друштву, откривајући различите имплиците садржаје (Filipović, 2009). Идеологије нам уређују животе и усмеравају их у различитим правцима, о чему су и писали многи аутори. Усмеравајући се на етницитет, однос рода и моћи, на ставове и претпоставке и начин на који они утичу на понашање људи, идеологије (и оне језичке) у директној су вези са идентитетом, са сагледавањем себе и своје друштвене заједнице, као и са увиђањем да су други различити од нас (Freedon, 2003: 104 и Filipović, 2009: 20). Несумњиво, од идеологија се не можемо заштитити и често је немогуће не посматрати свет око себе кроз призму идеологије, будући да су оне присутне у свим друштвеним аспектима (у образовању, у политици, у медијима, у језику, итд).

Различите идеологије, па самим тим и језичке, представљају саставни део друштвених заједница. Што се тиче језичких идеологија, присутне су у свим друштвеним сферама, у јавном и приватном домену. Ове идеологије су веома моћне, будући да имају снагу да утичу на процесе замене и нестајања мањинских језика. Језичке идеологије, несумњиво, проистичу из политичких идеологија које доводе до тога да се одређени језици потпуно обезвреде, што касније има за последицу да је тај језик негативно вреднован од стране чланова друштва којима је он матерњи. Присутне су у свим језичким образовним политикама, тако да шкољујући се, од малих ногу, свесно и несвесно формирамо колективне представе о томе који језици су „погодни“ за наставу и који су то језици потребни за живот и функционисање у заједници (в. Bugarski, 1996; Holt, 2004; Filipović, 2009; García, 2003; Heller, 1995; Schieffelin & Woolard, 1994).

Како наводи Ранко Бугарски у својој књизи *Језик у друштву*, сви језици се рађају једнаки, али одрастају неједнако. Реч је о томе да се њихови потенцијали не остварују

уједначено јер зависе од многих историјских, културних и друштвених околности, односно од важећих друштвених идеологија (али и од језичких). Пошто језик не може да функционише независно од друштва, он дели судбину и идеологију заједнице која њиме говори (Bugarski, 1996: 24).

Термини *идеологија* и *језик* често се јављају заједно у социолингвистичким, антрополошким и културним студијама и истраживањима. Анализирајући културне и политичке идеологије, истраживачи увиђају да су те идеологије уткане и усвојене у језику (цит. у Friedrich, 1989 у Schieffelin & Woolard, 1994: 55). Уствари, језичке идеологије (које се никако не односе на структуру језика) функционишу као посредници између друштвених структура и језика, указујући нам на сложене односе унутар заједница, веровања, ставове, политичке интересе (Schieffelin & Woolard, 1994: 55). У вишејезичним заједницама, уобичајено је да, нису сви варијетети подједнако третирани и да обично немају једнак статус у друштву (Bugarski, 1996: 105), тј. већински језик, најчешће, ради „на штету“ мањинског језика. Државне и друштвене институције, као тела која функционишу на већинском језику, пропагирају идеологије већинских језика, што самим тим подразумева неједнакост у друштву. Они који „поседују“ већински језик, покушавају да, путем „већинских“ језичких идеологија, успоставе и одрже контролу над другим члановима заједнице, намећући своје виђење стварности и своје културне праксе као највредније или као једине меродавне (Heller, 1995: 373).

Изворни говорници већинских језика имају низ објашњења о томе како језик треба да изгледа и како треба да се користи, као и објашњења зашто треба користити баш тај језички код (нпр. енглески, шпански или француски) (Schieffelin & Woolard, 1994: 58). Идеологије, нема сумње, подржавају колонијализам и монолингвизам, наравно на већинском језику. Све претходно наведено доводи до закључка да се језичке идеологије налазе у основи процеса замене и изумирања многих мањинских језика, како у јавном, тако и у породичном домену. Стање у коме се налазе многи језици широм света представља један од веома актуелних проблема данашњице (Ковач, 2014: 9). Управо језичка идеологија која каже „наш (већински) језик је бољи и чистији од њиховог“, онемогућава трансгенерацијски пренос неког (аутохтоног, мањинског) варијетета (цит. у Mannheim, 1991 у Schieffelin & Woolard, 1994: 61), будући да говорници „малих“ језика развијају негативне ставове према свом изворном језику. У истраживањима постоје бројни примери како родитељи не желе да њихова деца уче свој матерњи језик пошто сматрају да им он није потребан за живот, јер само већински језик може им омогућити престиж у друштву, интеграцију, посао, економску моћ (в. Holt, 2004; García, 2003; Heller, 1995; Schieffelin & Woolard, 1994). Дакле, кроз језик се најбоље читава ко и на који начин доминира у одређеној друштвеној заједници.

4. ПОЈАМ УЧТИВОСТИ И ТЕОРИЈЕ О ЊЕМУ

Током комуникације сви говорници се, свесно или несвесно, придржавају одређених конвенционалних норми вербалног понашања, тако да се у разговору могу издвојити два основна принципа. Реч је о томе да је потребно да се током комуникације са саговорником *сарађује*, као и да се, у складу са тим, испољава барем неопходна мера *учтивости* (Бугарски, 1995: 149), што се свакако односи и на комуникацију унутар академске заједнице која је у фокусу овог рада.

4.1. Учтивост као појам

У овом раду *учтивост* (енгл. *politeness*; шп. *cortesía*) и употреба принципа учтивости у дискурсу посматрају се као одраз когнитивних културних модела једне друштвене заједнице, дакле као когнитивно-културни и друштвени феномен – учтивост као важан аспект друштвених интеракција. Учтивост се посматра као друштвени феномен широких размера који илуструје друштво и културу, као социолингвистички феномен (Eelen, 2014). Дакле, појам учтивости посматран из социолингвистичке перспективе представља друштвени аспект комуникације који упућује на устројства различитих друштава и статус учесника у интерперсоналној комуникацији. Принципи учтивости исказани кроз језик узимају се као показатељи друштвене стварности и друштвених односа на тај начин што се кроз дискурзивне праксе разоткривају имплицитне информације о различитим ступњевима моћи на којима се саговорници налазе, као и о њиховом друштвеном статусу (в. Eelen, 2014; Filipović, 2009, 2018).

Приступ који се усваја за потребе истраживања у овом раду јесте постмодернистички приступ, односно *дискурзивни модел учтивости* у коме не постоје унапред дефинисана правила, већ се она мењају у складу са контекстом (Eelen, 2001; Watts, 2003, 2005; Locher, 2004, 2006; Locher & Watts, 2005). Припадници постмодернистичке парадигме става су да истраживања не треба да имају за циљ постулирање одређеног модела који ће предвиђати када се учтиво понашање може очекивати нити да пружи објашњење зашто је до њега дошло, већ треба да се усмере на то како учесници у друштвеној интеракцији поимају учтивост (Watts, 2005: 19), што представља један од специфичних циљева ове докторске дисертације. Учтивост у постмодернистичким оквирима посматра се у односу на ситуациони контекст у коме саме ситуације утичу на избор учтивих језичких средстава. Учтиво понашање анализира се у складу са тренутним контекстом, анализира се текућа интеракција, при чему се обраћа пажња на то како учесници у комуникацију изграђују своје позиције и односе, како их одржавају и преговарају о њима, где се узимају у обзир фактори као што су старост, пол, ранг, окружење (в. Rap, 2000).

Будући да је у фокусу овог рада испитивање и анализа академског дискурса, касније ће бити више речи о академској учтивости где употреба принципа учтивости представља одраз ситуација у којима учесници дискурса комуницирају са различитих позиција моћи, односно ситуација у којима постоји неједнака расподела моћи у дискурсу (однос професор / професорка – студент / студенткиња), као и о томе какву улогу игра контекст приликом таквих интеракција.

Термин *учтивост* представља како језички, тако и нејезички феномен. Учтивост је језички израз са значајном историјом иза себе која датира још из шеснаестог века, односећи се првобитно на пристојно понашање. Премда се овај термин првенствено повезивао са бонтоном, особином љубазности и показивањем обзира према другим људима, учтивост представља утемељен научни концепт који чини основу теорије учтивости (енгл. *Politeness theory*) – једне од најпопуларнијих грана савремене прагматике. Такође, она представља нашироко коришћен алат

у проучавању интеркултурне комуникације, добивши током више деценија истраживања мноштво дефиниција и различитих тумачења у распону од општег принципа употребе језика који усмерава међуљудску комуникацију до употребе специфичних језичких облика и формула (Eelen, 2014 [2001]).

Учтивост није нешто са чиме смо се родили, већ је нешто што морамо да усвојимо током живота кроз процес социјализације, а ниједна генерација до сада није имала довољно приручника који би јој помогли да стекне вештине учтивости и да овлада тим вештинама. Будући да је појам учтивости везан за друштвену заједницу, он заузима једно од централних места у проучавању језика из друштвене перспективе, а такође овај термин постао је предмет интензивних дебата у оквиру научних дисциплина као што су прагматика, социолингвистика и, у мањој мери, друштвена теорија (Watts, 2003: 9-10).

Учтивост као појам може се схватити на два начина: као *скуп друштвених норми* које су успостављене од стране сваке друштвене заједнице и које прописују одговарајуће понашање за сваког члана дате заједнице и као *скуп конверзацијских стратегија* које су усмерене ка избегавању или ублажавању евентуалног конфликта приликом комуникације. Заправо, усмерена је ка одржавању добрих друштвених односа путем језичке употребе (Escandell Vidal, 2006: 143-145). Такође, она је културно условљена, те ће се изражавање учтивости испољавати на различите начине у различитим културама.

Она је део светског знања о томе како се понашати на одговарајући начин у датој ситуацији и како одржавати глатке интеракције и добре друштвене односе са другим људима. Учтивост укључује људске психолошке потребе, психолошки и друштвени идентитет, као и интерперсоналне и друштвене односе. У интеракцијама лицем у лице, лингвистичка учтивост, тј. употреба језика, служи да би се узајамно задовољила потреба образа, помаже да се ублаже изјаве које иначе намећу опасност по образ других људи (Pan, 2000: 5).

Према тумачењу појма учтивости Пенелопе Браун и Стивена Левинсона, учтивост представља друштвену функцију језика и израз је друштвених односа, дакле, она је социолингвистички феномен (Brown & Levinson, 1987).

У својој књизи *Увод у прагматику (Introducción a la pragmática)* Викторија Ескандељ Видал (Victoria Escandell Vidal) (2006: 143) наводи један занимљив пример којим илуструје културну условљеност учтивног понашања: начин на који Јапанац даје поклон наспрам припадника западне културе. Припадник јапанског друштва у коме владају строга правила када је реч о изражавању сопствених осећања, као и скромност при опхођењу, умањиваће вредност поклона који даје неке и истицаће негативне стране поклона јер му тако налаже учтивост у јапанској култури, док ће се припадник западне културе понашати супротно у односу на јапански народ.

Учтивост је универзални социокултурни феномен, иако њени конкретни, појавни облици варирају у зависности од епохе, културе, традиције, језика (Рајић, 2016: 91). Дакле, она је универзална и културно условљена категорија која се испољава на различите начине. С једне стране, универзална је категорија будући да свака друштвена заједница поседује правила понашања која одређују прихватљиве/неприхватљиве моделе понашања, као и начине комуницирања са другима. С друге стране, културно је условљена с обзиром на то да испољавање учтивости зависи од низа чинилаца везаних за традицију, обичаје и друштвено устројство заједнице (Рајић, 2016: 98), као што је показано у горенаведеном примеру везаном за јапанску заједницу.

4.2. Прагматички аспект учтивости

Иако се у оквиру ове докторске дисертације не бавим учтивошћу из прагматичке перспективе, сматрам да је значајно осврнути се на прагматички аспект учтивости будући да се овај појам преваходно изучавао у оквиру прагматике, пре свега кроз теорију о говорним чиновима (Austin, 1962; Searle, 1969) и теорију о конверзационим импликатурама (Grice, 1975).

У наставку овог одељка осврнућу се првенствено на рад Пола Грајса (Paul Grice) (1975), затим Робин Лејкоф (Robin Lakoff) (1973) и Џефрија Лича (Geoffrey Leech) (1983). С обзиром на то да говорни чинови нису предмет истраживања овог рада, теорија о говорним чиновима не улази у састав ове докторске дисертације. Будући да модели учтивости Робин Лејкоф, Џефрија Лича и Пенелопе Браун и Стивена Левинсона представљају главне моделе учтивости (Watts, 2003: 26), изложићу у наставку њихове основне идеје.

Када је реч о раду на пољу учтивости који се везује за Пенелопе Браун и Стивена Левинсона (1987), њиме ћу се бавити у одељку 4.3..

4.2.1. Модел комуникације Пола Грајса

Пол Грајс који се бавио филозофијом језика и комуникацијом, захваљујући својој интенционалистичкој теорији значења и инференцијалном моделу комуникације, сматра се изразитим представником прагматике. У својим истраживањима Грајс се усредредио на везу између језичког знака и комуникационе намере говорника, те је на тај начин померио тежиште истраживања са друштвено-институционалног на индивидуално-психолошки ниво. Према Грајсу, значење је одређено намерама учесника у комуникацији, а не нормама друштвеног понашања. Стога, комуникација за Грајса представља облик активности који се заснива на кодирању / декодирању језичке поруке и закључивању (*инференцији*), односно на препознавању намере/значења које говорник жели да пренесе саговорнику. На овај начин комуникација постаје простор у коме се остварује рационална сарадња између учесника, где је једини неопходан услов да се поштује *принцип сарадње* (Рајић, 2016: 63).

Грајсов принцип сарадње (енгл. *cooperative principle*) има за циљ да се током комуникације обезбеди ефикасан, те самим тим успешан, пренос информација, односно порука између саговорника. Под претпоставком да је неки такав општи принцип прихватљив, Грајс даље наводи да је могуће разликовати четири категорије које се састоје од одређених максима. Ослањајући се на Кантову филозофију, Грајс ове категорије назива категоријама *квантитета*, *квалитета*, *релације* и *начина* (Grice, 1975: 45).

У наставку се излажу категорије и максиме које укључује свака од њих понаособ (Grice, 1975: 45-47):

1. Категорија квантитета (енгл. *Category of Quantity*) са максимама (енгл. *maxim*): *Нека ваш допринос буде информативан онолико колико је потребно (за тренутне потребе размене); Не пружајте више информација него што је потребно;*

2. Категорија квалитета (енгл. *Category of Quality*) са максимама: *Нека ваш допринос буде истинит; Немојте рећи оно за шта сматрате да је лаж; Немојте рећи оно за шта немате одговарајуће доказе;*

3. Категорија релације (енгл. *Category of Relation*) са сажетом максимом: *Будите релевантни* (тј. пружене информације треба да одговарају предмету разговора);

4. Категорија начина (енгл. *Category of Manner*) са максимама: *Будите јасни; Избегавајте нејасноћу изражавања; Избегавајте двосмисленост; Будите кратки (избегавајте непотребну опширност); Пратите редослед.*

Грајс такође говори о другим врстама максима које могу бити естетске, социјалне или моралне, а једна од њих је *Будите љубазни* на коју учесници комуникације обраћају пажњу (Grice, 1975: 47).

С обзиром на то да се у фокусу овога рада налази комуникација заснована на принципима учтивости унутар академске заједнице, те да је једна од идеја рада да ће учесници академског дискурса желети међусобно да сарађују, Грајсово учење је у том погледу значајно за ово истраживање.

4.2.2. Поимање учтивости код Робин Лејкоф

Када је реч о раду лингвистиње Робин Лејкоф на пољу учтивости, у њеном приступу приметан је утицај максимâ Пола Грајса. Идеја о учтивости први пут је сагледана у прагматичким оквирима у њеном чланку *The Logic of Politeness* из 1973. године. Она уводи два основна правила када је реч о комуникацији која гласе: а) *Будите јасни* и б) *Будите учтиви* (Рајић, 2016: 92-93).

Прво правило које ова ауторка предлаже подудара се са Грајсовим принципом сарадње у комуникацији и усмерено је ка осигуравању успешног преношења информација, односно поруке, док се друго правило, које је везано за учтивост, односи на интерперсоналне односе. Учтивост се код Робин Лејкоф поима као механизам којим се покушавају смањити напетости у интеракцији (Escandell Vidal, 2006: 148). У оквиру правила *Будите учтиви* ауторка наводи три могућности или модалитета приликом комуникације (Escandell Vidal, 2006: 148):

1. *Не намећите се,*
2. *Понудите опције,*
3. *Јачајте везе пријатељства.*

Први приступ, односно модалитет који наводи Лејкофова највише одговара комуникацији у академској заједници, стога је значајан за предмет истраживања овог рада. Први модалитет се односи на оне ситуације у којима постоји јасна друштвена разлика између саговорника или, пак, одсуство блискости. Други модалитет заступљен је у ситуацијама када постоји друштвена равнотежа између саговорника. На послетку, трећи модалитет на снази је у оним ситуацијама када треба да се успостави близак однос међу саговорницима (Escandell Vidal, 2006: 148-149).

4.2.3. Поимање учтивости код Џефрија Лича

Приликом бављења феноменом учтивости, Џефри Лич (1983: 79-102) полази од принципа сарадње и максима Пола Грајса. Лич настоји да сагледа везу између комуникативне, односно илокуционе снаге самог исказа и интерперсоналних аспеката комуникације, тј. везу између циљева које говорник жели да постигне, као и ставова које говорник испољава у односу на свог саговорника (Рајић, 2016: 93).

Када је реч о принципу сарадње као општем комуникационом приципу, овај принцип пружа основу за интерпретацију имплицитног значења и комуникационе намере, међутим, према Личовом мишљењу, принцип сарадње не може да пружи одговор на једно важно питање социопрагматичке природе које је везано за разлоге употребе индиректних говорних чинова

(Leech, 1983: 80), тако да ће овај недостатак надокнадити управо принцип учтивости (енгл. *politeness principle*). Лич сагледава принцип учтивости као регулатор друштвених односа, с обзиром на то да се његовом употребом смањује друштвена дистанца између говорника и саговорника, као и то да се вреднује степен усклађености исказа њиховим друштвеним улогама. Стога, принцип сарадње и принцип учтивости су комплементарни, при чему је први принцип претпоставка кохерентног и смисаоног исказа, док други принцип гарантује равнотежу и међусобно поштовање учесника у комуникацији (Рајић, 2016: 93).

Дакле, општа друштвена функција принципа сарадње и принципа учтивости јесте да су потпора један другом приликом комуникације. Принцип сарадње омогућава једном учеснику у разговору да комуницира са другим под претпоставком да је други учесник вољан да сарађује, док принцип учтивости одржава друштвену равнотежу и пријатељске односе међу саговорницима (Leech, 1983: 82).

Лич затим говори о релативној учтивости (*relative politeness*) и апсолутној учтивости (*absolute politeness*). Релативна учтивост зависи од начина на који одређене друштвене заједнице поимају друштвене односе, из чега произлази да релативна учтивост зависи од друштвеног положаја учесника у комуникацији (Рајић, 2016: 94). Што се тиче апсолутне учтивости, она је код Лича представљена као скала која има два супротна пола: позитивни и негативни. Неки искази сами по себи су позитивни, као на пример понуде (енгл. *offers*), док су други пак негативни у својој суштини, као што су наредбе (енгл. *orders*). Стога, негативна учтивост састоји се из намере да умањи неучтивост неучтивих исказа, док позитивна учтивост настоји да повећа степен учтивости учтивих исказа (Leech, 1983: 83-84).

По узору на принцип сарадње Пола Грајса и његове максиме, Личов принцип учтивости састоји се из неколико максима, при чему свака од њих садржи одређене препоруке (Leech, 1983: 132; Рајић, 2016: 95):

1. Максима такта (енгл. *Tact maxim*)
 - а) умањите штету за другог,
 - б) повећајте корист за другог;
2. Максима великодушности (енгл. *Generosity maxim*)
 - а) умањите корист за себе,
 - б) повећајте штету за себе;
3. Максима одобравања (енгл. *Approbation maxim*)
 - а) умањите омаловажавање другог,
 - б) повећајте хваљење другог;
4. Максима скромности (енгл. *Modesty maxim*)
 - а) умањите хваљење себе,
 - б) повећајте омаловажавање себе;
5. Максима сагласности (енгл. *Agreement maxim*)
 - а) умањите неслагање између себе и другог,
 - б) повећајте слагање између себе и другог;
6. Максима саосећања (енгл. *Sympathy maxim*)

- а) умањите антипатију између себе и другог,
- б) повећајте симпатију између себе и другог.

Лич наводи како људи термин „учтиво“ обично користе у релативном смислу, тј. у односу на неку норму понашања коју они сами оцењују као типичну, норму која важи у одређеној културној или језичкој заједници. У оквиру овога обично наилазимо на стереотипе према којима су одређени народи неучтиви, док су други, пак, веома учтиви (Руси / Пољаци неучтиви у односу на Британце, Кинези / Јапанци веома учтиви у односу на Европљане). Стога, на основу различитих групних норми и представа, процењујемо људе као учтиве, односно као неучтиве (Leech, 1983: 84).

4.3. Теорија учтивости Пенелопе Браун и Стивена Левинсона

Веома велика количина емпиријских истраживања феномена језичке учтивости у широком распону културâ нагомилавана је током протеклих деценија, доприносећи да се изгради пут кроз веома сложену област повезаних идеја по питању друштвених интеракција. Током раних седамдесетих година изнете су неке од теорија о феномену учтивости, међутим, ниједна није осветлила овај феномен у потпуности (Watts, 2003: 10), будући да је овај феномен сложен као и сами односи унутар људских заједница.

Теоријски модел који се веома детаљно позабавио учтивошћу као феноменом, као и улогом учтивости у друштвеној заједници, успостављен је 1978. године од стране Пенелопе Браун и Стивена Левинсона, који се надовезују на рад својих претходника. Овај теоријски модел био је доминантан у односу на све друге покушаје стварања теорија о језичкој учтивости (Watts, 2003: 10). Теорија учтивости Пенелопе Браун и Стивена Левинсона представља најцеловитије тумачење учтивости и њене улоге у успостављању друштвене хармоније (Рајић, 2016: 95), стога је послужио као полазна основа за истраживање у овом раду. Према овом тумачењу, учтивост представља друштвену функцију језика и израз је друштвених односа у којима саговорници настоје да међусобно сарађују током интеракције (Brown & Levinson, 1987), надовезујући се тако на Грајсов принцип сарадње. Дакле, учтивост треба да омогући добре друштвене односе током интеракције (Escandell, 2006: 154). Једна од њихових централних тврдњи јесте да је учтивост универзална карактеристика употребе језика. Другим речима, сви светски језици поседују средства за изражавање учтивости (Watts, 2003: 12).

Браунова и Левинсон претпоставили су да постоји узорна особа (енгл. *Model Person - MP*) која течно говори природни језик и коју одликују две посебне особине – рационалност (енгл. *rationality*) и образ (енгл. *face*). Што се тиче рационалности, реч је о томе да узорна особа поседује прецизно дефинисан начин расуђивања о циљевима комуникације и о томе која средства треба употребити приликом комуникације како би се ти циљеви успешно постигли, док се под образом мисли на потребу људи да имају слободу делања и да их други људи уважавају (Brown & Levinson, 1987: 58-59). Такође, приликом комуникације, узорна особа треба да процени три различите друштвено-културне варијабле: друштвену дистанцу између говорника и саговорника, релативну моћ и степен наметљивости у разговору (Brown & Levinson, 1987: 74; Watts, 2003: 95-96).

У средишту њиховог теоријског модела учтивости заправо се и налази апстрактан појам *образа*⁵ заснован на социолошкој теорији образа Ирвинга Гофмана (Erving Goffman) (1967), који сматра да је образ углед, поштовање, достојанство, позитивна друштвена вредност коју сваки појединац тражи за себе и очекује да је други људи прихвате и поштују. То је слика о себи коју желимо да оставимо у јавности (Goffman, 1967: 5, према Рајић, 2016: 96). У складу са Гофмановим постулатом да образ уједно подразумева и очување образа сваког учесника током трајања друштвене интеракције (колико год је то могуће), у интересу сваког од учесника јесте да смање претњу по образ на минимум (Watts, 2003:85-86).

Према схватању образа Браунове и Левинсона, образ се састоји од две специфичне врсте жеља: жеља говорника да дела неометано, што представља негативни образ (енгл. *negative face*), док са друге стране постоји говорникова жеља да наиђе на одобравање других, што чини позитивни образ (енгл. *positive face*) (Brown & Levinson, 1987: 61-64). Дакле, позитивни образ односи се на жељу појединца да га саговорници третирају као пожељну особу у оквиру заједнице, да га уважавају и деле његове намере и жеље, док се негативни образ везује за жељу појединца да му ауторитет буде признат, а слобода деловања и одлучивања неспутана тако што му други људи неће наметати своје ставове (Brown & Levinson, 1987: 62). Дакле, аспект негативног образа односи се на жељу особе да му други, уз признавање ауторитета, укажу част и поштовање, док је код аспекта позитивног образа реч о томе да особа има жељу да му други, као пријатељи, ближњи, тј. сарадници у комуникацији искажу фамилијарност и блискост (Милосављевић, 2007: 22). Такође, негативни образ испољава се као *индивидуалистички*, што значи да представља део личности који брани своју „територију“, одбија ограничења, настоји да влада сопственим емотивно-психолошким и друштвеним простором, док се позитиван образ испољава као *интегративни*, што се односи на слику коју особа жели да створи о себи код других људи, како би је прихватили, ценили и доживљавали као члана заједнице (Прћић, 2010: 410, према Рајић, 2016: 96).

Уопштено говорећи, људи сарађују и претпостављају међусобну сарадњу у одржавању лица у интеракцији, а таква сарадња заснива се на међусобној рањивости образа учесника у комуникацији (Brown & Levinson, 1987: 61). Будући да приликом комуникације, образ саговорника може бити угрожен, прибегава се учтивим структурама како би се сачувао како сопствени образ, тако и образ саговорника, што би подразумевало да учесници у комуникацији морају да сарађују међусобно. Уколико не постоји обзир и сарадња, долази до угрожавања образа, односно до испољавања *чинова угрожавања образа* (енгл. *Face Threatening Acts - FTA*). С тим у вези, Браун и Левинсон наводе стратегије којима је могуће угрозити образ, као и оне којима се чин угрожавања образа ублажава. Саговорници могу извршити чин угрожавања образа (енгл. *Do the FTA*) или не (енгл. *Don't do the FTA*). Извршавање чина угрожавања лица, односно обраћање саговорнику може бити директно без ублажавања (енгл. *on record without redressive action, baldly*) / директно са ублажавањем (енгл. *on record with redressive action*) или пак индиректно (енгл. *off record*) (Brown & Levinson, 1987: 65-69). Суштина учтивости заправо је у томе да треба сачувати сопствени и туђи образ (Brown & Levinson, 1987: 65-74).

Браунова и Левинсон даље говоре о *позитивној и негативној учтивости* (енгл. *positive / negative politeness*), при чему је позитивна учтивост оријентисана ка позитивном образу, док је негативна учтивост усмерена на негативни образ. Када је реч о позитивној учтивости, саговорник тражи за себе позитивну слику и поштовање, да му покажу блискост и пријатељски став. Негативна учтивост, у суштини, заснована је на избегавању угрожавања слободе делања

⁵ Што се тиче превода термина *face* са енглеског језика, код домаћих аутора наилази се и на превод *лице* (Милосављевић, 2007; Рајић, 2016). Поред термина *лице*, Твртко Прћић предлаже термин *образ*, што се подудара са дефиницијом те именице у изразима *укаљати / спасти образ* (Прћић, 2010, према Рајић, 2016: 96).

саговорника од стране говорника. У зависности од тога ком делу саговорниковог образа се обраћамо, примењиваћемо различите стратегије – директне или индиректне (Brown & Levinson, 1987: 70).

Током последње две деценије прошлог века појавио се низ значајних критика приступа учтивости Браунове и Левинсона, нудећи једну ширу перспективу из које би требало приступити феномену језичке учтивости. Иако ниједан од нових приступа није у стању да у потпуности поништи концептуализацију учтивости Браунове и Левинсона, сваки од њих може да помогне да се прераде, као и детаљније разраде њихови првобитни увиди (Watts, 2003: 10-11). Године 1980. Ричард Шмит (Richard Schmidt) објавио је рецензију књиге Естер Гуди (Esther Goody) *Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction* из 1978. године, књиге у којој се по први пут појавио модел учтивости Браунове и Левинсона. Њихову концептуализацију учтивости Шмит је окарактерисао као претерано песимистички и прилично параноидан поглед на људску друштвену интеракцију, будући да стално треба пазити на образ како не би био доведен у питање. У сличном маниру, Нвоје (Nwoye) (1992: 311) разматра да уколико је њихов приступ учтивости прихваћен, друштвена интеракција постаје активност непрестаног међусобног праћења потенцијалних претњи по образ учесника и осмишљавање стратегија за његово очување (Watts, 2003: 100), што би значило да се губи свака спонтаност приликом комуникације. Најоштрије критике концепта образа Браунове и Левинсона у објашњавању учтивости језичке употребе, дошле су од стране азијских лингвиста, нарочито јапанских социолингвиста као што је Саћико Иде (Sachiko Ide) и оних који су радили са њом. Такође, критика Браунове и Левинсона изражена је у раду јапанске прагматичарке Јошико Мадумото (Yoshiko Matsumoto). Браунова и Левинсон поставили су модел учтивости који се ослања на поделу појма образа на позитиван и негативан, узимајући у обзир појединца у друштвеној интеракцији. С тим у вези, обе поменуте јапанске научнице тврде да оваква подела није одговарајућа за оне културе у којима је појединац мање значајан од друштвене групе којој припада, што је управо случај у азијским културама, тако да је приступ учтивости Браунове и Левинсона окарактерисан као индивидуалистички. Главни приговор од стране Саћико Иде био је тај да је њихов модел учтивости евроцентричан, те да је искључиво реч о поимању учтивости у западним друштвима, а не о универзалној учтивости (Ide, 1989; Ide et al. 1992; Matsumoto, 1988, 1989, према Watts, 2003: 81-82).

Године 1989. објављена је важна збирка доприноса о међукултурним разликама у реализацији говорних чинова, која је од централног значаја за многа истраживања језичке учтивости, говорних чинова захтева и извињења. Реч је о збирци објављеној од стране Шошане Блум-Кулке (Shoshana Blum-Kulka), Џулијан Хаус (Juliane House) и Габријел Каспер (Gabriele Kasper) под називом *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Затим, године 1992. излази збирка есеја о језичкој учтивости под називом *Politeness in Language: Studies in its History, Theory and Practice*, коју су уредили Ричард Вотс (Richard Watts), Саћико Иде и Конрад Ехлич (Konrad Ehlich). Ова збирка есеја покушала је да обухвати различите историјске, теоријске и практичне приступе језичкој учтивости (Watts, 2003: 10-12).

4.4. Дискурзивни приступ учтивости

Дискурзивни приступ анализи, у ширем смислу, усредсређује се на значење учтивости у друштвеном и интерактивном контексту, на улогу оцењивања и просуђивања исказа, као и на преговарање о томе да ли се неки исказ рачуна као учтив или не. Учтивост се може посматрати као скуп регистрованих образаца чије значење није потпуно фиксирано, али који ипак имају

одређени степен конвенционализације. Стога, она се може схватити као скуп ресурса које појединци могу да примењују и модификују приликом интеракције (Mills, 2017: 1-2).

Када говоримо о дискурзивном моделу учтивости, он представља постмодернистички модел у коме не постоје унапред дефинисана правила комуникације, већ се она мењају у складу са датим контекстом (Eelen, 2001; Watts, 2003, 2005; Locher, 2004, 2006; Locher & Watts, 2005; Mills, 2017). Припадници постмодернистичке парадигме става су да истраживања не треба да имају за циљ постулирање одређеног модела који ће предвиђати када се учтиво понашање може очекивати нити да пружи објашњење зашто је до њега дошло, већ треба да се усмере на то како сами учесници у друштвеној интеракцији поимају учтивост (Watts, 2005: 19).

Дискурзивни приступ учтивости уско је везан за контекст у коме се комуникација одвија, фокусирајући се на анализу исказа у одређеном контексту, као и на просуђивање исказа од стране појединаца. У оквиру овог приступа искази сами по себи се не процењују као учтиви или неучтиви, већ се преиспитују начини на које појединци сагледавају језичке ресурсе које користе. На овај начин, дискурзивни приступ испитује како учтивост доприноси друштвеној функцији језика у смислу идентитета и одржавања међуљудских односа (Mills, 2017: 15).

Постструктуралистички теоретичари наглашавају међусобно конститутивне улоге учесника у интеракцији и друштвене структуре приликом вршења конкретних активности. Из ове перспективе, сматра се да друштвени идентитети, друштвени односи и контексти настају, конструишу се и да се о њима преговара у интеракцији кроз дискурзивне стратегије и језичке ресурсе. Дакле, учтивост је резултат друштвених снага, али и средство за преговарање, консолидацију и стављање на пробу друштвених односа (Kaspar, 2006: 244, према Mills, 2017: 15). Уместо да се дају универзалне изјаве о употреби учтивости и да се развија глобални модел за анализу, дискурзивни приступ усмерава се на начин на који контекст, језички ресурси, као и друштвене снаге/идеологије одређују могућа значења и тумачења учтивости. Ово су елементи који заправо одређују да ли се неки исказ сматра учтивим или непристојним. У оквиру дискурзивног приступа учтивости фокус се ставља на сам језик у употреби, искази се анализирају у одређеном контексту, као и њихова интерпретација и процењивање да ли су учтиви/непристојни. Дакле, не можемо говорити да ли је нешто учтиво или не ван самог контекста одређене ситуације (Mills, 2017: 15).

Поменути приступ учтивости кључни је за истраживање у овој докторској дисертацији, будући да се у њој анализира контекст српске и шпанске академске заједнице, као и поимање учтивости од стране самих учесника у интеракцијама. Када је реч о улози релативног статуса учесника у комуникацији, пажња се усмерава управо на природу друштвеног контекста, као важну ванјезичку варијаблу, у коме се интеракција обавља. Управо је контекст тај који одређује однос говорника и слушаоца и улогу релативног статуса учесника у конверзацији. У складу са контекстом у коме међу саговорницима постоји однос моћи или, пак, однос једнакости, бираће се форме за обраћање, односно језички ресурси, које одражавају различит степен учтивости, поштовања, интимности (Filipović, 2009: 48-51).

5. УНИВЕРЗИТЕТСКИ СИСТЕМ И ОДНОСИ У ЊЕМУ

Будући да се у оквиру овога рада академска заједница као значајна друштвена заједница налази у фокусу емпиријског истраживања, сматрам да је важно осврнути се укратко на универзитетски систем, друштвене односе који владају на универзитету, као и на академски дискурс који је својствен за комуникацију на универзитетима и факултетима у оквиру њих.

5.1. Универзитет као врста институције

Друштвене институције, поред друштвених група, представљају основне јединице друштвеног система. За разлику од друштвених група у којима се непосредно повезује деловање и понашање појединца, у оквиру институција друштвено деловање се успоставља као трајан и стандардизован процес којим се задовољавају одговарајуће друштвене потребе. Као колективне друштвене творевине, установе су нераскидиво повезане са друштвеним вредностима и нормама, будући да их оне успостављају. Друштвене установе као стабилни обрасци деловања и понашања увек усмеравају људске поступке и односе у правцу који има одређени смисао и значај за одржавање глобалног друштвеног система или неког његовог дела (Pešić & Bazić, 2008: 177-180).

Институције уносе ред у људско деловање истичући оно што је значајно и што се у друштву цени. Оне установљавају навике, регулишу обрасце понашања, спречавају конфликте и доприносе друштвеној интеграцији. У свим друштвима, институција, у смислу поретка, игра веома значајну улогу као начин мишљења, понашања и деловања (Pešić & Bazić, 2008: 267).

Универзитет као институција, односно као друштвена организација која поседује моћ, чврсто и хомогено је структурирана са тачно одређеним и разрађеним улогама и функцијама. Друштвена моћ у групама и организацијама почива на принципима хијерархије (Pešić & Bazić, 2008: 245-246). Као што је поменуто раније у овом раду, моћ као друштвени констукт у спрези је са положајем у друштвеној хијерархији, као и са улогом која се врши у друштву. Статус је заправо моћ која проистиче из места које појединац или група заузима у систему друштвених односа (Pešić & Bazić, 2008: 245). С обзиром на то да универзитети представљају хијерархијски устројене системе, у оквиру њих постоји врло јасна хијерархија, систем положаја и статуса која се, између осталог, одражава кроз академску комуникацију (в. Filipović, 2009; Pešić & Bazić, 2008).

Сва дешавања у оквиру академије подлежу одређеним нормама, имплицитним или експлицитним, било да је реч о факултетским предавањима, семинарима, конференцијама, писаном испиту, усменом одговарању. Говорећи о испиту као о ритуалном чину, Душан Бандић наводи како се под ритуалом „обично подразумевају друштвено прихваћени обрасци симболичког понашања који се примењују у одређеним приликама или периодично, у одређеним временским интервалима. Обрасцима те врсте великим је делом регулисано и понашање учесника испита – испитивача и испитиваних [...]. Познато је, дакле, шта се објективно догађа“ (Bandić, 2010: 147). Стога, на основу свега што је претходно наведено, да се закључити да је у оквиру академске заједнице увек унапред познато како треба да се постави сваки од учесника, без обзира на то о којој ситуацији је реч.

5.2. Наслеђе хумболтовског система

Током двадесетог века, прецизније у протеклих сто година, име Вилхелма фон Хумболта (Wilhelm von Humboldt), немачког научника и државника, коришћено је као симбол за „класичан“ модел истраживачког универзитета (Ash, 2006: 246). Према речима Шерон Рајдер (Sharon Rider) (2009: 86), идеје које је у раном деветнаестом веку изнео Вилхелм фон Хумболт постале су основа за обликовање универзитета широм света, дајући смернице за то на који начин универзитетски систем треба да буде уређен. Како даље наводи Рајдерова, хумболтовски идеал о универзитету одликовале су две основне карактеристике: јединство подучавања и истраживања и академска слобода, иако код других аутора (в. Ash, 2006; Anderson, 2000) наилазимо на више различитих компоненти. С тим у вези, истраживање и настава треба да буду спровођени од стране истих људи, као две стране једне активности, будући да предавачи предају о сопственим истраживањима, односно истраживачи су ти који објашњавају своја истраживања током универзитетских предавања. Дакле, у настави је увек реч о текућим истраживањима, њиховом облику и садржају (Rider, 2009: 86).

Пре свега, функција универзитета била је да унапреди знање оригиналним и критичким истраживањем, а не само да пренесе наслеђе из прошлости или да се на универзитетима предају искључиво одређене вештине. Настава треба да се заснива на безинтересној потрази за истином, а студенти треба да учествују у тој потрази. Стога, класични став о уређењу универзитета јесте да је универзитет био „заједница наставника/научника и студената“ који раде на заједничком задатку (Anderson, 2000). На тај начин процес учења представљен је као сарадња у којој професори нису ту због самих студената, већ су обе стране укључене у сам тај процес због и ради науке и научних истраживања (Humboldt, 1809/1990: 274, према Ash, 2006: 246).

Када је реч о другој карактеристици хумболтовског идеала о универзитету, академској слободи, Рајдерова наводи како академска слобода подразумева да професори имају слободу да одлуче на које теме ће спроводити истраживања, као и шта ће да предају, које материјале ће да користе, тј. из којих материјала ће да предају градиво својим студентима. Са друге стране, академска слобода такође подразумева слободу студената да одлучују о свом студијском програму, као и о томе да студирају сопственим темпом (Rider, 2009: 86). Када се говори о слободи наставе и учења, главна идеја овде јесте да је Хумболт био либерал у традиционалном смислу. Веровао је у слободу појединца, те је зато сматрао да студенти имају подједнако право да изаберу своје предаваче и предмете, као што су професори имали право одлучивања о томе шта ће предавати и на који начин ће предавати градиво. То је значило радикалан раскид са било којим обликом сета наставног плана и програма (Ash, 2006: 246).

Током двадесет првог века на универзитетима дошло је до суштинских промена по питању организације и трајања наставног процеса, промена које су дошле са Болоњским процесом (енгл. *Bologna process*). Одређени заговарачи овог новог образовног процеса тврдили су да његов циљ представља успостављање Европског простора високог образовања (енгл. *European higher education area*). Примарни циљ Болоњског процеса био је да се успостави заједничко европско високо школство до 2010. године, те да се на тај начин осигура ефикаснија мобилност студената, наставника, као и истраживача у оквиру Европске уније. Такође, увођење Болоњског процеса у високо образовање тежило је да подстакне реформу курикулума и тиме да започне трансформацију од наставе усмерене на истраживање до наставе усмерене на студента и његову укљученост (Ash, 2006: 259), за разлику од традиционалног Хумболтовог универзитета који је теоријски по дефиницији и првенствено не подразумева практичне примене, техничке вештине или професионалну обуку (Rider, 2009: 86).

5.3. Академска комуникација

Без обзира на то о којој комуникацији је реч, постоје одређене норме интеракције које се односе на специфична понашања и својства којих треба да се придржавамо током разговара са неким. Ове норме обавезују учеснике у комуникацији да не смеју другог да прекину у говору, или пак да то не смеју слободно да учине (Hajmz, 1980: 110), те самим тим ове норме постоје и у академској комуникацији која је у фокусу истраживања овога рада.

Како наводи Кен Хајленд (Ken Hyland) академски дискурс се, превасходно, односи на начине размишљања и на употребу језика који постоје у академским заједницама. Значај ове врсте дискурса, у великој мери, лежи у чињеници да се сложене друштвене активности као што су образовање студената, демонстрирање учења, ширење идеја и конструисање знања, ослањају на језик. Овај дискурс истовремено конструише друштвене улоге и односе који стварају академике и студенте и који одржавају универзитете, дисциплину и стварање самог знања. Појединци користе језик за писање, обликовање проблема и разумевање проблема на начин који је специфичан за одређене друштвене групе (Hyland, 2009: 1-2).

Узимајући у обзир чињеницу да је академски дискурс хијерархијски устројен, односно да у овој дискурсу постоји вертикални однос између учесника, дакле извесна хијерархија, у оваквој врсти дискурса постоји друштвена дистанца, као и то да студенти не поседују висок степен моћи у њему (в. Filipović, 2009). Структура друштвених и говорних заједница налази се у директној корелацији са језичким изборима које правимо сваки пут када ступамо у друштвене интеракције (Filipović, 2015: 1).

Када је реч о писаној комуникацији, крајња инстанца самог дискурса није текст, већ друштвено позиционирано читање: како се текстови могу читати на различите начине у зависности од субјективности читалаца. Критички приступи дискурсу окарактерисани су као став према дискурсу, тј. као приступ тексту и размишљање о њему. Важан је начин на који су текстови контекстуално смештени, односно, најважнија јесте управо димензија друштвеног контекста, односи моћи који у њему постоје и идеологије које те односе одржавају. Постоји неколико критичких перспектива приликом анализе дискурса, али најважније за проучавање академског дискурса и академске комуникације уопште јесу перспективе критичке анализе дискурса, као и академске писмености, будући да критичка анализа дискурса повезује језик са активностима које га окружују, фокусирајући се на то како се друштвени односи, идентитет, знање и моћ граде кроз писане и говорне текстове у заједницама, школама и учионицама. Стога, сам дискурс заправо је посредник друштвеног живота: истовремено конструишући и условљавајући друштвену и политичку стварност (Hyland, 2009: 38-39).

6. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР РАДА

У складу са општим циљем овог научног истраживања, који је испитивање академског дискурса између професора / професорки универзитета (Универзитет у Београду / Универзитет у Крагујевцу / Универзитет у Гранади) и студената / студенткиња докторских академских студија, са фокусом на принципима учтивости који се користе у међусобној комуникацији, представљајући одраз когнитивних културних модела у Србији и Шпанији, спровела сам интердисциплинарно квалитативно социолингвистичко истраживање, уз примену компаративног метода. Компаративни, односно упоредни метод у деветнаестом веку истраживачи су веома много користили управо у истраживању друштва и друштвених појава (Pešić & Bazić, 2008: 64-65).

У овој докторској дисертацији концепти који се налазе у фокусу рада посматрају се из перспективе критичке социолингвистике, когнитивне социолингвистике, когнитивне антропологије, као и критичке анализе дискурса, будући да је реч о комплементарним дисциплинама које се баве односом *друштво-језик-култура*, при чему квалитативна методологија може да допринесе потпунијем разумевању самих случајева који се испитују кроз емпиријско истраживање.

Осим поменутог општег циља, истраживање садржи и неколико специфичних циљева као што су: *херменеутички циљ* (препознавање и тумачење истих / различитих модела комуникације у свакој од земаља), затим, *компаративни циљ* (поређење когнитивних културних модела две академске заједнице имајући у виду контекст у оквиру ког функционишу и *социолингвистички циљ* (испитати на који начин учтивост доживљавају професори / професорке, а на који студенти / студенткиње докторских академских студија у Србији / Шпанији и који су њихови ставови о поменутом феномену). Крајњи циљ истраживања јесте да се однос моћи у академском дискурсу аргументује као концепт сарадње и однос сарадње између саговорника, а не као однос подређености / надређености у коме је један од саговорника угрожен на било који начин.

На основу постављених специфичних циљева истраживања, изведено је и неколико истраживачких питања која представљају смернице за анализу и на које академски дискурс у две испитиване академске заједнице треба да пружи одговоре:

1. На који начин се користе принципи учтивости у академској комуникацији? Да ли учесници / учеснице настоје да у међусобној комуникацији формулишу што учтивије исказе?
2. Да ли се учесници / учеснице комуникације изражавају на исти начин када је реч о писаној / усменој комуникацији? Да ли ће писана комуникација бити формалнија од усмене?
3. Који когнитивни културни модели се налазе у позадини коришћења принципа учтивости у академском дискурсу између професора / професорки и студената / студенткиња докторских студија? Да ли је мања друштвена дистанца на овом нивоу студија у односу на основне / мастер академске студије?
4. Како би академску учтивост окарактерисали професори / професорке, а како студенти / студенткиње докторских студија?
5. На који начин ће контекст одредити степен учтивости?
6. Који когнитивни културни модели постоје у српској и шпанској академској заједници? Колики је степен учтивости у њима? Која од ове две заједнице је традиционалнија у свом приступу?
7. Да ли саговорници / саговорнице увек настоје да сарађују приликом комуникације?

Како би се испунили сви захтеви и циљеви истраживања, добили одговори на постављена питања и увиди у ситуацију на терену, примењени методолошки поступци у истраживању су квалитативна социолингвистичка анализа и компаративна анализа академског дискурса у српској / шпанској академској заједници.

6.1. Квалитативни истраживачки приступ

С обзиром на то да се у овом раду бавим академском заједницом као важном друштвеном заједницом кроз коју се одражавају односи друштвене моћи, сматрам да ће квалитативна социолингвистичка анализа бити најпогоднија за проучавање, а затим и представљање феномена у фокусу рада, будући да је важно да се ови феномени сагледају из перспективе учесника и учесница у истраживању. Будући да је нагласак на различитим позицијама моћи у оквиру једне друштвене заједнице, користићу методе критичке анализе дискурса како би се што боље уочили и издвојили језички и ванјезички фактори који указују на присуство различитог степена моћи приликом комуникације.

Квалитативни истраживачки приступ користи се када нас занима квалитет одређеног збивања и интеракција међу људима, а мање колико често и колико интензивно се неко понашање јавља. Акценат је управо на целовитом и детаљном опису одређене ситуације, тако да нам квалитативна метода пружа изобиље детаљних података о релативно малом броју случајева при чему се користе различити извори података. Одређена друштвена појава и објашњење стања разматрају се из неколико углова (Ajduković, 2007: 1-2). Овај приступ погодан је за многа истраживања која се баве друштвом, пружајући могућност за продубљено разумевање различитих искустава и гледишта учесника у друштвеним интеракцијама. Такође, погодан је за проучавање различитих осетљивих питања у друштву (Ajduković, 2014: 349). Сматра се да друштвени актери конституишу проживљену стварност, као и значења која су специфична за одређене ситуације. Дакле, реч је о одређеним актерима на одређеним местима и у одређено време, тако да значења произлазе из „догађаја и појава кроз продужене, комплексне процесе социјалне интеракције која укључује историју, језик и акцију“ (Gojko, 2007: 7-8).

Приликом спровођења квалитативних студија, како наводи Роберт Стејк (Robert Stake), сви истраживачи имају велику привилегију и обавезу: привилегију да обрате пажњу на оно што они сами сматрају вредним пажње за истраживање и обавезу да донесу закључке од значаја. Једна од главних квалификација квалитативних истраживача заправо је искуство. Поред искуства обичног гледања и размишљања, искуство квалитативног истраживача јесте да зна шта је оно што води ка значајном разумевању, ка препознавању добрих извора података, свесном и несвесном тестирању истинитости сопствених интерпретација, при чему се захтева осетљивост и скептицизам (Stake, 1995: 49-50). Квалитативни истраживач јесте онај који објашњава и тумачи, тј. интерпретира стварност, описујући и анализирајући одређене феномене, ситуације, догађаје и личности са циљем што бољег разумевања, стога, квалитативна истраживања представљају истраживања интерпретативног типа (в. Denzin & Lincoln, 2005; Filipović, 2009; Gojko, 2007).

За разлику од квантитативних истраживања која су усмерена ка строго вођеном квантификовању догађаја, токова и веза у друштвеној стварности, ка мерљивости, уз примену одређене теорије и унапред постављених хипотеза које ће се потврдити или оповргнути, квалитативна истраживања имају за циљ целокупно, дубинско схватање онога што се истражује. Ова истраживања полазе од постављања истраживачких питања на која треба одговорити током самог истраживања, узимајући у обзир целокупан контекст и поглед на свет оних који учествују

у истраживању. Постављајући питања и полазећи од непосредног искуства, описа, реконструкција догађаја и генерализација, истраживачи теже да дођу до одговора на постављена истраживачка питања (Gojkov, 2007: 47). Приликом оваквих истраживања веома је важно да се разумеју личне приче учесника у истраживању, као и начини на које се те приче преплићу (Glesne & Peshkin, 1992, према Filipović, 2009: 31).

Разматрајући обележја квалитативних истраживања у својој књизи *Handbook of Qualitative Research*, Норман К. Дензин (Norman K. Denzin) и Ивона С. Линколн (Yvonna S. Lincoln) наводе како три међусобно повезане генеричке активности представљају квалитативни истраживачки процес. Ове активности означавају се различитим етикетама, укључујући теорију, онтологију, епистемологију, методологију и анализу. Иза свих поменутих појмова стоји лична биографија истраживача који говори са позиције одређене класе, рода, расе, из перспективе одређене културне и етничке заједнице. Сваки истраживач приступа свету са сопственим *сетом идеја*, односно са одређеним оквиром (теорија, онтологија) који одређује *скуп питања* (епистемологија) која се *испитују на специфичне начине* (методологија, анализа). Дакле, приликом истраживачког процеса, истраживачи сакупљају емпиријске материјале који се баве одређеним питањима, а затим анализирају и пишу о прикупљеним материјалима. Истовремено, у обзир се морају узети политика и етика истраживања, с обзиром на то да те ствари прожимају сваку фазу процеса истраживања (Denzin & Lincoln, 2005: 21).

Приликом спровођења квалитативних истраживања једна од кључних поставки јесте отвореност истраживачког процеса у коме се не задају унапред дефинисани теоријски модели, већ се настоји да се добију генерализације, модели, слике на основу проживљеног искуства истраживача. Другим речима, теорија је заснована на искуству и темељи се на предмету истраживања (Gojkov, 2007: 49). Стога, у квалитативним истраживањима, као кључни елемент, јавља се утемељена теорија (енгл. *grounded theory*), као теоријска перспектива и методолошка оријентација, која претпоставља да ћемо кроз истраживање стицати нова знања и модификовати своје улазне претпоставке, дакле, формирање теорије је активност која се спроводи кроз истраживачки поступак (Filipović, 2009: 31). Што се тиче социولينгвистике и спровођења квалитативних истраживања у оквиру ове научне дисциплине, мора да се обезбеди анализа и објашњења свих језичких обележја која учествују у стварању свих аспеката друштвеног живота у друштвеним заједницама (Filipović, 2009: 30), те тако и у оквиру српске / шпанске академске заједнице која се истражује у овом раду.

Када је реч о анализи резултата до којих се долази путем квалитативних истраживања, питање веродостојности добијених података и истраживачевих закључака намеће се као кључно питање, будући да се у оквиру квалитативне парадигме истраживачи не баве поузданошћу сопствених база података на начин на који то раде они који се баве квантитативним истраживањима, у оквиру којих се увек врши статистичка анализа података (Filipović, 2009: 31). У циљу задовољавања критеријума веродостојности истраживања, сви истраживачки поступци, методе и технике морају да буду јасно дефинисани, као и јасно представљени. Веродостојно и успешно квалитативно истраживање подразумева продужено присуство истраживача у циљној говорној заједници, чиме му се уједно омогућава да примени различите истраживачке технике, као што су опсервације, интервјуи, анкете, снимци спонтаног дискурса, бележење сопствених утисака. Реч је о томе да је у квалитативним истраживањима често нужно да се примени методолошки поступак триангулације (енгл. *triangulation*), како би се увидело поклапање добијених резултата истраживања уз примену различитих техника (Filipović, 2009: 31-32). Дакле, различите методолошке перспективе усмеравају се на проучавани феномен из различитих праваца (Gojkov, 2007: 49).

6.2. Методе и технике истраживања

С обзиром на то да се у фокусу истраживања налазе професори / професорке из Србије (Универзитет у Београду (Филолошки факултет) / Универзитет у Крагујевцу (Филолошко-уметнички факултет)) и Шпаније (Универзитет у Гранади (Факултет за комуникацију и документацију)) који држе предавања / семинаре за студенте / студенткиње докторских академских студија, као и студенти / студенткиње докторских студија са наведених факултета, веома важан методолошки поступак који сам применила био је продужени боравак у српској и шпанској академској заједници како бих добила што бољи увид у ситуацију на терену. Такође, применила сам методолошки поступак инструменталне студије случаја са циљем да прикупим што обухватније податке, да будем у могућности да веома детаљно и веродостојно пренесем стање са терена, као и да донесем адекватне закључке у вези са истраживаним случајевима у поменутиим академским заједницама. Примена студије случаја овде од кључне је важности за остварење нечег другог осим самог разумевања случаја (Stake, 1995: 3). Дакле, веома важна особина студије случаја јесте њен холистички карактер, тј. тежња да се очува сама целина случаја, његова јединственост и развој. Стога, аутори који се залажу за примену студије случаја у истраживањима, сматрају да су предности овог метода превасходно у домену открића (Шевкушић, 2011: 121).

Методе прикупљања квалитативних података биле су присуство предавањима / семинару на докторским студијама где се врше опсервације, а затим обављају полуструктурирани интервјуи са професорима / професоркама који држе та предавања / семинар. Током самих опсервација, сва запажања бележила сам у свој истраживачки дневник.

Опсервација или *посматрање* представља најстарији и најраспрострањенији метод прикупљања чињеница, како о природним тако и о друштвеним појавама, путем непосредног чулног опажања тих појава. Појединачно посматрање усмерено је на проучавање појединачних друштвених појава, појединачних догађаја, група и процеса. Управо овај тип посматрања назива се студијом случаја. Приликом оваквог посматрања, план посматрања разрађује се прецизно и детаљно, тако да га се посматрач доследно држи (Pešić & Bazić, 2008: 48-49). Мане овог метода су те што су нам приликом посматрања углавном доступни само актуелни садржаји и облици људског понашања, док ти подаци често немају већу сазнајну вредност када је реч о унутрашњој, психолошкој страни индивидуалног и колективног живота људи (Pešić & Bazić, 2008: 51). Стога, неопходно је да се добијање дубљег увида омогући употребом друге истраживачке технике, што је у случају ове докторске дисертације био полуструктурирани интервју са учесницима/учесницама у истраживању.

Када је, пак, реч о испитивању, *испитивање* представља други веома распрострањен начин прикупљања података у наукама које се баве друштвом. За разлику од посматрања, где се до података о појави која се истражује долази непосредним чулним опажањем саме појаве, код испитивања до података долазимо путем исказа других субјеката, односно путем исказа самих испитаника / испитаница. У прикупљању података методом испитивања, као истраживачке технике користе се интервју и анкета (Pešić & Bazić, 2008: 51-52).

Интервју представља прикупљање података усменим путем између испитивача / испитивачице и испитаника / испитанице. Сам садржај, ток и начин разговора, у мањој или већој мери, одређен је научним циљем истраживања. Приликом прикупљања података испитивањем, од пресудног значаја јесте да се успостави што непосреднија веза између хипотетичке основе истраживања и списка питања садржаних у упитнику / подсетнику / водичу за разговор. Ово је незамењив начин скупљања података о унутрашњој, психолошкој страни људског понашања, који нам омогућава да добијемо потпуније и поузданије податке о човековим тежњама, ставовима и опредељењима која чине суштинску компоненту свих друштвених појава. Дакле, испитивање као истраживачка метода омогућава прикупљање информација не само о садашњим

интересима, потребама и акцијама људи, него и о њиховим прошлим доживљајима и искуствима, као и о будућим очекивањима (Pešić & Bazić, 2008: 52-54).

6.3. Приказ истраживања: Србија и Шпанија

Истраживање везано за наставнике / наставнице и студенте / студенткиње докторских академских студија из Србије, отпочело је у августу/септембру 2014. године (од 31. августа до 05. септембра) у оквиру међународног семинара са трајањем од 6 дана (Бугарска, Софија) у коме је учествовала наставница (у том периоду у звању доценткиње, а тренутно у звању ванредне професорке) која држи предавања на докторским студијама на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу⁶. Затим, иста професорка учествовала је у истом семинару у августу 2015. године (од 23. до 29. августа), са трајањем од 7 дана (Немачка, Халберштат), као и током одржавања тог семинара у августу 2016. године (од 21. до 26. августа), са трајањем од 6 дана (Немачка, Халберштат). Полуструктурирани интервју са поменутом професорком обављен је током априла 2019. године. Када је реч о истраживању везаном за наставнике / наставнице са Филолошког факултета Универзитета у Београду, извршене су 3 опсервације предавања на докторским студијама у марту 2018. године (17. марта), док су накнадно обављени полуструктурирани интервјуи са две наставнице које су држале посматрана предавања – у децембру 2018. године и у фебруару 2019. године. Обе професорке су у звању редовних професорки.

Што се тиче истраживања које је спроведено у Шпанији на Факултету за комуникацију и документацију Универзитета у Гранади, ово истраживање извршено је током маја 2017. године (од 29. до 31. маја), при чему су обављене 4 опсервације комуникације током семинара за студенте / студенткиње докторских студија, а затим, након завршетка сесија, обављени су полуструктурирани интервјуи са два професора која су држала поменути семинар. Један од наставника у звању је редовног универзитетског професора, док је други наставник у звању доцента.

Квалитативни подаци о студентима / студенткињама који/е су били присутни на предавањима / семинарима биће изложени у оквиру пододељка који следи у наставку рада.

Истраживачки корпус овога рада чине сви прикупљени записи из спонтаног дискурса током опсервација које сам бележила у свој дневник истраживања, примери из полуструктурираног интервјуа, као и сама интерпретација и критичка анализа српског/шпанског академског дискурса.

6.3.1. Опсервације предавања и семинара

Пре самог одласка на опсервације, саставила сам листу смерница у складу са којима је требало да посматрам предавања / семинаре и комуникацију на њима. Како би се контролисао утицај и пристрасност истраживача (енгл. *researcher bias*) (Bryman, 2012 [2001]), настојала сам да прецизно записујем оно што су изговарали учесници / учеснице да не би дошло до погрешног парафразирања. Такође, у складу са постулатима утемељене теорије, преиспитивала сам претпоставке истраживања током самог истраживачког процеса који се одвијао на овим

⁶ Докторске студије на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу трају три године. У оквиру овог студијског програма студенти имају одређени број предмета (као што је случај на Филолошком факултету Универзитета у Београду). Податак преузет са: http://www.filum.kg.ac.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=47&Itemid=110&lang=sr.

предавањима / семинарима и више пута сам се враћала и проверавала смернице за опсервације. Сви предмети на којима су вршене опсервације, као и посматрани семинари, припадају области друштвено-хуманистичких наука (методе и технике писања научног рада и докторске дисертације, интердисциплинарне студије, примењена лингвистика, сефардске студије). Осим личне мотивације за одабир области које су у склопу друштвено-хуманистичких наука, с обзиром на то да се и сама тиме бавим, друштвено-хуманистичке науке одабране су првенствено због тога што се управо у склопу њих проучава језик, култура и друштво, њихови међусобни односи и утицаји.

Када је реч о опсервацијама везаним за Србију, све опсервације извршене су као опсервације са учешћем (енгл. *Participant observation research*) у предавањима и семинарима будући да сам и сама похађала те предмете током својих докторских студија, док су теме поменута три семинара потпадале под област мојих научних интересовања. Са друге стране, током опсервација сесија у оквиру семинара за студенте / студенткиње докторских студија у Шпанији, била сам само посматрач и вршила опсервације без учешћа, будући да нисам припадница шпанске академске заједнице.

Иако прве опсервације везане за истраживање српске академске заједнице, извршене током августа / септембра 2014. године, нису биле вршене на самој територији Србије, већ на међународном семинару у Бугарској, значајне су за овај рад и уврштене су у њега с обзиром на то да је у фокусу истраживања била професорка из Србије која држи предавања на докторским академским студијама на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу, као и две докторанткиње из Србије које су учествовале у семинару⁷. Такође, претходно наведено односи се на опсервације са међународног семинара из августа 2015. и 2016. године одржаног у Немачкој. Сва три пута на семинару биле су присутне исте две докторанткиње из Србије, поред својих колега и колегиница из Аустрије, Бугарске и Немачке, будући да је реч о међународном семинару. Међутим, посматрала се само интеракција на српском језику између професорке и студенткиња које су припаднице српске академске заједнице, што је у складу са темом овог рада.

Опсервације на Филолошком факултету обављене су на предметима које студенти / студенткиње могу да одаберу у оквиру програма докторских академских студија током прве две године. Свако од 3 посматрана предавања трајало је два и по сата. Предавања на докторским академским студијама заједничка су за све катедре и одсеке Филолошког факултета у Београду. Студијски програм замишљен је тако да у прве две године студент слуша одређен број теоријских предмета општег карактера, као и одређен број предмета ужег усмерења, везаног за подручје истраживања из ког ће радити докторску дисертацију⁸.

Опсервације у Шпанији обављене су током семинара за студенте / студенткиње докторских академских студија. Овакве семинаре држе професори / професорке са Универзитета у Гранади или гостујући професори / професорке који долазе са других шпанских универзитета. Прве 3 посматране сесије на семинару трајале су два и по сата, док је последња, поподневна сесија трајала два сата. Докторске студије трају укупно три године, с тим што, за разлику од Србије, у оквиру овог програма у Шпанији не постоје предавања, већ се одржавају семинари и друге активности у којима студенти/студенткиње учествују⁹.

⁷ Ја сам била једна од њих. Током 2014. године била сам на другој години докторских студија, модул језик, током 2015. године на трећој, а 2016. године на четвртој години. Моја колегиница била је на истим годинама студија као ја у поменутом периоду, с тим што је њен студијски модул био култура.

⁸ Податак преузет са: <http://www.fil.bg.ac.rs/lang/sr/nastava/doktorske-akademske-studije/doktorski-studijski-program/>.

⁹ Податак преузет са:

<http://escuelapogradograd.es/doctorado/documentos-normativa/normasdoctoradoytiulodoctor/>!

На прва два предавања на Филолошком факултету у Београду било је укупно 14 студената (10 студенткиња / 4 студента), док су на трећем предавању биле 4 студенткиње. Сви присутни студенти / студенткиње били су истог географског порекла, док иностраних студената није било. Међутим, у Шпанији сам наишла на другачију ситуацију будући да је Универзитет у Гранади на првом месту у Европи по броју иностраних студената на Erasmus размени¹⁰. Поред Шпанаца и Шпанкиња, на посматраним сесијама у оквиру семинара било је студената / студенткиња из Колумбије, Мексика, Пољске, Египта. На првој сесији био је укупно 21 студент (15 студенткиња / 6 студената), на другој 20 студената (14 студенткиња / 6 студената), док је на трећој и четвртој сесији такође било 20 студената (14 студенткиња / 6 студената).

Већина полуструктурираних интервјуа са студентима / студенткињама нису обављани одмах након опсервација, већ смо се накнадно договарали/е за термине. У Шпанији сам интервјуисала једног студента и две студенткиње, док су у интервјуисању у Србији учествовала три студента и три студенткиње. Будући да је моје време проведено у Шпанији на Универзитету у Гранади било ограничено на три месеца, настојала сам да интервјуе са шпанским студентима/студенткињама обавим што раније. Стога, једна од учесница интервјуисана је током трајања самог семинара, у паузи између сесија, док је преосталих двоје учесника интервјуисано неколико дана након семинара (мај и јун 2017. године). Интервјуисање у Србији трајало је од априла 2018. до децембра 2019. године. Студент из Шпаније у време опсервација био је на трећој години докторских студија (област Филозофија), једна од шпанских студенткиња била је на другој години (област Филологија (Терминологија у превођењу)), док је друга студенткиња била на четвртој години студија (област Филологија (Шпанска књижевност)). У Србији сам обавила интервју са три студенткиње и три студента. Студенти / студенткиње из Србије такође су били на различитим годинама докторских студија, као и на различитим модулима, Модул језик / Модул култура, међутим, већина је похађала Модул језик с обзиром на то да интересовања већине студената / студенткиња иду у правцу лингвистичких истраживања.

Током опсервација свака интеракција посматрала се како засебно, тако и на нивоу целе учионице. Аспекти интеракција који су праћени били су следећи:

- 1) распоред у учионици,
- 2) начин поздрављања између професора / професорки и студената / студенткиња,
- 3) позиција професора / професорки у учионици (да ли седе / стоје за катедром или не, да ли се шетају по учионици),
- 4) позиција студената / студенткиња (да ли седе у клупама / излазе пред таблу),
- 5) учесталост обраћања професора / професорки и студената / студенткиња уз употребу формалног / неформалног стила,
- 6) начин одговарања на професорска / студентска питања,
- 7) позив и подстицање на дебату од стране професора / професорки.

Такође, посматрала сам да ли постоји интеракција (и на који начин се одвија уколико је има) између професора / професорки и студената / студенткиња пре и након предавања, као и током пауза између предавања / сесија.

¹⁰ Податак преузет са: <https://www.ugr.es/>

6.3.2. Полуструктурирани интервјуи са учесницима / учесницама

Када је реч о полуструктурираном интервјуу, саставила сам два водича¹¹ за интервју, један за разговор са професорима / професоркама, а други за разговор са студентима / студенткињама. Питања за разговор саставила сам у складу са темама које истражујем, као и са истраживачким питањима на која желим да добијем одговор током истраживања. Будући да се испитује српска и шпанска академска заједница, саставила сам водич на српском и на шпанском језику, у оквиру којег се налазе питања која обухватају усмену и писану комуникацију између професора / професорки и студената / студенткиња (како у формалним, тако и у неформалним контекстима).

Водич за интервју са професорима / професоркама састоји се од 18 питања која су формулисана у формалном маниру, уз употребу заменице *Bu / usted* приликом обраћања, док се водич за студенте / студенткиње састоји од 20 питања уз обраћање на *tu / tú*, што је показатељ да сам поступала у складу са когнитивним културним моделом заједнице из које долазим где се професорима / професоркама обраћамо уз персирање, док приликом интеракција са колегама / колегиницама студентима / студенткињама обично не користимо персирање. Међутим, ванјезичка варијабла годишта довела је до одступања од традиционалног академског когнитивног културног модела у мом случају будући да сам се професору / професорки који су ми знатно ближи по годинама обраћала на *tu / tú*.

Интервју са професорима / професоркама трајао је између двадесет минута и четрдесет пет минута, док су интервјуи са студенткињама / студентима трајали између двадесет минута и сат времена. Учесници / учеснице нису унапред знали питања која ће им бити постављена, већ им је једино била поменута тема и наслов истраживања, као и сама сврха истраживања.

Одговори учесника и учесница снимани су мобилним телефоном Nokia Lumia (апликација камера Camera Roll, али је искључиво сниман звук) / iPhone Apple (апликација за снимање звука) и таблетом iPad Apple (апликација за снимање звука Audio Recorder), те су на основу ових снимака касније урађени транскрипти интервјуа током 2017. године, 2018. и 2019. године. Један од интервјуа са студенткињом из Србије обавила сам путем апликације Viber, будући да она живи у иностранству, међутим, током интервјуа користила сам такође таблет iPad Apple (апликацију за снимање звука Audio Recorder) како бих снимила разговор.

¹¹ Водич за полуструктурирани интервју на српском и на шпанском језику приложен је на крају рада како би се имао потпуни увид у питања која су постављана учесницима / учесницама.

7. РЕЗУЛТАТИ ЕМПИРИЈСКОГ ИСТРАЖИВАЊА: СРБИЈА И ШПАНИЈА

Када је реч о резултатима истраживања, прво ће бити представљени резултати опсервација предавања / семинара са нагласком на професорима / професоркама, а затим резултати са нагласком на студентима / студенткињама. Потом следе резултати полуструктурираних интервјуа са професорима / професоркама, док ће након тога бити изложени резултати полуструктурираних интервјуа са студентима / студенткињама. У последњем потпоглављу бавићу се резимирањем целокупних резултата истраживања.

Пре анализе самог дискурса између учесника и учесница истраживања и сумирања резултата, осврнула бих се на изглед учионица и распоред у њима с обзиром на то да распоред у учионици представља један од важних аспеката интеракције које сам пратила током опсервација.

Учионице на факултетима у Србији и Шпанији имају потпуно исти изглед, где се на челу учионице налази катедра, док је испред катедре смештено неколико редова клупа у којима седе студенти / студенткиње. Будући да је сам универзитет институција, односно друштвена организација (Pešić & Bazić, 2008: 245-246) са сопственим устројством када је, између осталог, реч о физичком простору, очекивала сам да распоред у српским и шпанским учионицама буде исти, те да нећу наићи ни на каква одступања. Управо све претходно наведено, навело ме је на то да као први когнитивни културни модел који постоји у академским институцијама, те самим тим и у академским заједницама, издвојим и дефинишем као когнитивни културни модел академије који се очитује како у физичком простору, тако и у самом дискурсу, о чему ће бити више речи у наставку рада. Дакле, сам простор у учионицама опремљен је тако да студенти / студенткиње седе и слушају будући да су они / оне примаоци знања, док су професори / професорке испред њих као носиоци и преносиоци знања на предавањима / семинарима. Когнитивни културни модел академије преплиће се са традиционалним когнитивним културним моделом, односно когнитивним културним моделом хијерархије према коме се јасно зна унапред коју улогу има свако од учесника / учесница, ко како треба да се понаша, где ко седи, на који начин се ко коме обраћа, и тако даље. Овакви когнитивни културни модели, поред наведеног, подразумевају и употребу учтивих језичких облика од стране свих учесника / учесница у комуникацији.

Како наводи Филиповић, универзитет у Србији представља врло традиционалну институцију која је хијерархијски устројена, те самим тим у оквиру ове институције постоји неравноправна комуникативна основа приликом интеракције професор - студент. Осим тога што професори доносе одлуке о томе шта ће предавати, као и о садржају и количини градива коју ће студенти учити за испите, на шта свакако професори имају право будући да поседују потребне компетенције и да су се својим радом доказали, често се у нашој средини дешава да се постављају супериорно у физичком простору „својом позицијом *ex-cathedra* у учионици, постављањем говорнице као физичке баријере између себе (позиција моћи) и осталих (позиција подређености)“ (Filipović, 2009: 46).

Што се тиче физичког простора и распореда у њему, разлика се јавила када је реч о сва три међународна семинара на којима је учествовала претходно поменута професорка са Универзитета у Крагујевцу и две докторанткиње из Србије са Универзитета у Београду. Будући да је реч о међународном семинару организованом ван зграде факултета, нису постојале катедре нити линеарно распоређене клупе у неколико редова, већ су сви учесници / учеснице, седевши за столовима, били окренути једни ка другима. Семинари су били осмишљени на начин да како

професори / професорке, тако и студенти / студенткиње буду равноправни учесници / учеснице током свих сесија и радионица у оквиру семинара.

7.1. Резултати опсервација предавања / семинара са нагласком на професорима

На основу свих извршених опсервација на универзитетима у фокусу овог рада, дошла сам до закључка да се у обе земље води веома сличан, понекада и исти, академски дискурс у учионици од стране професора / професорки, што показује да сам, у складу са херменеутичким циљем овога рада, у Србији и Шпанији препознала исте или веома сличне моделе комуникације на релацији професор - студент.

Професори и професорке из ове две земље непосредни/е су у односу према присутним студентима / студенткињама, што се огледа у томе да у учионици комуницирају са њима на отворен, неформалан начин, обраћајући им се на *ti / tú / vi / vosotros*. Међутим, одсуство персирања од стране професора / професорки према студентима, ни у ком случају не представља одсуство поштовања према њиховим слушаоцима / слушатељкама, већ управо иде у прилог поменутој професорској непосредности која се показала као подстицајна и охрабрујућа за студенте / студенткиње. Дакле, професори / професорке из Србије и Шпаније који/е су учествовали/е у овом емпиријском истраживању поништавају академску дистанцу са студентима / студенткињама докторских академских студија, превасходно не користећи облике за обраћање *Usted / usted*, и не постављају се својим држањем и ставом супериорно у односу на њих.

Током предавања / сесија у оквиру семинара, углавном говоре професори и професорке будући са су они/е ту у улози предавача / предавачица који/е треба да пренесу знање и нове информације својим студентима / студенткињама, међутим, они/е све време настоје да укључе студенте / студенткиње у предавање како би се чуло и њихово мишљење, као и њихова искуства. Изузетак представљају сва три међународна семинара на којима је учествовала професорка са Универзитета у Крагујевцу будући да су ови семинари, као што сам поменула у претходном делу рада, били осмишљени на начин да и професори / професорке и студенти / студенткиње буду равноправни учесници / учеснице током свих сесија и радионица у оквиру семинара, тако да професорка говори у једнакој мери или незнатно више од осталих учесника / учесница.

Стога, када је реч о професорима и професоркама који/е су учествовали у овом емпиријском истраживању, закључује се да у њиховом академском дискурсу не постоји строги, дистанцирани, традиционални когнитивни културни модел у учионици. Заправо, контекст академије надређен је културним обрасцима, тј. моделима, будући да је когнитивни културни модел академије, као једна академска натцелина, свакако присутан код свих чланова / чланица (без обзира на то да ли су студенти или предавачи) с обзиром на то да од самог почетка предавања / сесија на семинару свако од учесника / учесница зна своју улогу и заузима одговарајуће место у складу са њом, било физички или вербално, али то не представља фактор ометања за сарадњу на релацији професор - студент.

7.1.1. Запажања везана за Србију у поређењу са Шпанијом

Када је реч о професоркама из Србије са Универзитета у Београду и предавањима у Србији на Филолошком факултету, две професорке већ су се сусреле и упознале са својим студентима / студенткињама у првом семестру, док сам ја спроводила опсервације током другог семестра. Неке од студената / студенткиња професорке су упознале још на нижим нивоима

студија – на основним или мастер студијама, међутим, то није утицало на њихово понашање. Другим речима, професорке су се понашале једнако према свим студентима / студенткињама, уз исто уважавање, срдачност и непосредност. Они/е које су познавале од раније нису имали/е „бољи“ третман, као што би се можда могло очекивати од неких других људи.

Као и у случају Шпаније, што ћемо касније видети, и овде се одступа од строго формалног модела комуникације, тако да се не наилази на потпуно традиционалан когнитивни културни модел у учионици чије карактеристике су: јасна физичка одвојеност професора / професорки од студената / студенткиња, професори / професорке користе искључиво заменицу за персирање *Ви*, говоре само они током предавања јер нису заинтересовани за мишљење студената, супериорно се постављају у односу на студенте (в. Filipović, 2009: 46).

Професорке су такође непосредне, отворене приликом комуникације са студентима / студенткињама, што се огледа у томе да их поздрављају уз неформални облик *Ћао свима*, не персирају студентима / студенткињама, дакле користе заменички облик *ти* током свих предавања. Једна од професорки се у први мах студенткињи која се појавила по први пут на једном од предавања обратила на *Ви*, али се одмах исправила на *ти* с обзиром на то да је реч о професорки која није традиционална, односно, не успоставља вербалну дистанцу у односу са студентима / студенткињама користећи формални заменички облик *Ви*. Такође, иста професорка не поставља ни физичку дистанцу у интеракцији са својим студентима / студенткињама, те као илустрацију за ово наводим ситуацију у којој је на другом предавању које сам посматрала, на сасвим другом предмету, професорка пружила руку новој студенткињи, поздравивши је са *Здраво* и представивши јој се.

Професорке такође настоје да активно укључе присутне студенте / студенткиње у предавање, чак много више од својих шпанских колега. Приликом постављања питања студентима / студенткињама, професорке им остављају довољно времена за размишљање, те самим тим и за формулисање одговора.

Разлика у односу на Шпанију јесте и та што професорке приликом предавања не седе / стоје за катедром / поред катедре, већ седе у клупи поред студената / студенткиња, што се испоставило као веома подстицајно за студенте / студенткиње који/е су више учествовали/е у разговору од шпанских колега / колегиница студената / студенткиња са докторских академских студија. Једно од посматраних предавања одржало се у професоркином кабинету, услед тога што је било мање студенткиња на том предмету, тако да је ту атмосфера била још подстицајнија и још више охрабрујућа за саме колегинице студенткиње.

Професорка са Универзитета у Крагујевцу пре самог семинара упознала се са једном од студенткиња докторских студија, тј. са мном, док је другу колегиницу већ познавала са основних академских студија где јој је предавала савремени шпански језик. Узимајући у обзир да је реч о младој професорки и да је наша спојница било заједничко путовање и присуствовање међународним семинарима ван универзитета, дакле, био је другачији контекст, међусобни однос је од самог почетка био врло неформалан и у складу са нетрадиционалним когнитивним културним моделом, односно са когнитивним културним моделом модернизације.

Улогу самог контекста када је реч о коришћењу формалних / неформалних израза, формалном / неформалном понашању, међусобном опхођењу, испитала сам након опсервација путем полуструктурираних интервјуа са својим саговорницима / саговорницама.

Што се тиче интеракција професорки са студентима / студенткињама пре и након предавања, као и током пауза између предавања / сесија на семинару, оне су биле веома учестале. Приликом ових интеракција ван учионице, професорке су биле још непосредније, те су на тај начин сами/е студенти / студенткиње били/е спремнији да постављају питања и коментаришу како наставне, тако и ваннаставне садржаје. У случају Шпаније овакве интеракције биле су веома ретке што се може објаснити тиме да се шпански професори и

шпански/е студенти / студенткиње не познају, те да самим тим између њих постоји већа дистанца него у случају Србије.

Све три професорке које су учествовале у истраживању везаном за академски дискурс у Србији, као и оба професора из Шпаније, приликом интеракција са студентима / студенткињама, у учионици и ван ње, показују принцип сарадње приликом комуникације, тако да се се током комуникације обезбедио ефикасан, а самим тим и успешан, пренос информација, тј. порука између саговорника / саговорница. Управо о овом принципу говорио је Пол Грајс, као принципу без кога је тешко комуницирати (Grice, 1975).

7.1.2. Запажања везана за Шпанију у поређењу са Србијом

Што се тиче професора из Шпаније, оба шпанска професора сусрела су се са студентима / студенткињама првог дана семинара за докторанте по први пут с обзиром на то да, како сам напоменула, предавања на докторским академским студијама у Шпанији не постоје, већ се од самог почетка докторских студија студенти / студенткиње путем различитих семинара усмеравају ка области, теми и раду на докторској дисертацији. Без обзира на то што је реч о првом сусрету између професора и студената, те би се у том случају очекивало (као што сам и сама очекивала) да, у складу са традиционалним когнитивним културним моделом који је заступљен на универзитету, професори поздраве студенте / студенткиње на формалан, званичан начин уз *Buenos días*, оба професора, приликом уласка у учионицу, јавили су се уз употребу неформалног, незваничног облика *Hola*. Такође, у складу са неформалним поздравом, од првог сусрета обратили су се студентима / студенткињама на *tú* / *vosotros*, дакле без персирања, што такође одступа од традиционалног модела комуникације у академској заједници, односно у академском контексту, где се професори / професорке обраћају на *usted* / *ustedes* својим студентима / студенткињама, дакле уз облике за персирање.

Сам контекст учионице свакако јесте формалан, произлазећи из горенаведеног когнитивног културног модела академије где се свако од присутних придржава правила понашања важећих у академској заједници по питању седења за катедром / стајања поред катедре или испред табле, ходања по учионици. У том смислу, оба шпанска професора током свих излагања на сесијама, стајали су за катедром или су се налазили поред ње. Њихово кретање било је минимално будући да је и сам распоред клупа у учионици био такав да није постојао пролаз између редова, те тако и нису имали много простора за кретање на располагању.

Када је реч о једном важном аспекту интеракције на који сам такође обраћала пажњу приликом опсервација, а то је позив и подстицање студената / студенткиња на дебату од стране професора / професорки, у Шпанији је овај аспект интеракције био присутан у знатно мањој мери него у случају српских професорки. Професори су повремено постављали различита питања студентима / студенткињама у вези са темом семинара или личним искуствима студената / студенткиња, а уколико не би добили одговор убрзо, настављали су са излагањем. Међутим, у сваком тренутку били су спремни да одговоре на сва постављена питања од стране студената / студенткиња, као и све три професорке са универзитета из Србије.

7.2. Резултати опсервација предавања / семинара са нагласком на студентима

На основу запажања са универзитета који су били обухваћени овим емпиријским истраживањем (предавања / сесије семинара за студенте докторских студија) закључила сам да, као и у случају професора / професорки, у обе земље постоји потпуно једнак или сличан академски дискурс у учионици од стране студената докторских студија.

С обзиром на чињеницу да је контекст учионице, сам по себи, несумњиво формалан, где се сви присутни придржавају правила понашања која важе у академској заједници без обзира на земљу, студенти / студенткиње седели/е су у клупама, док су предавања била конципирана на такав начин да није било потребе да излазе пред групу како би говорили о нечему. Када су желели/е да поставе питања професорима / професоркама или да нешто прокоментаришу, уз подизање руке или два прста скретали су професорима / професоркама пажњу на себе.

У обе студентске академске заједнице, већина студената / студенткиња није учествовала активно у дебатама и није одговарала на постављена питања од стране наставника / наставница. Разлози оваквог понашања налазе се изван фокуса овог истраживања, стога их у овом раду нећу ни анализирати. Међутим, осврћући се на когнитивне културне моделе, запазила сам и закључила да је код студената / студенткиња доминантан традиционални когнитивни културни модел према коме су они/е на нижим нивоима студија, нарочито на основним академским студијама, навикли/е да седе и слушају, те да одговарају само уколико им се професор / професорка лично обрати. Стога, постојећи когнитивни културни модел задржавају и током докторских студија иако на овом студијском нивоу имају знатно више знања и простора да постојеће знање искажу, поделе и размене како са својим професорима / професоркама, тако и са својим колегама / колегиницама докторантима / докторанткињама.

7.2.1. Поређење посебних запажања у вези са српским и шпанским студентима на докторским студијама

Академски дискурс шпанских студената / студенткиња докторских академских студија према наставницима током опсервација, иако их нису познавали од раније, мање је формалан него дискурс српских студената / студенткиња према професоркама које познају дуго или неко извесно време. Поменута мања неформалност читује се кроз употребу неформалних поздрава са наставницима. Дакле, при првом и сваком наредном сусрету, шпански студенти / студенткиње поздрављали су професоре коришћењем незваничног облика *Hola*, уместо формалних облика за поздрављање *Buenos días-Buenas tardes*. Када је реч о студентима / студенткињама из Србије, ово није био случај будући да су поздрављали/е професорке са Универзитета у Београду уз званичан, формалан облик *Добар дан*, док ниједном нисам запазила неформалан, незваничан поздрав *Здраво* или *Ћао* усмерен ка наставницама. Међутим, када је реч о интеракцијама са професорком са Универзитета у Крагујевцу током три међународна семинара, постоји изузетак који је повезан са ванјезичким аспектом – ванјезичком варијаблом година старости, где докторанткиње у свим ситуацијама професорку поздрављају на незваничан начин *Ћао*. Такође, у комуникацији са поменутом професорком не постоји персирање, већ искључиво употреба заменице *ти* приликом обраћања. Са друге стране, будући да сам на Филолошком факултету Универзитета у Београду вршила опсервацију са учешћем, те на тај начин била једна од учесница у предавању, као ни моје колеге / колегинице докторанти / докторанткиње, ни сама нисам могла да поздравим професорке са *Ћао* или *Здраво* будући да су професорке доста старије од мене. Стога, уклапам се у своју академску заједницу и делим традиционални когнитивни културни модел са својим колегама / колегиницама студентима / студенткињама.

Када се обраћају наставницима / наставницама у самој учионици на Универзитету у Гранади и Универзитету у Београду, српски/е и шпански/е студенти / студенткиње користе заменицу за персирање *Ви / usted* када је реч о предавањима / сесијама које су држали старији/е професор / професорке. Међутим, постоји изузетак који је везан за ванјезички фактор, односно за године старости професора. Током две сесије на семинару за студенте докторских студија на Факултету за комуникацију и документацију у Гранади, предавања је држао

тридесетдеветогодишњи професор, тако да су сви студенти / студенткиње од самог почетка користили заменицу за неформално обраћање *tú*. У Србији, током предавања на Филолошком факултету у Београду, нисам наишла на овакву употребу. Поменути изузетак, стога, доводи до закључка да се у Шпанији у одређеним случајевима може приметити когнитивни културни модел модернизације, односно промена традиционалне путање академског дискурса од стране студената / студенткиња у случају млађих професора.

Употреба учтивих принципа у дискурсу српских и шпанских студената / студенткиња израз је поштовања према знању, улози и годинама професора / професорки, тако да се у позадини овакве употребе не налази намера да се дистанцирају у односу на своје професоре / професорке. Такође, у случају младе професорке из Србије и младог професора из Шпаније, запазила сам постојање истог поштовања од стране студената / студенткиња као и према старијим професорима / професоркама, са разликом што им овде приближне године старости са професором / професорком омогућавају да одступе од традиционалног когнитивног културног модела, те да се у складу са когнитивним културним моделом модернизације професору / професорки обраћају на неформалан учтив начин – уз коришћење незваничних поздрава и без персирања.

7.3. Резултати полуструктурираних интервјуа са професорима

Прва три питања у оквиру водича за полуструктурирани интервју у вези су са једним од специфичних циљева овог истраживања, тако да сам их постављала и професорима / професоркама и студентима / студенткињама докторских студија. Реч је о социолингвистичком циљу према коме сам желела да испитам на који начин учтивост доживљавају професори / професорке, а на који студенти / студенткиње докторских академских студија у Србији / Шпанији, као и то који су њихови ставови о поменутом феномену.

Професори и професорке давали/е су веома сличне одговоре, те на тај начин показали да поимају учтивост као феномен, академску учтивост и начине ословљавања у оквиру академске средине и ван ње на сличан или исти начин. Стога, професори / професорке који/е су учествовали/е у овом истраживању деле исте или веома сличне когнитивне културне моделе који се очитују кроз употребу истих или сличних структура учтивости, што није изненађујуће с обзиром на то да су српска и шпанска друштвена заједница веома сличне. Србија и Шпанија припадају општем европском цивилизацијском контексту где, упркос значајним разликама у друштвено-политичким уређењима током историје, обе земље и даље испољавају карактеристике евроцентричног културног модела (Filipović, 2017: 34). Током целе анализе наводићу професорске одговоре¹² као илустрацију за садејство когнитивних културних модела и учтивости у српском и шпанском академском дискурсу.

Када је реч о томе шта значи учтивост као појам уопште, наводим следећи одговор: „[Учтивост значи] Бити пријатна и васпитана особа. Мислим да то у Шпанији значи бити веома васпитана особа, која је веома пажљива. [...] Са друге стране, бити особа која је симпатична и пријатна према људима“. Други шпански професор образложио је учтивост као скуп одређених правила која априори постоје у друштву. Дакле, као одређени кодекс понашања приликом комуникације кога људи морају да се придржавају како би „ситуација нормално функционисала.“ Кроз овај одговор уочава се јасно да постоји спрега између когнитивних

¹² Превод свих професорских / студентских одговора са шпанског на српски језик урадила сам сама.

културних модела и учтивости, будући да су и сами културни модели скупови друштвеног знања и норми који регулишу понашање људи у друштву како би успешно функционисали (в. Holland & Quinn, 1995; Escandell Vidal, 2006; Filipović, 2009). Такође, једна од професорки из Србије дала је сличан одговор: „Учтивост у односу на... Живот је проткан тиме. Ја не умем да тражим ни комад хлеба за столом, а да не кажем *Извини да ли би био љубазан да ми додаш хлеб?* Исто тако са сољу, када тражим со или, не знам, за било шта, тако да је то питање васпитања с једне стране ако гледаш из моје перспективе. Значи, учтивост је један однос према себи, према другоме, према стварности, ето, и то је начин опхођења с једне стране, и у ситуацијама екстремне блискости и у ситуацијама формалним.“ Иста професорка такође наводи да учтивост са једне стране означава и дистанцу, а дистанца се обично везује за неке формалне ситуације. Из одговора друге професорке из Србије види се још једна важна компонента која утиче на испољавање учтивости, а то је контекст. Стога као илустрацију наводим следеће: „[...] учтивост је за мене релативан појам и зависи од контекста комуникативне ситуације. [...] и заиста мислим да и у свакодневном животу сасвим лепо можемо да разумемо учтивост кроз концепт чувања образа, и да је важно чувати образ особе са којом разговарате, значи онај *face saving strategies* за особу којој се обраћате како бисте учинили да се она осећа добро, да се осећа безбедно у вашем друштву, да се осећа валоризовано. Такође мислим да учтивост мора да подразумева и чување образа личног. Постоје обрасци учтивости [...] који подразумевају угрожавање образа особе која говори како бисте обезбедили да се ваша саговорница или саговорник добро осећају. Мислим да то онда опет није права учтивост јер самим тим чини да се ти лоше осећаш, тако да, у сваком случају, подразумева различите комуникативне стратегије, мање или више формалног карактера, које чине да порука буде пренешена на прави начин, али и да се особа којој се порука упућује добро осећа.“ Трећа професорка такође посматра учтиве принципе као комуникативне стратегије: „[...] рецимо учтивост у неком практичном смислу бих рекла...то су неке врсте стратегија, језичких елемената које користимо да обавимо успешну комуникацију.“ Током опсервација предавања / семинара на докторским студијама у Србији и Шпанији, забележила сам, такође, да приликом свих интеракција на релацији професор-студент, и обрнуто, постоје како чување образа, тако и сарадња у складу са тим да порука „буде пренешена на прави начин, али и да се особа којој се порука упућује добро осећа.“ Исти начин комуникације уочила сам и забележила пре / после предавања, као и током пауза између сесија семинара.

По питању академске учтивости и начина обраћања у академском контексту, један од шпанских професора изјавио је следеће: „Верујем да у овоме нисам баш академски. За мене, иако се сада заврши на томе да ме зову ‚професоре‘, говоре ми ‚Ви‘...нема проблема ако ми не персирају. У реду? Према томе, за мене то није проблем, чак сам и ја...одмах се понашам као један од њих и не желим да постоји дистанца између студента и мене.“ Међутим, с обзиром на то да је реч о старијем професору, током опсервација сесија семинара ниједан студент / студенткиња није се обратио/ла професору на *ти*, тако да се током овог истраживања ванјезичка варијабла година старости испоставила као пресудна за одабир језичких форми за (не)персирање од стране студената и студенткиња, што потврђује и одговор професорке из Србије који ћу навести. Дакле, у случају млађег професора из Шпаније и млађе професорке из Србије ниједном није употребљен облик *Ви* од стране студената и студенткиња. Једна од српских професорки у вези са истим питањем каже: „У академском контексту опет као и у сваком другом контексту, академски дискурс има одређена правила, наравно. Постоји одређена когнитивна шема и когнитивни сценарио на основу кога се једни другима обраћамо, користимо и специфичан регистар и наравно подразумева један степен формалног стила...који нагиње ка оном можда екстремно формалном, с тим што ја лично имам проблем са високоформализованим формама обраћања, тако да се ја својим студенткињама и студентима не

обраћам на *Ви*, као што је уобичајено у српској академској пракси. Обраћам им се именом. Очекујем да они мене уваже својим, да кажем, стратегијама чувања лица без обзира на титуле. Не очекујем да ми се неко обраћа са *професорка*, *докторка* или већ како... Може да ми се обрати како год хоће, само да то буде, наравно, у контексту академски прихватљивог понашања. Е, сада, постоји једна, да кажем, трајекторија формула за обраћање које на личном искуству могу да прикажем, која мислим да има много више везе са годинама него са поимањем, да кажем, те фигуре професорке, односно универзитетске наставнице. Кад сам дошла на факултет, разлика у годинама између мене и мојих студенткиња и студената је била мања, посебно на напреднијим нивоима. На мастеру и на докторским студијама било је уобичајено да ми се обраћају по имену и на *ти*, односно да користе неформално обраћање, па смо онда прешли на по имену и *Ви*, да бисмо сада на крају били на *профе* и *Ви*. Сада је разлика између мене и већине вас поприлична и већини вас бих могла бити мама, тако да мислим да је то, пре свега, неки, да кажем, патријархални или традиционални однос према зрелим годинама које у нашој друштвеној, не академској, него друштвеној уопште средини постоји и да је та разлика у годинама та која условљава форму обраћања, а не наш академски однос". Управо је оваква ситуација потврђена током мојих опсервација предавања на докторским студијама код ове професорке будући да се професорки нико од присутних није обратио на *ти* нити ју је ословио именом (укључујући и мене). Стога, веома је тешко, чак немогуће изаћи из сопственог когнитивног културног модела, чак и када нам неко ко нам је надређен или је доста старији од нас уз сву добру вољу предложи да одступимо од устаљених манира изражавања. Управо је поменута професорка неколико пута предлагала мојим колегиницама и мени које, осим тога што смо њене докторанткиње, смо биле и њене сараднице на предметима, да јој се обраћамо по имену и на *ти*. Међутим, нисмо могле да изађемо из сопствене традиционалне когнитивне културне шеме, коју сам учила и код свих студената / студенткиња током опсервација (када је реч о старијим професорима / професоркама), док то није био случај са млађим професором из Шпаније, као ни са млађом професорком из Србије којима смо се обраћали по имену и уз употребу неформалног заменичког облика *ти*. Друга професорка наводи сличан одговор у коме се такође види, између осталог, корелација између начина ословљавања / (не)персирања и година старости: „Представља пре свега поштовање. Као и оно прво питање, то нисам допунила, сад размишљам, значи, то је питање, генерално, поштовања саговорника и потреба да се, да кажем, непрекидно показује отвореност, толеранција и жеља за комуникацијом. Исто такав је однос, дакле, мој лично и у академском контексту. Дакле, наравно зависи од ситуације, од узраста, од...да кажем, титуле или односа са особом. [...] из перспективе студента, да рецимо треба им времена да се навикну да ми се не обраћају са *професорка*, ал' опет ја се добро осећам ако се они мени обраћају са *професорка*...или да на неки начин се та разлика, разлика која неминовно постоји, морам да кажем и треба да постоји, се и у том смислу обраћања види. У неком тренутку са студентима ја говорим...обраћам им се са *ти*, дакле, и у формалном и у неформалном контексту, и за време часа и после. Некада можда са докторантима ако су старији, и тако, моје обраћање буде на *Ви*, али је веома ретко. Ја сам просто навикла на такав начин опхођења од првог дана од кад сам почела да се бавим овим послом на факултету, а и имам, како да кажем...вучем неко осећање исправности тог...таквог начина из италијанске традиције где се студенти...где у професионалном контексту не постоји разлика између студената и наставника, мада опет колико ће се тај однос разликовати, тај однос онда се и потцртава управо том озбиљном разликом разговор на *Ви*, којом се прави дистанца између студента...тако да ја не могу, кажем генерално, ја студентима говорим *ти*. Ето да одговорим тачно на питање. Имам ту дилему, али дилему разрешавам тако што им се обраћам на *ти*. Очекујем, уствари, да ми се обрате на *Ви* у првом моменту. Уколико се тај однос развије и уколико имамо интензивну сарадњу, да у неком тренутку ја понудим да се колеге мени почну обраћати на *ти*. Међутим,

ретко када су то били у стању они да прихвате... [...] Волим да ми се обраћају са *проф*. Када ме неко пита професорка, па по имену или презимену...мени је довољно да ми се обраћају са *проф* и то ме некако испуњава и мислим да је то, како да кажем, радна титула са којом сам изузетно задовољна, на коју сам поносна. А и њима је лакше...ја мислим да ту осећају неку присност."

Сви професори и професорке сагласни/е су са тим да је важно водити учтиву комуникацију увек и да таква комуникација доприноси бољим односима са другим људима. Као илустрацију за ово, наводим неке од одговора: „Апсолутно! По сваку цену, у свакој прилици. Учтива комуникација је једини начин на који се може спроводити комуникација у животу“, затим „Чак и када се ради о некој, да кажемо, ситуацији која је непријатна, гледамо да та учтивост буде увек присутна.“ Одговор једног од шпанских професора је следећи: „Да, свиђа ми се да постоји коректност, али за коректност није потребна употреба учтивих формула као што је *Ви*, и тако даље. Не требају ми класичне формуле, али да [треба] поштовање. За мене то поштовање не носи са собом те одређене речи већ одређене радње. Дакле, ја тражим тај минимум.“ Саме опсервације показале су управо то да коришћење неформалних поздрава и неперсирање не значи одсуство учтивног опхођења професора / професорки према студентима / студенткињама, већ да је кључни фактор међусобно поштовање и спремност на сарадњу између саговорника / саговорница.

Када је реч о границама пристојности и учтивости у академској заједници које не смеју да пређу професори / професорке / студенти / студенткиње, као и о ономе што би било неприхватљиво у академској заједници у том смислу, одговори шпанских професора и српских професорки су се донекле разликовали. Међутим, одсуство поштовања је оно што је заједничко за све одговоре. Шпански професори као највећу замерку навели су следеће: „Мислим да ми највише смета недостатак пажње, то јесте... А конкретно, на пример, када студент гледа у мобилни, то је јасан пример, зар не? Другим речима, да је потпуно одсутан и то ми се чини непоштовањем“, затим „[...] ствари на које обраћам пажњу су, на пример, употреба мобилних телефона, хране и слично. Да звони мобилни, то видим као нормално...чак се и мени може догодити, али да разговарају, не. Да разговарају, то је непоштовање и то је погрешно. Могу да изађу, не смета ми да људи изађу. Могу да пију кока-колу или неко освежење на предавању, то ми није важно, али не да једу, ручају.“ Исти професор навео је и расистичко понашање као једну од недопустивих ствари, што тумачим тиме да на Универзитету у Гранади има веома много међународних студената различитих раса и националности (што сам и запазила током опсервација), тако да расизам чини саставни део когнитивног културног модела академије код шпанског професора. Са друге стране, на нашем универзитету то није био случај. Употреба неприкладног језика, регистра, стила, речи као што су псовке, увреде, представљају такође границе које не смеју да се прелазе у академском контексту. Нико од професора / професорки, на нивоу докторских студија није се сусрео са кршењем правила академског понашања, будући да на докторским студијама као трећем, највишем нивоу студенти / студенткиње поступају потпуно у складу са когнитивним културним моделом академије који јасно одређује правила понашања на универзитету. Као илустрацију наводим одговоре све три професорке из Србије: „И то је такође растегљиво, значи, у зависности од контекста комуникативног у коме се у датом тренутку налазимо и те границе су растегљиве. На часу, у формалној интеракцији, претпостављам да тежимо...односно оно што очекујем јесте да тежимо формалном стилу обраћања, да водимо рачуна о преузимању речи, значи да не упадамо једни другима у реч, да водимо рачуна да поштујемо мишљење других, да у некаквој академској расправи будемо конструктивни, да научимо да користимо чак и неке синтагме које можда и немају неку озбиљну значењску тежину, али имају симболичку вредност *Веома је значајно то што си рекла*,

али ево ако могу да додам, проширим, допуним, и тако даље. Значи, да водимо рачуна о томе да ничије мишљење не доведемо у питање. Сад што се самог стила и регистра тиче, у смислу употребе псовки, зависи опет од ситуације...значи некад и на часу ако се прича о некој врсти жаргона или жаргонских израза, ја се бавим социолингвистиком, опет кажем, па је могуће да се појави тема која подразумева да илустративно псујемо, да тако кажем. Наравно ако се нађемо опет у некој ситуацији ван часа, те дискурзивне праксе се мењају и та граница се још више брише и постајемо једноставно егал, како бих рекла, у тој комуникацији, уосталом, то си и сама искусила када идемо заједно на путовање професионално...то јесте стручно путовање, али наравно да нећемо у авиону, за ручком и у шетњи градом да причамо на исти начин као што причамо у учионици... И теме се мењају, наравно, значи да излазимо из оквира академског дискурса и бавимо се неким темама које имају везе са личним животом, личним искуствима и нормално да је онда и тај стил обраћања неформалнији, да је преузимање речи сасвим другачије, да користимо...у сваком случају оно што се у социолингвистици зове стратегије сарадње. Значи, нисам заговорник било какве врсте такмичења у дискурсу које би подразумевало неки сарказам, иронију и слично, него једноставно сарадња што подразумева и прекидање и узвике и додавања и убацивања..." Затим: „Дакле, мој начин комуникације са светом, а нарочито у комуникацији у образовном контексту у коме функционишем је тај да никада не заборавим да сам ја пример понашања и онај који диктира, односно она која диктира начин комуникације и да не смем да, ни на који начин, превазиђем ту ситуацију... Дакле, мислим на оне границе које подразумевају...када сад било који епитет дам...уљудан, треба да дам дефиницију шта то значи. Уљудан контакт, дакле онај контакт који задовољава размену информација, који се креће у оквирима неке елементарне љубазности и то је онај минимални ниво у коме треба да функционишемо. Заиста очекујем да тај хијерархијски модел је очекивани модел, значи, мислим да је ова установа, осим што је образовна и едукативна, и да учи студенте, подједнако као наставнике, као и запослене, на одређене хијерархије које у свету постоје и које треба поштовати, што значи да неко уколико се налази...уколико је својим трудом, учењем...ал' на крају крајева и држава му је доделила одређену функцију, типа лекари, свештеници и професори, значи да треба да буду поштоване особе и да се такав један начин, однос такав, како да кажем, мора осећати у комуникацији. Дакле, то потпуно поништавање мислим да не може да води ка добром, поготово не код оних који нису довољно зрели, довољно развијени довољно свесни свог понашања и могли би то да злоупотребе. Ја се сећам дивних тренутака које смо провели са мојим старијим професорима после часова излазећи заједно у кафану, али у тој кафани свако је опет задржао своје улоге. Ми смо се сјајно дружили, разговарали, пуно научили једни о другима, изузетно били блиски, али никада границе нису биле превазиђене... Никада ме нико није извео из такта, није имао ни потребе...просто, трудим се, кол'ко год да је то можда дугачак одговор овај...трудим се да колико год је то тешко, сад с годинама је већ и једноставно зато што унапред видим где је проблем и идем увек три, четири степенице испред...три корака сам испред и већ знам да не може да допре до мене...свесна сам да млади људи живе у једно јак тешко време и да им је јак тешко да се навикну на институције, на функционисање институција, на одређене процедуре које морају да се поштују, да постоје закони којих морају да се придржавају и да их нико томе није учио никада..." Такође, трећа професорка поменула је одступања од пристojности и учтивости у академској средини искључиво од стране оних са прве године основних студија: „Па има, има [одступања]...у смислу да постоје студенти који нису довољно вични одређеним регистрима и онда већина проблема која се појављује је тада да због тог недовољног владања тим учтивим, да кажемо, језиком, да употребе неке изразе који су из свакодневног говора у смислу...размишљај сад... Неке изразе или могу да употребе речи које су неприхватљиве у том контексту, али није сад то толико ни често, обично знају како треба да се опходе. Већ на неком нивоу, рецимо на мастер, на докторским студијама већ се подразумева да

су тиме овладали. Моја искуства тог типа су на првој години“. Дакле, реч је о томе да одређени студенти још увек не поседују знања и правила која важе у академији, односно не поседују когнитивни образац који сам дефинисала као когнитивни културни модел академије у оквиру сопственог когнитивног модела.

На питање у вези са тим да ли се и на који начин путем академског дискурса одражава хијерархија и дистанца на релацији професор-студент, професори / професорке су одговарали на различите начине. Оба професора и све професорке сагласни су са тим да хијерархија свакако постоји на универзитету као институцији где и даље доминира традиционални когнитивни културни модел, међутим, она не мора да се увек испољи путем академског дискурса. Дакле, сама улога професора / професорке надређена је улози студента / студенткиње, што представља природан и логичан поредак ствари у академској заједници (што такође постоји у било којој другој људској заједници). Стога, сам академски дискурс не мора нужно да буде израз хијерархије и дистанце. Одговор једног од шпанских професора у вези са овим јесте следећи: „Па, ја верујем да оно што је хијерархија успоставља се са становишта знања. Хијерархија треба да буде у погледу знања, односно да професор треба да буде поштован због знања које је способан да преноси. Ако нема интелектуалног поштовања, онда неће бити ни друге врсте личног поштовања. Ја не желим лично поштовање, не желим лично поштовање, да ми говоре на *Ви*, да људи изгледају као да се клањају пред професором ако...ако то не иде заједно са интелектуалним поштовањем.“ Дакле, не постоји увек корелација између хијерархије и дистанце и формалних језичких израза, што показује и одговор другог професора из Шпаније који је навео следеће: „Традиционално [академски дискурс] јесте одражавао хијерархију, означавао је дистанцу са студентом. [Професор и студент] Обоје имају обавезе и права. Обоје треба да изразе одређену учтивост. Мора да постоји минимална дистанца у смислу да студент зна шта мора да постигне, да има обавезе, активности. Мора да испуни норме, али даље од тога нема дистанце, хоћу да кажем, пошто сам ја професор, ја их намећем. Не, то не. То се већ догодило, то је већ ствар прошлости. Постоје људи који то и даље користе...али у мом случају та дистанца из тог разлога, не. То не.“ Једна од професорки из Србије коментарише на следећи начин: „Па, свакако да хијерархија постоји зато што је сам академски свет као војска и једноставно имамо одређене чиновне, али то сад у нашој комуникацији данашњој није толико сад у сваком тренутку изражено. Понекад у неким стварима је потребно да се...да се позовемо на ту хијерархију када неко преступи, да кажемо, кад неку линију пређе, али то је врло ретко. Немам нека много честа негативна искуства. Шта сам још хтела да кажем...питање је персирања ту јако важно зато што имамо ту традицију коју следимо да персирамо студентима и мени се дешава да, односно, не да се дешава него кроз ту праксу сам ја одредила да на шпанском им не персирам, значи од прве године, па до краја, до четврте године. [...] Значи, на шпанском им не персирам зато што је то тако уобичајено у академској средини у Шпанији.“ Овај одговор стога представља једну од потврда да је српска академска заједница формалнија, те самим тим и традиционалнија од шпанске академске заједнице, односно да се кроз формалне облике учтивости одражава традиционални когнитивни културни модел, модел хијерархије. Иста професорка навела је и следеће: „Тако да персирати на шпанском на часу је, заправо, бесмислено, а зашто персирам студентима на српском, зато што је тако уобичајено у нашем контексту, тако да то је нешто што је наслеђено и ретко прелазим на *ти*...односно, мислим да не прелазим уопште са студентима. И чак са мојом једином досадашњом кандидаткињом на докторским студијама сам била на *Ви* у комуникацији, и када смо се чуле и када смо се дописивале биле смо на *Ви* до тренутка када је предала тезу. Онда сам јој рекла да бисмо могле да пређемо на *ти* и као образложење сам јој дала да једноставно...она се налазила у другој земљи док је писала рад, и све то, и била је, како да кажем, у стисци са временом и нисам хтела да то утиче на брзину предаје њеног рада, зато

што мислим да је интимнија комуникација...би можда утицала на то да она мало то схвати онако, да кажемо, олако и да можда мало продужи писање. Чисто онако из неких превентивних разлога сам то урадила. Она је овако врло савесна и можда то не би утицало уопште, али сам, ето, чекала прилику да је видим уживо и да јој то кажем, а њој је било непријатно да пређе на *ти*." Овај одговор такође показује како су српски/е студенти / студенткиње традиционалнији у односу на шпанске, будући да шпански/е студенти / студенткиње не персирају младим професорима / професоркама, нарочито не у случајевима када сарађују или су сарађивали неко време (што ће се видети у наставку рада). Друга професорка у вези са истим питањем наводи: „[...] да ли треба или не треба одржавати дистанцу... Не могу да будем баш у потпуности опредељена. Ја лично не верујем у успостављање хијерархијских односа и у квалитет односа који се на тај начин дефинишу. Мислим да хијерархизација води одређеној инхибираности, да самим тим на неки начин угрожава квалитет интеракције. Е, сад, са друге стране, сви смо ми живи људи који растемо у окружењу у коме растемо и које подразумева да неке особе имају проблем са поимањем непосредности и хетерархијских односа...значи те неке дистрибуиране одговорности и права и обавеза у комуникацији које се на основу те хетерархије дефинишу и да онда се деси, врло ретко морам да додам, да се нађем у ситуацији да неко покуша да злоупотреби то што је са мном на неком, да кажем, интимнијем нивоу, односно да та хијерархијска дистанца не постоји. Мада, морам да додам да то пре свега бива случај у ванакадемским контекстима јер ја своје комуникативне праксе конструишем на сличан начин и ван академије, односно ван академског света, и тамо има много више ситуација у којима ми се особе...у којима ми се то некако, да кажем, врати као бумеранг. У академској сфери, морам признати за сада веома ретко, можда један или два случаја за двадесет и две године рада у Србији сам имала прилику да неко од студенткиња или студената злоупотреби, да кажем, ту неформалност и хетерархију у међусобним односима. У деведесет кома девет посто случајева сам имала само позитивну реакцију и уз пуно поверење сам радила са различитим особама различитих узраста и није се дешавало да та, да кажем, равноправна дистрибуција права и обавеза у комуникацији буде злоупотребљена, не само на комуникативном плану него и на плану рада, значи, да неко покуша да дезавуише одређени задатак само зато што мисли да сам ја довољно добра, па ћу некога да пустим да се са тиме извуче. Да, то се веома, веома, веома ретко догађа." Такође, један од шпанских професора прокоментарисао је да понекада, уколико нема дистанце и професор оствари близак однос са студентом, студент може да пређе дозвољене границе понашања и да се обрати професору на неодговарајући начин. Другим речима, студент може да прекрши академске норме одступајући од когнитивног културног модела академије који, између осталог, налаже и учтиво понашање и учтиво изражавање.

Што се тиче начина на који би требало да изгледа писана / усмена комуникација између професора / професорки и студената / студенткиња у формалном / неформалном смислу (преписка у вези са испитима, образложењем оцена, образложењем поена, на пример, добијених на семинарском раду, питања везана за консултације, литературу, семинаре, итд), сви су сагласни са тим да писана комуникација, сама по себи, изискује виши степен формалности и учтивости од усмене комуникације која је неформалнија, што је такође један од показатеља корелације између когнитивних културних модела и принципа учтивости у академском дискурсу. Стога, када је реч о усменим интеракцијама професори / професорке су неформалнији/е или пак сасвим неформални/е. Један професор и једна професорка одговорили су на исти начин рекавши да су заправо студенти ти који су веома или превише формални у писаној комуникацији. Као илустрацију, наводим неке од професорских одговора: „Мислим...мејлови су врло релативна ствар, значи, они јесу формални, али нису баш сад као допис или молба...имамо читаву ту градицију. Имамо мејлове од врло неформалних, односно,

минимум, да кажемо, формалности која се налази у њима, до оних који су баш, изузетно формални, али то није... Углавном су студенти ти који су превише формални, па их онда ја спустим на неки нижи ниво формалности јер нисам сад неки љубитељ да сад та учтивост буде превише висока. Неки нормалан ниво је нешто што мени прија и што сматрам да је добро у том наставном процесу." Одговор друге професорке такође показује како писана академска комуникација не мора нужно да буде високо формална и да зависи од различитих фактора: „Па, рекла бих да опет постоји разлика која је у вези са тематиком, значи да је пре свега тематски устројено успостављати, да кажем, права и обавезе у комуникацији. Када је у питању нека формална интеракција која има везе са неким аспектом наставе, учења, оцењивањем, ја лично се трудим да будем прецизна, детаљна и конструктивна, што значи да користим и академски регистар дате области којом се бавим, да покушавам да укажем на изворе којима могу да се поткрепе одређене тврдње, да им помогнем да разумеју ако су негде нешто погрешили или ако мислим да је нешто јако добро да их охрабрим да наставе у истом смеру, с тим што је тај, да кажем, онај базични комуникативни оквир опет релативно неформалан, значи опет им се обраћам именом и на *ти*. У комуникацији њиховој са мном очекујем исто што и у усменој интеракцији у учионици, да када ми напишу имејл, да ми не напишу *Молим Вас дајте ми информације о томе када ће бити испит*, а да не кажу који је предмет у питању, да не кажу *Добар дан* или *Драга професорка* или шта год хоће, али да ме некако ослове јер је то оно што ја радим у комуникацији са свима, значи, и својој деци кад пишем поруку, смс кад им шаљем, ја их на неки начин ословљавам, је ли...тако да сам ја можда у том смислу један степен формалности из свог личног искуства који је условљен одрастањем без нових технологија или у мањем степену условљен новим технологијама, него нових генерација, научила да будем мало формалнија. У интеракцији имејлом, морам да додам да постоји такође један степен неформалности који је опет научен. Кад се имејл појавио, ја сам живела у Америци и ми смо добијали директне инструкције од наших професора универзитетских како се имејл пише. Односно, да је имејл нека врста пандана спонтаној комуникацији и да у имејлу не треба да инсистирамо на спелингу, значи на правопису, да не треба да користимо мала/велика слова, да водимо рачуна да не вичемо, значи велика слова *all caps* је *shouting*, да се то не сме радити ако нећете некога да увредите, је ли...да је то *face threatening strategy*, да можемо да будемо и неформалнији у том уводном и закључном делу, значи поздрав и на почетку и на крају поруке. Ја признајем да сам ја то пренела на интеракцију и на српском језику, тако да, у том смислу, врло често, нарочито од кад су се појавили софтвери за коришћење имејла на мобилним телефонима, користим ошишану латиницу такозвану, је ли, без дијакритика, и често се дешава да порука оде и са неким штампарским грешкама, мала и велика слова не користим, сем када су у питању имена особа, само имена особа обично пишем великим словима, а остало све малим словима. Тако да ми је то сасвим у реду и таква комуникација и од стране студената и студенткиња ми је потпуно прихватљива, док је све у контексту тога да не угрожава мој интегритет неки и да се мени обраћа са оним степеном људског поштовања које указује свим осталима. А у усменој комуникацији, нарочито која није баш у директној вези са неком конкретном темом, питање наставе, оцењивање, евалуације, ту сам прилично спонтана и користим и неформални дискурс и неформалне поздраве и један, да кажем...не бих рекла жаргонски дискурс пошто не псујем у комуникацији са студенткињама и студентима... али се трудим да будем опуштена и да самим тим њима дам за право да се и они тако понашају. Додуше, ја признајем да, пошто опет инсистирам, предајем социалингвистику на свим нивоима студија, од основних, преко мастера до докторских студија, ја деци негде, не баш на самом почетку, али кад причамо о комуникацији и интеракцији, о контексту, напомињем да ми у интеракцију улазимо са одређеним претпоставкама о правима и обавезама, је ли, да имамо тај когнитивни модел на основу кога конструишемо своја очекивања у односу на своје саговорнице

и саговорнике, и да ја када уђем у учионицу и када им се обраћам на *ти* или када седим на столу, или када користим, да кажем, неке примере који су можда мање формални него што би они очекивали, да ја очекујем да ће они то схватити у том контексту комуникације по принципима добре воље и поверења, и да то не доживе као омаловажавање сопствене личности, него да је то део моје когнитивне шеме по којој ја њих третирам као особе са којим водим интеракцију позиционирану на тој некој хетерархијској основи и да од њих очекујем повратну информацију, односно реакцију, да нисам само ту ја да причам него да бих и они да нешто кажу.“ Такође, у одговору треће професорке, запажа се да писана комуникација може имати различите нивое формалности: „Свако званично обавештење, обавештење о померању часа, о извештају са испита, и нарочито оно које је упућено групи, и увек почиње *Поштоване колегинице и колеге*...увек будем родно дефинисана и јасно опредељена, и оно буде потпуно општег карактера и без икаквих обележја које би могло, било на који начин, да, како би’ рекла, да се у њима не препозна било какав афективни моменат...врло и строго по правилима, како бих рекла, бонтона писања званичног писма. *Поштоване колегинице и колеге, обавештавам вас да или обавештавамо вас да...*и завршава се *Срдачан поздрав. Остајем на располагању за све потребе*, та реченица коју у свакој службеној комуникацији користим и са студентима и са старијим колегама, и срдачан поздрав и тиме се завршава. Е, сад, исто тако и ако појединац ми се обрати са проблемом који је везан за наставу, померање испита, за неку притужбу, и тако даље, коју, опет кажем, ретко добијам зато што се максимално трудимо да радимо...да примењујемо све оно што су, како да кажем, што су предности савремено развијене наставе, како по болоњском принципу, тако по начинима комуникације... Дакле, ретко кад да имам неки...наиђем на неки проблем, прилично нескромно то кажем, али заиста ако примењујете оно што су општа правила, тешко да можете да имате неки проблем...осим ако сам студент није у неком личном проблему, и тако даље. Дакле, чим добијем неку врсту личног писма, онда лично и одговарам и увек прво идем са *Поштовани колега/колегинице* или ако знам колегу, колегиницу из више сусрета, онда *Драга Марија*, често некад и по имену и са *драги*. А ако та комуникација и, како да кажем, тај пинг-понг...некад комуникација писана између нас буде врло жива, односно врло фреквентна, са додатком одређених информација или не, онда врло често иде и без *драги* и без потписа, или само у две речи, или само пошаљем датум, а то је екстремно ретко и само онда када је та комуникација, та кореспонденција била прилично исцрпна у претходном периоду. Дакле, од изузетно комплексне и формалне, до крајње неформалне. И кад је сваком појединачном студенту, се обраћам најчешће са *ти*.“ Дакле, писана комуникација треба увек или барем на почетку преписке да садржи поздрав на почетку и на крају мејла, што би била као што је напоменуо један од шпанских професора „минимална норма васпитања“. Када је реч о томе коју врсту комуницирања са студентима / студенткињама више воле, шпански професори су одговорили да увек радије бирају комуникацију усменим путем, док професорке из Србије не праве разлику, односно воле обе врсте комуникације, у зависности од тога шта је тема комуникације и шта је практичније у датом моменту: „Свеједно ми је. Зависи од тога шта је њима корисно и шта је у том тренутку практичније. Уколико је нешто што може да се обави брзо имејлом, а њима је хитно или желе да добију неку повратну информацију која опет има везе са наставним садржајем, некада је то лакше урадити мејлом зато што, као што и сама знаш, ја користим ту своју електронску библиотеку да делим академске текстове са својим студенткињама и студентима, па ми је онда некада лакше да то обавим у том формату јер могу одмах, истог секунда, да им пошаљем текстове, да не морам да им кажем *Молим те, сад ми напиши мејл да ме подсетиш пошто сам заборавна*, тако да, наравно, сасвим ми је свеједно. Зависи од тога шта је њима конфорније и шта у одређеном тренутку коме треба. Некада некоме треба консултација лицем у лице или разговор лицем у лице. Некада неко има потребу да и неки лични моменат унесе, да појасни неку своју, да кажем, потешкоћу или неку препреку у раду на

докторској дисертацији која има везе и са некаквим приватним животом и то је све потпуно у реду, живи смо људи наравно, свашта нам се успут догађа...и све зависи од тога како њима одговара. И опет се враћам на то да су то заправо све, да кажем, когнитивне шеме. Знам да користим у овом нашем интервјуу мало више теоријске терминологије, али мислим да је важно да илуструјем заправо како оно о чему ја причам у учионици, функционише у реалном животу. Значи, моја когнитивна шема академске сфере и образовања на нивоу докторских студија, настала је на основу мојих искустава у Америци. Ја стално понављам да се ја понашам према својим студентима онако како су се према мени понашали моји професори и како се према мени понашао мој ментор. Ја заиста то доживљавам као један сложени однос у коме има и доста приватног и зато је јако важно...да кренемо сада онај корак даље, значи, када се дође у фазу израде докторске дисертације, да је тај однос између менторке и кандидаткиње или кандидата још додатно сложен...и да ту, заправо, има пуно простора и обавезе од стране менторке, у овом случају мене, да испратим потребе својих кандидаткиња и кандидата. И ту неминовно долази до преплитања личног и академског, и то је неки, да кажем, процес који траје и после одбране дисертације. Опет је то нешто што сам ја научила у комуникацији са својим ментором. Ја сам са њим и дан данас у контакту иако је он већ у пензији. Тај контакт је све ређи, али једно време смо интензивно сарађивали кад сам се ја вратила у Србију. Тако да је то нешто што, једноставно, учим и желим да пренесем својим колегиницама и колегама млађим, да када се једног дана нађу...ништа друго само да се понашају онако како су се према њима понашали, ето то.“ Из одговора ове професорке уочава се да је амерички академски контекст веома неформалан и нетрадиционалан (што ће бити још уочљивије у једном од наредних питања), тако да би то била једна од мојих препорука за наредна истраживања за колеге / колегинице англисте / англисткиње, дакле, да упореде нашу и америчку академску заједницу и нивое формалности у њима (на шта ћу се осврнути у закључним разматрањима).

Када је реч о ословљавању студената / студенткиња, професори и професорке своје студенте / студенткиње на предавањима ословљавају личним именом (осим у почетку када не знају њихова имена), и обраћају им се на *tu* / *tú* / *Bu* / *vosotros*, што ни у ком случају не представља одсуство поштовања према студентима / студенткињама, већ представља одсуство дистанце професора / професорке у односу на студента / студенткињу као саговорника / саговорницу. На тај начин професор / професорка показује већу отвореност, приступачност, што се и показало као подстицајно за студенте / студенткиње током опсервација које сам извршила у српској и шпанској академској заједници. Стога, овакав начин комуникације одражава одступање од строгог традиционалног когнитивног културног модела у академској заједници који је био важећи на свим универзитетима / факултетима пре једну деценију, међутим, данас има професора / професорки који га се не придржавају у комуникацији са својим студентима / студенткињама, користећи неформалне језичке облике, али увек уз учтиво понашање.

Када је реч о томе да ли комуникација и ословљавање професора / професорки треба да се мења са годинама старости и достизањем виших академских звања, оба професора и све три професорке сматрају да тако нешто не треба да се дешава. Међутим, у шпанском академском контексту, како је навео један од професора, има таквих примера: „Не треба да се мења, али да, мислим да обично има промена. Оно што посматрам у свом окружењу је да постоје промене, али не треба да буде.“ Као илустрацију наводим одговор једне од професорки: „Ја лично не. Кажем, на почетку сам рекла да се то дешава на неки начин и спонтано и да не зависи толико од професорке или професора. У мом случају више зависи од те неке, да кажем, опште идеје о учтивом понашању у нашем друштву, али не мислим да неко треба да себе поставља на пиједестал само због тога што је напредовао у звање. Мислим да је то део наших редовних

обавеза. Ако живиш у академском свету, подразумева се да ћеш писати, да ћеш на основу тога афирмисати своју академску личност, али то нема везе са твојим идентитетом у свакодневној интеракцији и мислим да је потпуно нормално да однос са студенткињама и студентима буде исти и на почетку и на крају каријере. Мења се садржај дискусије зато што су твоја животна искуства другачија, онда та разлика у годинама некако поставља другачију перспективу, па онда та дискусија постаје занимљивија. У неким ситуацијама ми заправо и не делимо исти културни контекст или когнитивни контекст и онда је то зато занимљиво, и онда можда у неким ситуацијама морамо да појаснимо шта смо одређеним говорним понашањем хтели да кажемо и ја и они, али мислим да то нема везе са годинама и да мора да има везе више са тим животним искуством и са конструкцијом знања које зависи од контекста у коме се крећемо.“ Остале две професорке наводе своја искуства у вези са тим: „На основу мог искуства, рецимо оно што сам ја доживела је то да су неки професори кад сам докторирала, почели да ми се обраћају. Било је да до тада уопште нисам била у њиховој орбити нити је њихов поглед икада пресецао мој поглед. И наравно то је једна од, како бих рекла, животних искустава, да не кажем разочарања... али са јасним индикацијама о односима који постоје у односу на те особе. Наравно, ни то нисам узимала у обзир зато што...нити примала к срцу зато што знам да је живот састављен од јако много људи са којима ступате у контакт и да само са неким заиста и можете да остварите екстремно блиску комуникацију, и да треба само до неких да вам буде стало. Наравно, то се учи годинама и јако је тешко то прихватити, и тако. Међутим, не мислим да треба да се мења начин комуникације са напредовањем у служби. Ја сам свим младима на катедри за италијанистику на којој радим, свим младим колегама који су престали да буду студенти и постали моје колеге, онога дана кад су дошли да ми се јаве или кад смо се срели...обично су долазили у кабинет да се јаве из поштовања...увек смо делили ту њихову срећу што су дошли. Ја сам рекла од данас смо на *ти*. Неки су то прихватили, неки нису могли, дакле, сасвим супротно мом случају. Мени је то био начин да им кажем да смо сада на путу да постанемо једнаки, и никада нису злоупотребили то моје поверење, ако тако могу да кажем, једну колегијалну ширину, да им на тај начин кажем да смо ушли у круг равноправних.“ Затим, друга професорка наводи: „Не уочавам у мом случају неке сад велике разлике. Кад сам била хонорарни сарадник у настави или кад сам била асистент, односно доцент, сад сам ванредни... Данас то студентима није нека велика ствар, односно, они то можда негде имају у виду, али генерално ја сам доста непосредна на часу, без обзира какав час водим, тако да они немају сад...ту сад неки утисак да сам ја сад нешто много одмакла у тој хијерархији. Односно, имам такву врсту часова где то не стављам уопште ни у један план, тако да има сигурно студената на првој години који појма немају шта сам ја док не уђу мало у то.“ Из одговора једне од професорки јасно се види прелаз из строго формалног и строго традиционалног академског контекста у коме су раније/е професори / професорке били „недодирљиви“ за студенте / студенткиње, док данас имамо сасвим другачију ситуацију у случају професора / професорки који су учествовали у истраживању за потребе ове докторске дисертације, те су модернизовали српски и шпански академски контекст.

Када говоримо о контексту, једно од питања из интервјуа односило се на то на који начин сам контекст ситуације, односно простор у коме се интеракција на релацији професор-студент одвија, одређује правила комуникације (нпр. факултет, позориште, биоскоп, улица, књижара, кафана). Ово питање веома је значајно за моју докторску дисертацију будући да сам као приступ за потребе истраживања у овом раду одабрала постмодернистички приступ, тј. *дискурзивни модел учтивости* у коме не постоје унапред дефинисана правила комуникације, већ се она мењају управо у складу са ситуационим контекстом (Eelen, 2001; Watts, 2003, 2005; Locher, 2004, 2006; Locher & Watts, 2005). Професори и професорке сагласни/е су са тим да контекст у коме се затекну и те како утиче на понашање и одабир језичких средстава приликом

комуникације, тако да у складу са контекстом бирају начин опхођења. Дакле, у случају сусрета ван учионице и универзитета, комуникација ће бити знатно неформалнија, иако свакако у оквирима учтивости. Наводим један од одговора шпанског професора: „Окружење опушта и мења, може да промени начин комуникације. Мислим да утичу. [...] окружење и контекст у коме се налажиш и простор у коме радиш, очигледно могу давати нијансе. Када си на факултету, виде те као професора. Када си напољу, виде те као професора, али и као грађанина, у реду?“ Једна од професорки навела је следеће што такође служи као илустрација и за ово питање: „Ја се сећам дивних тренутака које смо провели са мојим старијим професорима после часова излазећи заједно у кафану, али у тој кафани свако је опет задржао своје улоге. Ми смо се сјајно дружили, разговарали, пуно научили једни о другима, изузетно били блиски, али никада границе нису биле превазиђене...“ Дакле, без обзира на то да ли је реч о академској заједници или некој другој врсти друштвене заједнице, контекст је тај који усмерава наше вербално и невербално понашање и утиче на то које когнитивне културне моделе ћемо испољити.

Затим, када је реч о питању шта би по мишљењу професора / професорки, који/е су учествовали/е у емпиријском истраживању, били принципи комуникације у академској заједници између студената и студенткиња докторских студија и њихових професора / професорки, сви/све учесници / учеснице деле исто мишљење у вези са тим. Моја претпоставка и мишљење је да ће се управо на трећем нивоу академских студија у комуникацији између професора / професорки и студената / студенткиња запазити континуум од формалног ка неформалном језику, будући да су тада студенти / студенткиње ближи својим професорима / професоркама по знању и зрелости, те да на трећем нивоу студија неће бити изражен традиционални когнитивни културни модел, као што је био случај на нижим студијским нивоима. Дакле, на докторским академским студијама поништавају се многе баријере између професора / професорки и студената / студенткиња, тако да њихов међусобни однос постаје близак, веома срдчан, пријатељски, потпуно неформалан. На овом нивоу студија такође се остварује сараднички однос будући да докторанти / докторанткиње раде на пројектима са професорима или на универзитету као њихови сарадници / сараднице на предметима, што доводи до иступања из традиционалних академских когнитивних образаца. Како бих поткрепила ове тврдње, навешћу одговоре професора и професорки. Један од шпанских професора изјавио је следеће: „На напреднијем нивоу верујем да постоји већа блискост. То јест, заиста постоји значајна разлика између нивоа студија и степена образовања. Када се ради са студентом основних студија, са студентом са прве године, студенти, они сами успостављају, примећују као баријеру и већу дистанцу, иако их професор нема, али професор се види као да је укључен у ту дистанцу. Када смо са студентом са докторских студија, други крај скале, постоји већа блискост.“ Други професор такође је указао на блискост која постоји у односу између професора и доктораната, стављајући нагласак на однос између студента и ментора докторске дисертације: „[...] то је веома посебан оквир, један веома интензиван однос. [...] однос између ментора и особе је веома близак. Та особа може да буде у лошој години живота, уједињена с тезом и једина особа с којом може разговарати је њен ментор зато што је њена породица неће разумети, пријатељи је неће разумети... И због тога једино може да разговара са својим ментором и да се растерети са њим.“ Кроз одговор једне од професорки из Србије уочава се колика је важност да на докторским студијама нема хијерархизације, као и то колико професори могу да буду неформални у свом приступу и да је то сасвим прихватљиво: „Па, тек ту бих укинула сваку врсту хијерархије. Опет, ја имам ту предрасуду која је англосаксонска или америчка јер ја сам докторске студије завршила у Америци где су сви професори са нама били на ти и на крају семестра су нас позивали на вечеру у своје куће. Мислим...имам...то је један екстремни пример професора који је долазио у шорцу за фудбал и у штучнама оним...

доколеницама и седео на столу, буквално седео у турском седу на столу, и тако са нама разговарао, и при томе је био врло креативан, и он је сада изузетно успешан и врло цењен у својој области. Тако да за мене та врста хијерархизације у академској сфери на нивоу докторских студија апсолутно води ка инхибирању и не отвара простор за конструктивни дијалог...јер ако се ја залажем за идеју конструкције знања у контексту и за знање које подразумева интерпретацију, које подразумева да својим студенткињама и студентима дајем права да мисле другачије од мене. Ако то могу да ми образложе на основу академских принципа за које се они залажу, онда морам да отворим простор за дијалог, а ако успоставим ту хијерархијску позицију сопствену да сам ја *ex-cathedra*, неко ко је с једне стране, да су они са друге стране, ту дијалога баш нема много, нема много простора за конструкцију било каквог озбиљног дијалога и за конструкцију тог нашег контекстуализованог знања. Тако да свакако не верујем у хијерархију на докторским студијама. При томе, када се ради о докторанткињама и докторантима, то су већ озбиљни људи. То су особе које имају озбиљно академско, а често и професионално, искуство иза себе, значи, они већ имају јасно дефинисане сопствене идентитете, и личне и професионалне, које свакако морате да уважите. Не можеш да идеш против тога да...и да их третираш као апсолутне почетнике, значи морамо да водимо рачуна о томе да они улазе са својим пакетом знања и да тај пакет знања заправо треба мени да буде користан. И оно што сам ја искуствено доживела за последњих десет година, или већ колико трају докторске студије у овом формату у којем их сада имамо, које подразумевају курсеве, је ли, предмете, јесте да сам ја јако пуно од својих студената и студенткиња научила зато што они долазе са пакетима информацијама и знања које ја не поседујем. Ја сам ипак само једна особа, једна глава, један мозак, а сваке године у учионици имам двадесетак младих радозналих и веома способних мозгова који су у стању да мени пренесу своја знања и ја те докторске студије доживљавам као простор у коме се ја усавршавам лично. Уосталом, и књига ова последња коју сам написала пре три године, је књига која је настала на основу мојих размишљања после разговора са докторанткињама и докторантима, тако да је то и њихова заслуга, и то свакако мора да се препозна." Професорка наводи да је та размена између професора и доктораната неопходна, а да би размена била успешна, мора да постоји хетерархија у оквиру академске делатне заједнице, односно, морају да постоје хетерархијски односи у којима се сви добро осећају и у којима учтивост функционише по принципу чувања образа свих укључених. Друга професорка такође подвлачи важност добрих односа и уважавања студената / студенткиња докторских студија: „Пре свега, да кад је докторант, да он никада не чека, да он има готово исто место као што имају старије колеге. Ја јако поштујем тај ниво студија, да је неко толике године учио, радио на себи и одваја време и новац најчешће, и жртвује се да би радио...ја то јако много поштујем. И та жеља да се уђе у један свет који је прилично затворен и који, нажалост, још увек у нашој средини није толико на располагању, и подржан у смислу што технички, што других материјалних околности у којима се, на пример, развијају и раде докторанди у свету. Дакле, поштујем улогу докторанда и опет исто, комуникација је та да смо на *ти*. Са онима са којима препознам да можемо заједно да радимо и да неће да се осете... [...] Имамо најчешће, и увек, понеког са којим можемо да почнемо да радимо, који ће радити неке ствари које су, како бих рекла, уобичајене, ствари техничке природе, које су, неко би рекао на nižем нивоу, али нису на nižем нивоу него су један део читаве приче која мора да се савлада и које су једно огромно и сјајно искуство, тако да врло често и укључујем докторанте у своје, да кажем, пројекте, задатке, баш зато што мислим да их треба научити и понудити им улазак у тај компликовани и комплексни свет техникалија, од техникалија до теорија учења...и да ће на тај начин лакше да савладају све." Трећа професорка изјавила је, пак, да не уочава квалитативну разлику, међутим, студенти докторских студија, по њеном мишљењу, свакако су дорасли академском контексту: „Не видим неку сад велику разлику између комуникације на основним студијама, мастер или докторским, али, мислим, оно

што се уочава је да су студенти докторских студија већ прилично вични и лако и лепо се обраћају за све што им је потребно, тако да у том смислу су мало опуштенији, односно, пре бих рекла, сигурнији су у себе, и некако сигурније и комуницирају и на неки једноставнији начин се изражавају, а студенти ранијих нивоа студија понекад имају проблема у комуникацији, док не науче како се то све ради.“

Професори и професорке изјавили су да када је реч о комуникацији са њиховим колегама и колегиницама са којима раде на истом факултету (лектори / лекторке, асистенти / асистенткиње, доценти / доценткиње, професори / професорке, као и други запослени радници и раднице на факултету, секретари / секретарке, административно особље, портири / портирке, хигијеничари / хигијеничарке), не праве никакву квалитативну разлику, придржавајући се истих комуникативних принципа као и са било ким другим. Као илустрацију наводим одговор једне од професорки: „[...] у вези са односом према колегиницама и колегама. Такође, нисам поборница високоформалног стила у комуникацији, посебно у неформалној интеракцији са колегиницама и колегама, што подразумева да у спонтаном разговору наравно користимо прво име, користимо ако је могуће, ако се обе стране сложе, обраћање на *ти*. У формалним ситуацијама...то је такође једна од вештина која се учи када живите у академској средини, јесте да на састанку, на одбрани, на научно-наставном већу знате како треба да се обратите и како треба да ословите особу којој се обраћате или особу о којој говорите, како бисте опет испоштовали све оне стратегије учтивости које подразумевају чување образа.“ Иста професорка такође је одговорила: „Па следећи исте принципе као и са студенткињама и студентима, разговарам, односно обраћам им се свима на...трудим се да прво свима запамтим имена. Сад за колегинице и колеге то није тако тешко, а за...и наравно већ сам дуго овде на факултету, али рецимо од кад сам постала продеканица пре две и по године, схватила сам да не знам пуно администрације и онда сам се баш свесно трудила и вежбала да свима запамтим имена, зато што не желим да се било коме обраћам као особи це, већ да и у већини случајева, кад год је то могуће, са свима сам успоставила тај однос на *ти*. Особе које су старије од мене...некако њима препуштам да оне процене и да одлуче да ли ћемо бити на *ти* или на *Ви*, али све оне који су млађи од мене сам ја једноставно пребацила на *ти*, и самим тим су и они прешли на *ти*, тако да смо успоставили тај реципрочни однос поверења и неформалног обраћања. И тако да смо сада ту негде. Ја сад већ спадам у онако средњу генерацију која је и најбројнија, да кажем, у том неком наставничком кадру и онда је још природније да сви будемо на *ти* и да будемо неформални једни са другима. Неке од њих познајем још и из гимназије, и из основне школе...тако да ми смо једна мала академска средина реално, те тако ту постоји и један додатни степен неформалности и присности који је условљен и годинама и искуством и, да кажем, некако генерацијским тим ставом који се развија, је ли. Ми смо по природи ствари неформалнија генерација од оних претходних, тако да је то негде нормално. Са старијима, као што рекох, трудим се да будем пуна поштовања, посебно када су особе које су и на неким озбиљнијим функцијама, рецимо у Академији наука и уметности. Професор академик Марјановић, на пример, који је био председник одбора за образовање у коме сам ја у Академији, нема начина да му се обратим другачије него поштовани и уважени академиче, је ли... Не мислим да је то ненормално, то је једноставно природно, опет зато што поштујем, да кажем, дискурзивне праксе институције у којој се налазим. Академија је изузетно формална, традиционална и конзервативна и нема разлога да ја делујем дисруптивно. Моји комуникативни принципи су увек принципи сарадње, значи ја опет полазим од онога да се понашам онако како претпостављам да ће моји саговорници и саговорнице да ме на прави начин разумеју, и наравно да нећу бити присна са неким уваженим академиком који очекује и навикао је да му се обраћају на одређени начин. Исто тако у Ректорату са неким озбиљнијим, старијим професорима водим рачуна да будем...да

им се обраћам уз дужно поштовање и, кажем, ако су старије особе са мном на *Ви*, онда сам ја са њима на *Ви*. Ако су старије особе са мном на *ти*, онда сам ја са њима на *ти*, и то је то.“ Друга професорка такође има овакав став: „[...] у неком тренутку ја понудим да се колеге мени почну обраћати на *ти*. Међутим, ретко када су то били у стању они да прихвате, док, ако бисмо пренели исти проблем на младе сараднике и на сараднике који су чак изван академског контекста, сад у овој функцији коју обављам као продекан, ја сам са целом студентском службом на *ти*. Дакле, када се, на пример, ради о младим људима којима сам овде конкретно окружена, у правној служби са свима сам на *ти*, рекла сам од првог дана *Сви смо на ти*, на тај начин мислим да се боље ради.“ Трећа професорка изјавила је: „Са свима сам на *Ви*, осим са онима са којима сам ближа. Дакле, без обзира да л’ су лектори, асистенти или, не знам, редовни професори, увек смо на *ти* када смо, да кажем, овако...боље се познајемо. Са особљем на факултету нисам нешто сад много интимна. Тек сам дошла пре три године. Сада ће још мало три године, тако да нисам до сада са њима нешто, да кажем, била много интимна...тако да сам са свима на *Ви*. А на самој Катедри сам на *ти* са ближим сарадницима, било да су асистенти или сарадник у настави, ванредни, редовни професор. Имам доста људи са којима сам на *ти* без обзира на године, и оно што је мој принцип када је неко старији од мене, мора да ми каже да жели да пређемо на *ти*. Док год ми не каже да пређемо на *ти*, не прелазим на *ти* без обзира на то чиме се тај неко бави, било да је хигијеничар или декан. Дакле, имам тај критеријум година. Ако је неко старији од мене, очекујем да тај неко каже да пређемо на *ти*. Мислим да је то најсигурније да се неко не би увредио.“ Дакле, из овог одговора можемо да запазимо колико је ванјезичка варијабла годишта битна у оквиру академске друштвене заједнице, те да је у овом смислу најбоље превасходно прибећи формалним учтивим језичким облицима како се не би угрозио ток комуникације. Са друге стране, такође се уочава да се постепено може прећи на неформалну учтивост.

Што се тиче последњег питања из интервјуа које је везано за однос у академској заједници који су професори / професорке имали са својим наставницима / наставницама, одговори су варирали. Други део питања био је да ли се нешто променило и шта се променило у данашње време на универзитету, као и да ли су промене и новонастало стање боље. Старији шпански професор изјавио је да је он студирао у једном потпуно другачијем систему од данашњег, током осамдесетих година двадесетог века, где је хијерархија била јасно изражена, дакле, у потпуно традиционалном академском контексту, без могућности да се иступи из традиционалног когнитивног културног модела. Као илустрацију за ово наводим његов одговор: „[Однос] Па, потпуно другачији. Било је то друго време и тада сте морали да тражите дозволу да говорите. Односа је било мање, прва тачка. Директан контакт са професором био је много мањи, веома мали. То је онај који је постојао на предавањима, ван учионице било је теже. Друго, увек смо говорили *Ви*, иако су неки професори већ почели, барем у случају Шпаније, да имају ближи став. А понекад се чини да је тражећи, питајући, готово дозволу да разговараш са њим...са дистанцом, великом дистанцом. Професор за катедром и на врху катедре, то је метафора, а студент испод.“ Спонтана комуникација између професора и студената није постојала ни у ком случају, као што је то случај данас, у шта сам се и уверила током опсервација у обе земље које су у фокусу овог истраживања. У вези са спонтаном комуникацијом, професор је такође додао: „Па, увек је било изузетака од стране неких млађих професора, у реду? Али пре четрдесет година, не.“ Његов шпански колега, који је завршио два факултета, такође је одговорио да је у време студирања на првом факултету, крајем двадесетог века, била слична ситуација иако је реч о професору који је доста млађи, те би се могло претпоставити да је тај академски контекст био мање формалан. Међутим, било је супротно: „Па, посветио сам се студирању на два факултета у два различита периода мог живота, и променило се јер сам први пут студирао између 1997. и

2002. А други пут између 2004. и 2008. Те професије немају никакве међусобне везе. Професори су били веома различити. Времена су била другачија. На мом првом факултету који је био инжењерство, било је људи од 45/50 година ка горе. Били су крући људи који су увек разговарали на *Ви*...нису то захтевали од тебе, али они су то радили увек. Тада није било електронске поште, нису комуницирали с нама путем имејла. Било је лично...лично је био једини начин. Било је отићи у кабинет и разговарати са њима. Онда је човек имао веома велику дистанцу са њима. Као да су они тамо, а ја сам овде. Најмлађи...они су комуницирали са мном на другачији начин, односи су били много пријатнији. А затим, за време другог студирања, мислим да сви имају прилично сличан образац...који је био сличнији ономе код младих. Стварно није било...нису користили претеране формуле учтивости. То никад." У случају младе професорке из Србије, која је такође студирала крајем деведесетих година, било је у већини случајева другачије што илуструје њен одговор: „Па, ја не памтим тај неки формалнији однос. Можда евентуално са професорком Самуровић која је била врло формална сам по себи. Као личност је била...једноставно је очекивала да комуникација буде на изузетно високом нивоу учтивости, али остали професори нису на томе толико инсистирали. Персирали смо им, као што и данас се персирамо са студентима...значи у том смислу није било неке разлике, али већ кад сам ја била студент, дошли су млађи сарадници, лектори и асистенти, тако да је већ та комуникација била иста као што је сада. Није ме ухватио тај неки превише формални период. Не видим ништа сад ту много различито. Ево, покушавам да се сетим да ли, да ли могу да дам неки пример, али... Мислим, осим Самуровић која је била тако формална, нико није други био, нити је данас...да превише инсистира на тим неким строгим хијерархијама. Та хијерархија се увек зна, али се не инсистира на њој." Две старије професорке из Србије, као и шпански професори, одговориле су да је у време њиховог студирања однос на универзитету био другачији него данас, иако се у одговору једне од професорки уочава да је и тада било професора који нису сасвим испољавали традиционални когнитивни културни модел у оквиру академске заједнице кроз употребу строго формалних језичких облика, како би одржавали дистанцу са студентима: „Сад, како да кажем, то је доста компликовано. У моје време ипак је то...говорим о времену пре четрдесет година, дакле, ту се сигурно нешто променило од кад сам ја студирала и сигурно да се ту променило, али и ту је било, како бих рекла, различитих врста понашања. Имали смо професора, на пример Срђана Мусића, који је на другој години се обраћао мени са *ти* и ја сам се осетила јако почаствовано што је он мени говорио *ти*, и уопште ми је помагао и имала сам посебне консултације с њим зато што је препознао да хоћу да радим и то ми је била, како да кажем, нека награда. Са осталима сам била на *Ви* и мислим да та врста комуникације и то осећање...већ сам рекла кад сам за Клајна, исто за професора Стипчевића, то су неке ситуације у којима ви, просто, спонтано се понашате и тако сам и васпитана, и мислим да је...да другачије није могло да буде, ал' опет смо имали професора, и то сам причала, ишли смо у кафану после часа, понедељак од шест до осам часови, па од осам до ко зна кад се седи у Коларцу или не знам ни ја где...чега данас ређе има, много ређе него тада. Вероватно је ново време донело и нова интересовања, нову врсту студената, друге врсте забаве, начин комуникације и тако. Некада су нама ти професори били отвори и прозор у свет, поготову веза са земљом чији смо језик учили, и уопште су нам отварали перспективу различитих сазнања." Као велико побољшање и предност у односу на време њеног студирања, професорка је навела успостављање сарадње са студентима и њихово укључивање у различите пројекте: „[...] опет, с друге стране, ми можемо студенте да укључимо више у наше активности што некада није био обичај. Оне су биле врло скучене. Тад су се писале углавном књиге. Пројекти су били ређи или није их уопште било. Онда смо прошли кроз оних петнаест, двадесет година оног страшног мрака деведесетих...краја осамдесетих, деведесетих, је л', до краја две хиљаде и неке године када ничег није било. Тако да се доста сада променило, ја мислим набоље. Уколико студент жели комуникацију, он може да

нађе сигурно одговор код оних који су у стању да разговарају. Сигурно да и дан данас има наставника који просто не желе ту врсту односа...раде коректно, али не желе приснију врсту односа и заједнички рад. С једне стране се променило време, а с друге стране ја мислим да се побољшао квалитет те сарадње са студентима, нарочито са студентима на докторским студијама јер вам и систем пружа могућности да они не буду изабљивани, да тако кажем, него да добију и неку материјалну надокнаду или надокнаду кроз систем бодовања, дакле да су награђени. Осим што добијају знање, да су и награђени на неки начин, што је у ово данашње скучено време у коме је буквално питање преживљавања, јако битно, тако да и питање волонтерског рада у нашој земљи, генерално и у универзитетском контексту је једно озбиљно питање јер волонтирање је некада немогуће зато што ви свако своје време морате да користите да бисте зарадили да преживите. Тако да ето...али није се и не треба никада да се промени тај однос хијерархија који просто помињем и сада јер је то однос који мора да влада, али који не значи по сваку цену недостатак разговора, дискусије равноправних, значи, то јесу хијерархије, али оне у себи садрже велику дозу демократичности и равноправности.“ Наводим одговор и друге професорке који говори у прилог постојању хијерархија у време њеног студирања, али и о томе да је данас другачије, барем у појединим случајевима, тако да се јасно види помак од традиционалног когнитивног културног модела ка когнитивном културном моделу модернизације у академској заједници: „Па, ја сам...опет имаш ту нека два потпуно различита контекста. Један је овај српски, на основним студијама, и други амерички на магистарским и на докторским студијама. Овај српски је био високоформалан. Мени лично није пријао. Мислим да је то делимично...да је моје понашање и реакција између осталог, прво јесте утицај америчког искуства. С друге стране, реакција на оно што се мени није допадало и у чему се ја нисам добро осећала као студенткиња. Обраћање са *колегинице* је мени одувек било јако непријатно јер сам то доживљавала као једну врсту, заиста, угрожавања образа, односно, једну иронију која стоји иза тога. Мислим какве смо ми колегинице кад ти седиш с једне стране, ја седим са друге стране и при томе ти врло експлицитно инсистираш на томе шта ја треба да знам и како треба да знам, и не отвараш ми чак ни простор за било какав разговор нити простор за било какво тумачење. Ако не испоручим оно што си ми ти сервирала, ја не могу добити добру оцену, тако да је то био један контекст у коме се ја нисам добро осећала и то нисам желела да поновим по повратку у Србију. И драго ми је да се тај однос променио, барем на нашој катедри, али опет сада је ово једно доста ограничено искуство, говорим о Катедри за иберијске студије. Ми смо и релативно млада катедра у, да кажем, старосном смислу. Већина колегиница и колега са којима радим углавном су млађи од мене и самим тим...и они су различитих степена формалности, што опет зависи од њиховог личног става и можда неког породичног васпитања, и тако даље... [...] ...али ми је драго да се тај однос променио, да се та дистанца између студенткиња / студената, професорки / професора смањила, те тако постоји једна озбиљнија и конструктивнија интеракција. На нашој катедри нема примера за злоупотребу те...брисања тих граница, и студенткиње и студенти су у највећем броју случајева потпуно свесни тога како треба да раде и шта треба да раде...јер увек је то питање да ли ће неко озбиљно схватити студије уколико не доживи свог професора и професорку као некакав ауторитет врховни, јер је то опет део нашег образовног система и тог нашег образовног...наше образовне идеологије која тера децу да од основне школе некако те своје наставнике и наставнице доживљавају као врхунски ауторитет и као једине носиоце знања, тако да је то сад један, да кажем, једна комплексна игра која траје. И практично четири године ти њих тераш да почну да размишљају својом главом и да се ослободе и да имају права да реагују на оно што ти говориш. И, мислим да у томе и успевам.“ Дакле, путем овог одговора такође видимо да се академска заједница отвара у правцу сарадње и дијалога са студентима / студенткињама, где професори не инсистирају на сопственој позицији моћи коју им даје професорска улога, што је и био крајњи циљ овог истраживања – да се однос

моћи у академском дискурсу аргументује као концепт сарадње и као однос сарадње између саговорника, а не као однос подређености једних од учесника.

7.4. Резултати полуструктурираних интервјуа са студентима

Када је реч о резултатима полуструктурираних интервјуа, приметила сам одређене разлике између студената / студенткиња из Србије и студената / студенткиња из Шпаније, нарочито у случајевима који се односе на употребу личних заменица за (не)персирање *tu / tú / Bu / usted*, које сам, заправо, запазила већ током вршења опсервација предавања / семинара. Док је у случају српских и шпанских професора / професорки академски дискурс, а самим тим и ниво (не)формалности, исти или веома сличан у неким ситуацијама, постоје веће разлике у академском дискурсу у случају српских и шпанских студената / студенткиња, што ћу илустровати кроз анализу у наставку рада.

Као и у случају професора / професорки, прва три питања у оквиру водича за полуструктурирани интервју у вези су са једним од специфичних циљева овог истраживања. Реч је о социолингвистичком циљу у складу са којим сам желела да испитам на који начин учтивост доживљавају студенти / студенткиње докторских академских студија у Србији / Шпанији, као и то који су њихови ставови о феномену учтивости. Студенти / студенткиње у вези са поменутих питањима давали/е су веома сличне одговоре, те на тај начин показали да поимају учтивост као феномен, академску учтивост и начине ословљавања у оквиру академске средине и ван ње на сличан или исти начин у неким ситуацијама. С обзиром на то, закључујем да студенти / студенткиње који/е су учествовали/е у овом истраживању деле исте или веома сличне когнитивне културне моделе који се одражавају кроз употребу истих или сличних структура учтивости.

Принципи учтивости који се изражавају кроз језик узимају се као показатељи друштвене стварности и друштвених односа на тај начин што се кроз дискурзивне праксе разоткривају имплицитне информације о различитим ступњевима моћи на којима се саговорници налазе, као и о њиховом друштвеном статусу (в. Eelen, 2014; Filipović, 2009, 2018). С обзиром на чињеницу да су студенти / студенткиње докторских академских студија на нижој лествици у академској заједници (иако ни у ком случају немају третман подређених од стране професора / професорки), те да је већина њих доста млађа од својих предавача / предавачица, они/оне поседују традиционални когнитивни културни модел који се очитује кроз коришћење формалнијих учтивих структура.

Када је реч о томе шта значи учтивост као појам уопште, одговори српских и шпанских студената / студенткиња слични су професорским одговорима. Шпански студент, обе шпанске студенткиње, као и једна студенткиња из Србије издвојили су поштовање као кључно када је реч о учтивости. Дакле, поштовање нема везе са тим да ли користимо формалне или неформалне језичке изразе. Све три студенткиње из Србије, као и један студент, једна од студенткиња из Шпаније и њен колега, навели су да је заправо реч о начину понашања на који третирамо друге људе, те да се учтивост изражава кроз дискурс и кроз пристojно понашање, чак да је учтиво понашање значајније од дискурса. Као илустрацију, навешћу у наставку неколико одговора: „Можда неки модел понашања...више то него самог дискурса. Да л’ си учтив више ти је то како гледаш неку особу него...ти можеш и да не изражаваш ту учтивост у дискурсу или да изражаваш, а да то буде иронија *Je л’ можеш, молим те, да се помериш*, а да то буде у значењу

Макни се. Учтивост је, ту бих додала, и оно што осећаш према некоме, што можеш да изражаваш различитим средствима.“ Затим: „Пада ми на памет синоним љубазност. Наступати на један цивилизацијски прихватљив и универзалан начин, без обзира на то у којој се ситуацији и земљи и приликама нађеш. Без обзира на то која је врста говорника, значи, којој категорији припада особа са којом разговараш. Дакле, постоји један универзални концепт вредности које се у учтивом, љубазном понашању подразумевају.“ Такође, наводим одговор шпанског студента: „То је једна одређена норма понашања, зар не, која настоји да одржи нежан, под знацима навода, однос са другом особом.“ „Учтивост подразумева лепо васпитање, лепе манире... Леп тон, миран тон изражавања исто...не неку агресију, не неку грубост... Подразумева дословно... То кад кажем лепо васпитање и манири, мислим на то *добар дан, довиђења, хвала, пријатно...* Подразумева не само у говору него и у понашању...не мислим само на те речи, него мислим и на то да л’ ћеш некоме помоћи на улици да пренесе нешто тешко, да л’ шећ можда и оно устати у превозу старијима или трудницама [...] Ето, рецимо отприлике то је то, и говор и понашање.“

Када је реч о академској учтивости и начинима обраћања у академском контексту, одговори српских и шпанских студената / студенткиња по питању нивоа формалности и коришћења одређених језичких структура веома су слични. Разлика постоји када је реч о томе како професори / професорке треба да се обраћају студентима / студенткињама. Реч је о томе да се у шпанском академском контексту, студентима / студенткињама обраћају по имену, и углавном са *ти*, док је у српском академском контексту дискурс формалнији, обраћање са *колега / колегинице* и са *Ви*. Дакле, у овом сегменту очитује се да је српска академска заједница традиционалнија од шпанске. Као илустрацију наводим неколико одговора српских доктораната: „Пошто смо ми у овом традиционалистичком контексту, код нас ти је, малтене, да се подразумева такво ословљавање. Ту не да немам очекивања, него ту, малтене, знам да ће да ми се обрати са *колегинице*. То је, просто, нормална ствар. Част изузецима који су опуштени по том питању, али мислим да бих волела, некако би било лакше и били би приступачнији...јер ми је то некако утегнуто“, затим „Па, сад, нисам нешто размишљала како бих ја волела да ме ословљавају. Није ми то никад било нешто у фокусу. Ословљавали су ме са *колегинице* углавном...колико се сећам. Понеко ме је именом ословљавао. То ми је све у реду. А што се тиче академске учтивости, то је онда мало формалнији начин комуникације, са етикецијом“, као и одговор „Наравно, када говоримо о академској учтивости, подразумевам да ипак ту постоји одређени ниво формалности, већи него у неким другим свакодневним или пословним ситуацијама. Барем до сада...у мом досадашњем искуству, увек је учтивост подразумевала и персирање и, условно речено, мало формалнију комуникацију преко мејла. То је када је реч о писаном изражавању. При усменом изражавању, мислим да је учтивост...наравно остаје на високом нивоу, али уз мало мање формалан однос између професора и докторанда. Приметио сам, рецимо, да је много мање персирања у усменој комуникацији између професора и доктораната, па чак и између професора и студената. Ево сад, иако није пример докторанд-професор него ја као сарадник у настави и моји студенти, рецимо на часовима шпанског увек им говорим да ми не персирају, такође ни ја њима не персирам у усменој комуникацији, поготову не на шпанском. На српском, рецимо, када комуницирамо преко мејла, увек је ту ипак персирање као ипак неки мало формалнији вид комуникације.“ Одговор једне од студенткиња из Србије послужиће као резиме о разлици која постоји између српске и шпанске академске заједнице по питању (не)формалности као одразу академских когнитивних културних модела: „Ја сам као и већина људи на Балкану вероватно...навикли смо да персирамо наставницима... Наставницима, па касније и професорима... И то сам радила или радим и дан данас... Међутим, па да... Јесте да се тиме изражава поштовање, само што је моје неко мишљење да то ако се неком обраћам на *ти* не значи да га не поштујем... И да не треба да будем учтива. [...] Кад сам

отишла на мастер, па кад је...како ме је шокирало у тренутку кад је ова девојка која је тек почела тај мастер, као и ја, обратила се са *ти* директорки мастера. [...] мени то не би пало на памет. Даа, ја бих увек причала *usted*, али не, сви су се међусобно...сви су причали на *ти* и на крају сам и ја прихватила то на *ти*. [...] мислим да је доста моје то одрастање, односно то где сам се родила утицало на то како ћу се обраћати у академском говору..." Дакле, ово је још један од примера колико је тешко изаћи из когнитивног културног модела сопствене заједнице.

За разлику од професора и професорки који су сагласни/е са тим да је важно водити учтиву комуникацију увек, као и да таква комуникација доприноси бољим односима са другим људима, један студент и једна студенткиња из Србије сматрају да када је реч о академском контексту, учтивост јесте потребна. Међутим, када је реч о животном и друштвеном контексту уопштено, некада је потребан другачији начин комуникације: „Ако ме питаш само у вези са академским концептом, онда да. А ако ме питаш генерално, изван академског концепта, мислим да не треба водити увек учтиву комуникацију јер просто није увек продуктивна. И, нажалост, живот нас кроз то научи. Значи, говорим изван факултета. И на факултету мислим да некада је можда добро да се одступи од учтиве комуникације...не, далеко од тога да се употребљавају сленг, вулгарности, и тако даље, али ако си наступио на једном нивоу учтивости. Човек некада једноставно дође у ситуацију да мора да протестује и онда можда, макар у тону или у боји гласа, интонацији, може да делује као неучтив говор. То не значи свађање, препирку, претње, и тако даље, али просто неке животне ситуације, поготово изван академског контекста...човек мора да реагује.“ „Па, другачије је то код нас и негде у другом свету. [...] Лепо је бити увек учтив с тим што код нас некако то често не пролази. Код нас пролази углавном агресивна комуникација. Ако си учтив, можда ће ти успети нешто, а велика је вероватноћа и да неће. Тако да, лепа је учтива комуникација и много је пријатнија за све нас и за друштво јер буде лепша атмосфера, пријатнија атмосфера.“

На питање у вези са тим да ли се и на који начин путем академског дискурса одражава хијерархија и дистанца на релацији професор-студент, сагласни су са тим да хијерархија свакако постоји на универзитету као институцији, где и даље доминирају традиционални когнитивни културни модел. Међутим, хијерархија не мора увек да се исказује путем академског дискурса. Студенти и студенткиње се не осећају угрожено због тога и прихватају универзитетски поредак као природан и потребан. Као илустрацију, навешћу одговоре два студента и једне студенткиње из Србије, будући да дају најбољи увид о односу академски дискурс-хијерархија: „Па, мислим да да јер ту и постоји та хијерархија коју треба поштовати зато што тиме уважавамо напор неки који су они током свих тих година уложили у професију. А дистанца...па пре свега што се тиче студената ка професорима мислим да је опет некако потребно исказати то поштовање“, затим „Па, генерално, моје лично искуство било је да професори на нашој катедри и уопште професори са којима сам имао прилику да комуницирам, нису, барем колико сам приметио, ни најмање градили било какву хијерархијску дистанцу, односно да су се трудили да колеге докторанде ставе, да кажем, у исти кош са собом пошто смо сви сад ангажовани на једном заједничком циљу, а то је стварање нових академских садржаја, где су нам они водичи [...]“, и напослетку „По мени...ја то не доживљавам баш као хијерархију. Доживљавам то као неко степеновање, хијерархија у смислу угледа. Наравно, професори универзитета су на једној високој позицији угледа, заслужности, способности и свега осталог. И то јесте за поштовање. Не сматрам да је сад у комуникацији потребно то неко хијерархијско раздајање, да сад не смемо да се обратимо ми с друге стране, да не смемо да кажемо шта мислимо, то не. Не мислим да ту је место таквој хијерархији. Мислим да студент треба да буде слободан да каже шта мисли на нормалан, културан начин, као и било ком другом ко није професор.“ Такође, у одговору једног

од шпанских професора помиње се хијерархија која треба да постоји са становишта знања, тј. треба да постоји, пре свега, једно интелектуално поштовање. Дакле, хијерархија јесте ту као природни поредак ствари у свим друштвеним заједницама, али нас не угрожава у обављању наших академских активности.

Када је реч о границама пристojности и учтивости у академској заједници које не смеју да пређу професори / професорке / студенти / студенткиње, као и о ономе што би било неприхватљиво у академској заједници у том смислу, студенти / студенткиње давали/е су различите одговоре, али је већина испитаника / испитаница навела међусобно поштовање као нешто што не сме да изостане. Такође, један студент из Србије и две студенткиње навеле су задирање у приватност и угрожавање личног простора као границе које не би смеле да се пређу у академском контексту. Као илустрацију, наводим њихове одговоре: „Мислим да у оба смера један ту фактор је задирање у приватност, да кажем, неки приватни живот. Мислим да све може да буде тема разговора, али једноставно не знамо шта је неком осетљива тачка, какву историју је неко имао, и то треба да буде одвојено од академског живота. Чак мислим да је то више битно него можда и језик који користимо. Неко може чак зависно од односа који изгради са студентом, па чак можда бити и на *ти* са неким ако заиста поштују те неке теме у које не треба задирати. Било је неких случајева на основним студијама, на докторским студијама не. На основним студијама неки професори су, можда из жеље да на италијанском подстакну разговор, баш хтели да дирну тако те неке личније теме да би студенти из тог неког жара, да кажем, причали...што не знам да ли је баш оправдано“, затим „Па, мислим да свака граница која је и ван академске комуникације треба да се поштује и ту. Не мислим да сад ту има неких посебних граница. Најважније је да се наступа са поштовањем, али то је важно...да се тако поступа и са било ким другим. Било где. И нешто што задире у лични, приватни живот не би требало прелазити. Океј је ако се неко мало зближио кроз сарадњу, али генерално нема потребе да се уплиће лични живот“, као и следеће „оно што би било јесте та нека учтивост, односно одабир речи, није као да ћемо неки сленг користити, него мало ипак софистициранији... Онда лични простор, поштовање личног простора, нећемо се баш грлити и, не знам, тапкати по колену са неким.“ Такође ћу навести одговор другог студента из Србије у коме је садржана важност поштовања у академској заједници: „Оно што је апсолутно обавезно је да мора да постоји поштовање личности, било од професора према студенту или студента према професору. Студент не мора да се допадне професору. Може да буде, не знам, чудно обучен или да има необичне склоности, необичну косу, да буде панкер, да носи пирсинг. То су све аспекти који професору традиционалног усмерења не морају да се свиде, али мора да покаже поштовање. Уколико на било који начин студент осети угроженост свог личног интегритета, мислим да то превазилази границе учтивости, односно, то није учтивост. А које студент...то је ипак један део контекста и неких традиционалних културних норми да када дођеш на факултет персираш свом професору. Мислим да се то апсолутно подразумева све док се не каже другачије, *хајде да пређемо на ти*, али ипак мислим да треба да остане тај ниво комуникације. Потом, сленг није прилагођен за универзитет, осим, рецимо, као у нашој струци уколико је предмет научне опсервације, на пример псовке. То је опет неки контекст, а контекст диктира одређене границе које не би требало да пређемо.“ Једна од студенткиња из Шпаније навела је дискриминацију као нешто што не би смело да постоји на универзитету, као и један од шпанских професора. Док је друга студенткиња навела да не сме да постоји вербално узнемиравање од стране професора, као што се понекада дешавало, те говори из свог личног искуства. Међутим, нико од учесника / учесница у овом истраживању није имао непријатна искуства током својих докторских студија, већ су сви задовољни односом који имају са својим професорима / професоркама јер је реч о односу сарадње, поштовања, разумевања и подршке.

Што се тиче начина на који би требало да изгледа писана / усмена комуникација између професора / професорки и студената / студенткиња у формалном / неформалном смислу (преписка у вези са испитима, образложењем оцена, образложењем поена, на пример, добијених на семинарском раду, питања везана за консултације, литературу, семинаре, итд), сви су сагласни са тим да писана комуникација захтева виши степен формалности и учтивости од усмене комуникације која је неформалнија, што је такође један од показатеља корелације између когнитивних културних модела и принципа учтивости у академском дискурсу. Стога, када је реч о усменим интеракцијама студенти / студенткиње су неформалнији/е. Неки су навели да писана комуникација нарочито треба да буде формална ако је реч о професорима које не познају или када је реч о старијим професорима, ту треба нарочито водити рачуна о стилу. Осим тога, када се пишу имејлови, треба увек ставити поздрав на почетку и на крају имејла, као и тему о којој ће бити речи. Када је реч о томе коју врсту комуницирања са професорима / професоркама више воле, два студента и две студенткиње из Србије изјавиле су да више воле комуникацију лицем у лице будући да, осим вербалне, имају на лицу места и невербални аспект комуникације: „Ја некако највише волим лично комуникацију, очи у очи. Мени је то увек лакше. Људи кажу да је лакше да се обраћаш писаним путем...некако немаш контакт. Мени није. Мени је лакше да разговарам очи у очи. Имамо више канала комуникације које ћемо да пратимо и да растумачимо. За неке важне ствари, по мени, је првенствено контакт очи у очи“ и „У принципу више волим...не у принципу, генерално више волим лицем у лице за све...јер је некако...ипак је то...ти имаш одма' реакцију и невербалну комуникацију. Некад ми је теже да испишем мејл него да кажем...просто...и стоји ми тако у драфту мејл пет дана јер никако да склопим да то лепо звучи...јер мислим да ми је много лакше да се објасним. Преко мејла морам више да бирам речи да се не би нешто погрешно разумело, тако да је то... А, овамо кад си уживо, па нешто изговориш, па те можда и не разуме саговорник, ал' можеш одма' да одговориш, да објасниш се, уствари... Мејлом не можеш одмах него сачекаш одговор, па онда видиш... Хоћу да кажем, просто, много је боље и лакше...уживо.“ Трећа студенткиња изабрала је усмену комуникацију услед тога што неки од професора нису уопште одговарали на студентске мејлове. Остали студенти / студенткиње изјавили су да зависи од онога што им је потребно у датом тренутку, док само један студент даје апсолутну предност писаној комуникацији: „За мене је једноставнији начин имејлом и ја славим дан када су имејлови осмишљени јер раније је постојао систем да зовеш професора телефоном, чак и сад неки инсистирају на томе. Мени је то ужасно! Не волим то да радим јер, не знам, можда спава, можда има породичну прославу, можда је чуо неку грозну вест и није му добро, није му ни до чега. Ја највише волим комуникацију имејлом и у академском контексту, чак и у приватном контексту, и у пословном, јер знам да имејл омогућава самом појединцу да процени кад је у могућности да одговори. Е, сад, може некад да се извуче погрешан закључак кроз комуникацију путем мејлова, а лицем у лице...ту су сви они аспекти које можемо да препознамо. Недостатак емоционалног момента у имејлу...чак некада нешто што није агресивно, у имејлу може да буде агресивно у зависности од твог расположења кад читаш тако нешто. И то је, ја мислим, генерално проблем online комуникације, форума...јер просто трансфер емоција, наш доживљај нечије емоције је другачији.“

Када је реч о питању шта су принципи комуникације у академској заједници између студената и студенткиња докторских студија и њихових професора / професорки, већина учесника / учесница дели исто мишљење у вези са тим, као и иста искуства. Неки су навели да, у принципу, то зависи од тога какав је студент и какав је професор (с обзиром на то да има формалнијих и неформалнијих професора / професорки), међутим, без обзира на све треба „да се задржава и даље неки однос универзалног поштовања, учтивости, љубазности.“ Дакле, иако на докторским студијама у односу између професора / професорки и студената / студенткиња

који су учествовали/е у овом истраживању има знатно више блискости, поверења, великог узајамног поштовања, отворене комуникације, сарадње, као и пријатељства, не иступа се из когнитивног културног модела академије будући да је студент / студенткиња свестан/свесна улоге и значаја професора / професорки, тако да им увек указују дужно поштовање приликом интеракције. Самим тим међусобни однос на докторским студијама далеко је неформалнији у поређењу са основним или мастер студијама, тако да на овом нивоу студија влада: „[...] некако приснија атмосфера. Ти људи су већ некако...прво што су се већ и доказали, већ су ближи том неком колегијалном односу и заједништву. Ми радимо сада на неком заједничком циљу већ“, као што је навео један од доктораната из Србије. Као додатну илустрацију, наводим такође још један одговор који је дао други студент докторских студија из Србије „Свакако је то комуникација апсолутно у границама учтивости...свега што подразумевамо као конвенционалну учтивост. Са неким професорима уз мање или више формалности. Са моје стране увек уз персирање и ословљавање по звању. Професори су такође веома учтиви и, генерално, оно што сам приметио у односу према докторантима јесте оно што сам заправо већ и споменуо...да нас гледају као ону малу групу највреднијих студената коју, рекао бих, посебно и цене, да се осећају као наши водичи у смислу да су ту не само да нам дају теме и да нам прегледају семинарске, већ да нас саветују...баш пријатељски настројени, вољни да помогну, да посаветују, да усмере у тој области у којој смо се ми обрели, која нам је поприлично непозната.“ Што се тиче нивоа (не)формалнијег ословљавања између професора / професорки и студената / студенткиња на овом нивоу студија, професори / професорке углавном се обраћају по имену студентима, не персирајући им, осим у случају доста старијих професора који и овде задржавају пресирање, у складу са тим како налаже традиционални когнитивни културни модел, те стога користе формалну учтивост. Студенти / студенткиње докторских студија из Србије увек персирају својим професорима / професоркама, обраћајући им се са *професоре* / *професорка*, чак и када им професор / професорка предложи да пређу на *ти* и на обраћање именом: „Па, по мени, обраћање уз *професоре/професорка*...нисам баш се толико ослободила да бих могла неке по имену да се обаћам.“ Међутим, шпански студенти / студенткиње склони су да прихвате предлог везан за неформалнију комуникацију, тако да временом прелазе на *ти*. Међутим, уколико је професор / професорка много старији/а, у случају Шпаније такође се задржавају на формалном обраћању и када је сам однос веома близак: „Постоји већа близина јер ако неко стигне до докторских студија, обично [...] већ познаје професора и изабрао га је, међусобно су се одабрали, и постоји одређено саучесништво и одређено поверење...чак и наклоност, иако се обраћамо на *Ви*, пошто се ја свом ментору који је старији господин обраћам на *Ви* због поштовања и због година.“

Још једно од питања, заједничко за студенте и професоре, било је да ли треба да се мења комуникација и начин обраћања професору / професорки како постаје старији/а и како ступа у виша академска звања. Као и у случају професора / професорки, студенти / студенткиње сагласни су са тим да комуникација не треба да се мења, те да су, без обзира на звање, увек указивали исти ниво поштовања својим предавачима / предавачицама. Наводим одговор једног од студената из Србије као илустрацију: „Па, лично мислим, барем сад на први поглед ми делује, да се са моје стране комуникација није мењала, у зависности од звања професора. Ево овако, гледам мој развојни пут комуникације од прве године академских студија, па до данас, сви професори су од мене имали подједнако учтив, формалан третман, уз персирање, ословљавање са звањем, и тако даље...без обзира на то да ли су били сарадници у настави, асистенти, доценти, ванредни или редовни професори.“ Веома занимљиво је искуство једног од студената из Србије где је дошло до обрнутог смера комуникације, од неформалне ка формалној иако је реч о младој професорки, што обично није случај, односно обично је реч о померању са формалног на неформални ниво: „Што се мене тиче, не. То је више зависило од типа особе,

каква је била та особа, какав је однос...став имала, какав је однос правила. Иии...што се и звања тиче, не. Дакле, имао сам практично идентичну комуникацију што се звања тиче. Знам неки асистенти су после прелазили у доценте, али једини пример где се заиста изменило, на пример, био сам на једном пројекту са својом садашњом менторком и онда сам је упознао као колегиницу тамо. Ја сам тад сам тек уписао докторске студије. И онда је она инсистирала да ми будемо на *ти*, а касније ми је она постала менторка где заиста није било у реду да будем више на *ти* и онда сам ја поново се вратио на *Ви*. То је једина разлика.“

Следеће питање односило се на начин на који контекст (током наставе / ваннаставних активности) одређује и усмерава правила саме комуникације. Као и у случају професора / професорки, студенти / студенткиње сагласни су са тим да контекст свакако одређује ниво (не)формалности приликом комуникације, али да и даље одржавају исти ниво (не)формалности са професорима / професоркама као што је у учионици.

У вези са једним питањем настале су највеће, такорећи квалитативне, разлике у академском дискурсу између српских и шпанских студената докторских студија. Реч је о питању да ли су студенти / студенткиње икада добили предлог од професора / професорки да им не персирају и да их ословљавају именом. Сви студенти / студенткиње из Србије, осим једне студенткиње, одговорили/е су да им се никада није догодило да професори / професорке предложе узајамно коришћење заменице *ти*. Српски студенти / студенткиње са којима сам разговарала увек користе облик за персирање *Ви* када комуницирају са својим професорима / професоркама, за разлику од шпанских студената / студенткиња који користите облик *ти* чак и у ситуацијама када је наставник / наставница старији/а, а са њим / њом раде на истом пројекту или сарађују на истом предмету (тај предлог дошао је претходно од стране професора / професорке, што је било у складу са мојим очекивањем). Нико од студената / студенткиња из Шпаније није био изненађен када им се професор / професорка обратио/ла на *ти* будући да је то „уобичајена пракса“ на њиховом универзитету. У случају српског универзитета, један студент био је изненађен услед тога што на универзитету у Србији то није распрострањена пракса, за разлику од Шпаније: „Па, јесам, јесам у суштини зато што сам био навикнут на комуникацију персирања, али могу рећи и да ми комуникација на *ти* прија. Ето. Није да се осећам нелагодно у персирању, напротив, али једноставно комуникација на *ти* је опуштенија.“

Последње питање када је реч о студентима / студенткињама било је везано за то на који начин комуницирају са својим колегама / колегиницама студентима / студенткињама са докторских студија на конференцијама, предавањима, како усменим путем, а како писаним путем. Већа неформалност такође постоји у случају шпанских студената / студенткиња који/е у опхођењу са својим колегама / колегиницама нису склони употреби персирања, званичних начина поздрављања. Као илустрацију, наводим одговор шпанског студента: „Увек је на *ти*. Код младих људи у Шпанији уобичајено је неперсирање. Звучало би врло, врло анахроно обраћати се на *Ви* особи у том контексту.“ За разлику од Шпаније, у оквиру студентског академског контекста на докторским студијама у Србији наилази се на персирање чак и када је реч о вршњацима или особама сличних година и истог статуса, статуса студента докторских студија: „По мени то на истом смо нивоу и нема ту формалности. Е, сад, имала сам разна искуства ту. Ту смо се опет скупили разних годишта и са разних страна, па 'ајде, бивало је неких који су старији доста на докторским, па вероватно сам некада неком и персирала. Имам две колегинице са којима сам се баш здружила, које јесу мало старије, ту неких десетак/петнаестак година, од мене, али с којима сам неформална, потпуно онако пријатељски. Е, сад, доживела сам нешто што ми је било јако необично и чини ми се као неки куриозитет

Филолошког факултета, барем сад са мојим искуством на два факултета, на Филолошком и на Филозофском факултету. Баш ми је куриозитет био да неке колегинице које су са Филолошког су имале мало тај формалнији однос према мени, односно, генерално према нама ту на предмету на коме се нађемо да се ословљавају на *Ви*. Мени је то било баш необично. 'Ајде кад је неко видно старији, океј, али кад је неко ко је ту млађи, односно сличних година...ето, то ми је било врло необично. Е, сад, моје искуство са конференцијама углавном су ти конгреси психотерапеута. Ту сам редовна. Буде ту формално на *Ви*. На пример, ако одеш на радионицу на тој конференцији, ту опет радимо на себи и некако аутоматски се зближавамо и природније дође да кренемо да комуницирамо на *ти*. Ако одеш, па само слушаш предавање, само седиш поред некога вероватније је да ћемо комуницирати на *Ви*. Опет сад то зависи од ових других ствари, кол'ко ко има година, и шта ја знам... То је нешто што је генерално, уопштени неки манири комуникације. То би било то." Још једна студенткиња из Србије дала је такав одговор: „Једино што је ту...ја сам видела као проблем потенцијални, што се персирања тиче, ја то више гледам по старости. Ако ја видим да неко има шездесет година, нека ми, не учтивост, него култура налаже да ја будем на *Ви*, сем ако особа каже да смо на *ти*. Онда океј, прилагодићу се и прећи ћу на *ти*, али ако ја видим неког ко је моје годиште, онда ту немам разлога да персирам. Генерално сам на *ти*, а што се тиче тих конференција, оно што је мени чудно је што буде *Колега, изволите*, а све млади људи. Могу да схватим да су са професорима на *Ви*. Али када смо ту сви исто годиште, не мора...као не познајемо се, али какве везе има. Има оних који су на *Ви* само први пут, а има неких који стално персирају. Генерално, не видим потребу." Једна студенткиња из Шпаније такође је навела да се у случају конференција у Шпанији прибегава формалном начину опхођења уколико је реч о старијим особама, међутим, у случају младих особа то није случај. Дакле, на конференцијама у Србији у дискурсу студената докторских студија постоји виши ниво формалности уколико је реч о непознатим особама, међутим, има простора за прелазак са формалног *Ви* на неформално *ти*: „Овако, мислим, ако је неко...ако је неко кога знам одраније... Ако су студенти и студенткиње, колеге, генерално докторанти, никад нисам персирала њима, и исти је био однос и на семинарима и на конференцијама...наравно узевши у обзир кол'ко сам присна са њима, је л'... Ако смо само на тој некој докторантској основи, не бих персирала. Мислим, никад не персирам... Учтиво да, али без неког персирања. Некако мислим да смо тако...као да је тако било и пређутно међу колегама. Па мислим и на основним студијама, али 'ајде, кад кренемо на основне, ту смо још мали... А после докторанти смо мало и озбиљнији, иоле...али, кажем, некако смо сви ту и даље се осетили да смо као студенти, да нисмо професори... Просто нема потребе за персирањем. Не знам, можда ми се чак неко на докторским и обратио са *Ви*, ал' не верујем да је ико од колега ту... Можда неко ко је тако мало више у старом неком свету. Иначе, мислим да не. Ако одем на конференцију, углавном је *Ви* јер су особе које не познајем, па се свима у почетку обраћам са *Ви*...пре ће ту бити него... Не могу сад конкретан неки пример да ти дам, али ето те конференције или семинари су добар пример јер су опет академске, а није она свакодневица да си на факултету, на предавањима... Па можда бих ту прво се обратила неком непознатом на *Ви*, а онда би'...чак и ја прва, ако не та особа, мање-више одма', поготово ако смо већ попили кафу заједно, нешто више попричали, па бисмо рекли *Хајде да пређемо на ти*...много брже него што би се то можда десило у овом неком свакодневном академском...говору." Што се тиче писане комуникације, окарактерисана је као формалнија, нарочито у случајевима када се пише непознатим особама: „Па, писана комуникација је доста учтивија, ближа комуникацији са професорима. Дакле, ту пратим све те формалне...формална правила и чак мислим да се изражавам исто као што бих, сем у средишњем делу, као што бих према професорима. То, пре свега, када не познајем колеге. Мислим да много брже се то развија ка некој опуштености међу студентима и већ након пар тих размена, нарочито усмено, је то већ много опуштеније, као између неких другова." Такође је

илустративан следећи одговор: „Писменим путем сам формалан зато што не знам коме пишем. Када добијем име и презиме некога ко је, на пример, писао о псовкама са универзитета ту и ту, колегиница која је асистенткиња може да има двадесет шест година, двадесет четири или четрдесет осам. Асистент, реално, може да има било колико година. На крају крајева, дискриминација је питати или уопште доводити у питање године. Значи, зато што се ту обраћам некоме из позиције неког истраживача који зна или који је већ у области коју ја истражујем, па онда можда постоји осећај хијерархије. [...] На факултету се понашам са колегама и колегиницама...зато што некако претпостављам године, да смо ту негде генерацијски слични, као и на основним студијама. На конференцијама опет зависно од утиска. Углавном би то било са *Ви* јер је ипак неки формални контекст, али углавном се брзо пређе на *ти*, чак и ако би се догодило са *Ви*. Мени се углавном обраћају са *Ви* што ми је тотално чудно и некако ми делује као неки елитизам јер ја знам да не изгледам старије. Негде мене то подсећа на неки уштогљени елитизам. Можда има људи који желе да поставе дистанцу на тај начин, и то је у реду. Ти можеш да имаш дистанцу тако што ћеш ми персирати, али то не значи да ја нарушавам ту дистанцу ако ти кажем *Важи, питај ме шта си хтела да кажеш*. То ми је некако вештачки да кажем *колегинице*.“

Сви/е испитаници/е сагласни су са тим да је учтивост потребна, како у академском контексту, тако и у свакодневном животу, као и да бити неформалан није синоним за неучтиво понашање. Сличности у одговорима студената докторских студија из Србије и Шпаније веома су велике у односу на све теме и подтеме током интервјуа, тако да, као и код професора / професорки, постоји врло висок ниво подударности између њих, што показује да деле сличне или исте когнитивне културне моделе када је реч о академској заједници чији/е су чланови / чланице.

7.5. Резимирање резултата истраживања: когнитивни културни модел индивидуалног испољавања

Анализа спонтаног академског дискурса током опсервација, као и анализа полуструктурираних интервјуа који су накнадно обављени са професорима / професоркама, као и са студентима / студенткињама, указала је на веома висок степен подударања између српске и шпанске академске заједнице. Иако је академска заједница хијерархијски устројена целина, где је на снази најчешће традиционални когнитивни културни модел, односно когнитивни културни модел хијерархизације, дискурс професора / професорки који/е су учествовали/е у овом истраживању показао је да је у њиховом дискурсу заступљен когнитивни културни модел модернизације¹³, будући да долази до одступања од строгих правила понашања професора / професорки према студентима / студенткињама, тј. правила која су била на снази у време када су се они / оне школовали/е и од којих се у највећем броју случајева није одступало. Ова правила била су како физичка, тако и вербална дистанца у односу са студентима / студенткињама. Дакле, данас су односи између професора / професорки и студената / студенткиња далеко непосреднији, отворенији и срдачнији него што су били раније, као што је показало и моје лично студентско и докторантско искуство.

¹³ Као што је назначено у уводном делу рада, током истраживања нисам наишла на литературу у којој се засебно дају дефиниције културног модела модернизације. Сама сам дефинисала културни модел који одступа од традиционалног као културни модел модернизације у складу са дефиницијом модернизације у социологији (в. Gredelj, 1996), стога, културни модел модернизације је онај који одступа од употребе формалних језичких структура и хијерархизације.

Поменути когнитивни културни модел модернизације, који поседују професори / професорке који/е су учествовали/е у истраживању, очитује се кроз предусретљивост професора / професорки у начину комуницирања са својим студентима / студенткињама на предавањима / семинарима, доступност приликом комуникације електронским путем, затим кроз неформалан начин поздрављања, као и кроз употребу личне заменице за друго лице једине / множине *ti / tú / vi / vosotros*. Такође, професори / професорке настоје да укључе студенте / студенткиње у комуникацију на предавању / семинару како би остварили размену мишљења са њима. Дакле, професори / професорке нису ти/те који/е желе да „воде главну реч“ приликом комуникације са студентима / студенткињама, већ се од стране самих предавача / предавачица подстиче сарадња у комуникацији, дебата и размена мишљења. Како студенти / студенткиње у Србији, тако и студенти / студенткиње докторских академских студија у Шпанији веома су задовољни квалитетом односа које имају са својим наставницима / наставницама на докторским студијама, као што се могло увидети путем студентских одговора током вршења интервјуа.

Принципи које професори и професорке примењују све време у комуникацији са студентима / студенткињама јесу принципи сарадње са саговорницима / саговорницама, и ни у ком тренутку не показују намеру нити претњу по образ саговорника / саговорнице. Туђа мишљења се уважавају и у шпанском и у српском академском контексту у коме су опсервације извршене. Такође, полуструктурирани интервјуи које сам обавила са професорима / професоркама и студентима / студенткињама из Србије и Шпаније потврдили су ситуацију на коју сам наишла током теренског истраживања.

У друштвеним заједницама веома формалан језик долази са места моћи (Klikovac, 2008: 265), међутим, иако професори / професорке који/е су учествовали/е у овом истраживању јесу на позицијама друштвене моћи у односу на студенте / студенткиње, такав језик нисам уочила ни приликом једне од опсервација, било да је реч о предавањима на факултету или семинарима ван факултета, као ни приликом интеракција пре / између / после предавања / сесија на семинару. Професори / професорке не успостављају физичку дистанцу, као ни вербалну дистанцу путем коришћења веома званичних језичких облика као што су персирање, формални поздрави или безличне пасивне конструкције којима намеравају да се ограде од саговорника / саговорница. Стога, сваку комуникацију са студентима / студенткињама коју сам пратила током овог истраживања окарактерисала бих као директну и личну. Сви / све професори / професорке показали су путем сопственог академског дискурса да у њиховом случају учтивост не подразумева дистанцу, већ да се кроз неформалне структуре учтивости, као што је неперсирање, неформално поздрављање, такође испољава учтиво понашање, односно уважавање саговорника / саговорница.

Академска заједница, као једна од важних друштвених заједница, показала је да је академски контекст донекле надређен културним обрасцима, будући да без обзира на то да ли је професор / професорка традиционалнијег или модернијег усмерења у свом приступу током предавања / семинара, придржава се одређених општих правила која важе у академији (нарочито у институцијама које су надређене факултету, као, на пример, када је реч о ректоратима или некој другој академској институцији, као што је САНУ, што се видело из одговора једне од професорки из Србије). Стога, сви/е чланови / чланице академских заједница поседују и деле когнитивни културни модел који сам дефинисала као когнитивни културни модел академије, а који се односи на то да свако добро познаје своју улогу и да заузима одговарајуће место у складу са њом, било физички или вербално. Поред поменутог когнитивног културног модела који је својствен за све, неки/е професори / професорке који су учествовали/е

у овом истраживању показали/е су да у одређеним ситуацијама показују карактеристике традиционалног когнитивног културног модела (на пример, млада професорка из Србије која најчешће персира својим студентима / студенткињама на предавањима), док, са друге стране, сви током опсервација предавања на докторским студијама / током семинара показују особине когнитивног културног модела модернизације, иако у одређеним ситуацијама, као што су навели у интервјуима, и они могу прибећи традиционалном когнитивном културном моделу.

Када је реч о српским / шпанским студентима / студенткињама, сви такође поседују когнитивни културни модел академије, док је традиционални когнитивни културни модел нарочито изражен код српских студената / студенткиња. У случају шпанских студената / студенткиња, прибегавају му у ситуацијама када је професор / професорка старији и уколико немају много контакта са њим / њом, што би значило да у шпанском студентском академском дискурсу преовладава когнитивни културни модел модернизације.

У складу са компаративном анализом резултата свих опсервација, као и свих полуструктурираних интервјуа са професорима / професоркама и студентима / студенткињама у Србији и Шпанији, понудила бих један когнитивни оквир, односно један нови когнитивни културни модел који сам дефинисала као *когнитивни културни модел индивидуалног испољавања* који чини део сваке друштвене заједнице, па самим тим и део академске заједнице. Реч је о једном синтетичком моделу који обједињује аспекте традиционалног когнитивног културног модела, когнитивног културног модела академије, као и когнитивног културног модела модернизације, дакле, о моделу који испољавамо у зависности од места и контекста ситуације, ванјезичке варијабле година старости саговорника / саговорнице, као и сопственог просуђивања интеракције.

8. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Током комуникације, сви учесници / учеснице свесно или несвесно поштују одређене конвенционалне норме вербалног понашања које произлазе из њихових когнитивних културних модела, односно когнитивних културних модела земаља из којих долазе, тако да се у разговору могу разликовати два основна принципа. Реч је о томе да је неопходно сарађивати у комуникацији са саговорником и да се, сходно томе, изражава најмања потребна мера упорности или истрајности (Бугарски 1995: 149), што се такође односи на комуникацију у српској и шпанској академској заједници које су биле у фокусу ове докторске дисертације.

У овом раду темама од значаја за истраживање, бавила сам се из интердисциплинарне перспективе, тако да је рад заснован на постулатима критичке социолингвистике, когнитивне социолингвистике, когнитивне антропологије, као и критичке анализе дискурса. С обзиром на то да је реч о дисциплинама које су комплементарне, узимајући у обзир односе између друштва, језика и културе, њихови постулати примењени су како би се што боље схватили, представили и објаснили феномени који су у фокусу овог научног истраживања. Полазну тачку рада, те самим тим и истраживања за ову докторску дисертацију, представљала идеја да у академском дискурсу постоји друштвена дистанца и однос моћи.

Општи циљ овог компаративног интердисциплинарног истраживања био је да се испита, упореди и представи академски дискурс који постоји између професора / професорки универзитета (Универзитет у Београду / Универзитет у Крагујевцу / Универзитет у Гранади) и студената / студенткиња докторских академских студија, са фокусом на принципима учтивости који се користе у међусобној комуникацији, а представљају одраз когнитивних културних модела у Србији и Шпанији. Стога, основни циљ односио се на приказивање академског дискурса у српској и шпанској академској заједници.

Поред општег циља, истраживање је имало и три специфична циља до којих је требало доћи путем истраживања, као и путем анализе резултата истраживања:

1. Херменеутички циљ: препознавање и тумачење истих / различитих модела комуникације у свакој од земаља,
2. Компаративни циљ: поређење когнитивних културних модела две академске заједнице имајући у виду контекст у оквиру ког функционишу,
3. Социолингвистички циљ: испитати на који начин учтивост доживљавају професори / професорке, а на који студенти / студенткиње докторских академских студија у Србији / Шпанији и који су њихови ставови о поменутом феномену.

1. У складу са херменеутичким циљем истраживања, утврдила сам да су сличности по питању академског дискурса и целокупног академског контекста између професора / професорки и студената / студенткиња из Србије и Шпаније веома велике по свим питањима, тако да самим тим постоји веома висок ниво подударности између њих. Дакле, академски дискурс у Србији и Шпанији одвија се на сличан или исти начин, без значајнијих разлика.

2. У складу са компаративним циљем истраживања, приликом поређења когнитивних културних модела у две академске заједнице, односно у два друштвено-културна контекста и две образовне средине (српска и шпанска), утврдила сам да су когнитивни културни модели у

Србији и Шпанији исти или слични, само што се у одређеним ситуацијама неки испољавају чешће од других.

3. У складу са социолингвистичким циљем, намера ми је била да испитам на који начин учтивост доживљавају професори / професорке, а на који студенти / студенткиње докторских академских студија у Србији / Шпанији и који су њихови ставови о поменутом феномену. Овај сегмент такође је показао веома велику подударност између једних и других испитаника / испитаница.

На основу постављених специфичних циљева истраживања, извела сам и неколико истраживачких питања која су представљала смернице за анализу резултата коју сам извршила, како бих могла да понудим одговоре на сва постављена питања.

1. Учесници / учеснице увек настоје да у међусобној комуникацији буду учтиви, покажу уважавање према саговорнику / саговорници и спремност на сарадњу, међутим, нема потребе за тим да се формулишу што учтивији искази, будући да су такви искази у директној корелацији са високозваничним ситуацијама и постојањем дистанце, док је у испитиваним академским заједницама комуникација отворена и незванична, уз постојање међусобног поштовања.

2. Анализа резултата полуструктурираних интервјуа показала је да је у већини случајева писана комуникација формалнија од усмене будући да захтева одређене комуникативне обрасце у самом тексту, док то са усменом комуникацијом није случај. У одређеним ситуацијама, као што је, на пример, први контакт, сви ће да прибегну формалнијем обраћању, међутим, уколико се комуникација наставља, постепено се може прећи на неформалнији стил, што се најчешће и дешава како у Србији, тако и у Шпанији.

3. Когнитивни културни модели који се налазе у позадини коришћења принципа учтивости у академском дискурсу између професора / професорки и студената / студенткиња јесу когнитивни културни модели модернизације, што значи да на докторским академским студијама у случају професора / професорки који/е су учествовали/е у овом истраживању не постоји дистанца у односу са студентима. Такође, не успостављају дистанцу ни на основним / мастер академским студијама по питању отворене комуникације и сарадње са студентима / студенткињама.

4. Учесници / учеснице истраживања сматрају да учтивост у академском контексту треба да изгледа као и учтивост у било ком другом друштвеном контексту, дакле да се заснива превасходно на поштовању других. Што се тиче начина обраћања у академском контексту, одговори из Србије и Шпаније веома су слични. Разлика постоји када је реч о томе како професори / професорке треба да се обраћају студентима / студенткињама. Реч је о томе да се у шпанском академском контексту, студентима / студенткињама обраћају по имену, и углавном са *ти* на свим нивоима студија, док је у српском академском контексту дискурс формалнији, дакле обраћање са *колега* / *колегинице* и са *Ви*. Међутим, такво опхођење није случај на докторским академским студијама што су потврдиле и саме опсервације.

5. Као што се може видети и у одговору на наредно истраживачко питање, контекст је и те како одредио степен учтивости и испољавање аспеката когнитивних културних модела у зависности од њега, што показује да когнитивни културни модели и принципи учтивости корелирају у обе академске заједнице.

6. Когнитивни културни модели које сам уочила у српској и шпанској академској заједници јесу превасходно когнитивни културни модел академије који деле сви чланови заједнице, у одређеној мери традиционални когнитивни културни модел (најчешће код студената / студенткиња из Србије) и когнитивни културни модел модернизације, на основу чега сам дефинисала један синтетички, обједињујући модел, као когнитивни културни модел индивидуалног испољавања. Степен учтивости варира у зависности од тога да ли се комуникација врши са познатим или непознатим особама, као и од тога да ли је саговорник млађа или старија особа. Дакле, што је формалнији комуникативни оквир, односно формалнији контекст, користиће се формалне / званичне структуре учтивости, и обрнуто. Када је реч о томе која од ове две заједнице је традиционалнија у свом приступу, донекле је реч о српској академској заједници, нарочито у случају студената / студенткиња.

7. Последње истраживачко питање било је везано за концепт принципа сарадње којим се бавио Пол Грајс (Grice, 1975). Овај принцип има за циљ да се током комуникације обезбеди ефикасан, па тако и успешан, пренос информација, тј. порука између оних који комуницирају. Анализа резултата показала је да принципи које су професори и професорке користили све време у комуникацији са студентима / студенткињама управо су били принципи сарадње са саговорницима / саговорницама, тако да и ни у ком тренутку нису показали намеру нити претњу по образ саговорника / саговорнице. Туђа мишљења су се уважавала и у шпанском и у српском академском контексту у коме су опсервације извршене. Такође, студенти / студенткиње користили су исте принципе будући да се као они који поседују мање академске моћи нису осетили угроженима.

Крајњи циљ истраживања био је да се однос моћи у академском дискурсу аргументује као концепт сарадње и однос сарадње између саговорника, а не као однос потчињености у коме је један од саговорника угрожен на било који начин, што су истраживање и анализа резултата опсервација и полуструктурираних интервјуа и показали. Професори и професорке из Србије и Шпаније који/е су учествовали/е у истраживању, показали су да у односу са студентима / студенткињама не демонстрирају моћ ни кроз академски дискурс ни кроз академско понашање.

Након уводних разматрања у коме сам представила концепте о којима је било речи у истраживању, а потом приказа теоријског дела рада, уследио је део везан за емпиријско истраживање, односно методолошки оквир истраживања, након чега сам се бавила анализом резултата српских / шпанских опсервација и професорских / студентских полуструктурираних интервјуа. Помоћу квалитативних истраживачких метода прикупила сам и представила добијене податке. За ову докторску дисертацију квалитативна методологија била је најподеснија с обзиром на то да је све феномене који су били у фокусу рада било важно детаљно представити и описати, као и сагледати их из перспективе учесника / учесница истраживања. Како би се испитала спрега између когнитивних културних модела и принципа учтивости у академском дискурсу, коришћене методе прикупљања података биле су следеће: присуство предавањима на докторским академским студијама / семинарима за студенте / студенткиње докторских студија где су вршене опсервације (продужени боравку у академској заједници), полуструктурирани интервју, као и критичка анализа академског дискурса. Стога, корпус истраживања представљали су сви прикупљени записи из спонтаног дискурса током предавања / семинара (опсервације) које сам уносила у свој дневник истраживања, примери из интервјуа, као и сама интерпретација академског дискурса.

Општи закључак који проистиче из овог компаративног истраживања из интердисциплинарне перспективе јесте да не постоје велике нити суштинске разлике у начину комуникације између српске и шпанске академске заједнице (када је реч о професорима / професоркама и студентима / студенткињама који су учествовали у овом истраживању), из чега произлази да су у оквиру испитиваних академских заједница у Србији и Шпанији на снази исти или веома слични когнитивни културни модели. Стога, академски дискурс у ове две земље одвија се на исти начин или, пак, уз минималне разлике у неким ситуацијама, као што сам представила у оквиру анализе. Наше понашање проистиче из културних модела, без обзира на заједницу у којој се врши интраакција, тако да и академска заједница потпада под оквир важећих културних модела. Професори и професорке који/е су учествовали/е у овом истраживању показали/е су когнитивни културни модел модернизације у свом приступу, који делује веома подстицајно и охрабрујуће на студенте / студенткиње докторских студија, тако да студенти / студенткиње не зазиру од комуникације, како током предавања, тако и ван учионице или путем електронске поште. Дакле, овакав когнитивни културни модел у академском дискурсу утицао је на успостављање добрих односа између професора / професорки и студената / студенткиња с обзиром на то да су професори / професорке испољавали стратегије сарадње приликом комуникације, било писане или усмене, тако што брзо одговарају на мејлове студената, доступни су на факултету, вољни су да саслушају студенте / студенткиње и да им пруже одговоре на сва питања.

У складу са полазном тачком овог рада, а самим тим и истраживања у складу са њим, коју представља идеја да у академском дискурсу постоји друштвена дистанца, истраживање је имало и акциони карактер – да препоручи начине на које би могла да се смањи друштвена дистанца и оствари што боља сарадња међу саговорницима у академском контексту на докторским студијама. Препоруке студентима / студенткињама докторских академских студија у вези са смањивањем или чак превазилажењем друштвене дистанце (у складу са когнитивним културним моделом индивидуалног испољавања), била би да узимају активно учешће на пројектима уколико им се понуде у оквиру докторских академских студија, затим да прихвате да сарађују на предметима са својим професорима / професоркама уколико постоји таква могућност, као и да се активно баве научноистраживачким радом при чему би се консултовали и саветовали са својим наставницима / наставницама, с обзиром на то да су они / оне отворени/е за сарадњу, за дељење сопственог искуства, као и да су вољни да помогну.

Ограничења овог истраживања у српском академском контексту била су ограничен број предавања на докторским студијама, као и то да се предавања на многим предметима не организују уколико не постоји довољан број пријављених студената / студенткиња. Што се тиче шпанског академског контекста, ограничење се односило на непостојање предавања на докторским студијама, а донекле и на дужину мог боравка у Шпанији. Међутим, време проведено у академској делатној заједници Србије и Шпаније, као и број учесника / учесница у истраживању, било је довољно како би се ово истраживање спровело до краја, као и како би могла да се пружи квалитативна анализа.

Допринос ове докторске дисертације налази се у томе што је представљена нова тема у оквиру које су повезани концепти когнитивних културних модела и учтивости у академском дискурсу на интердисциплинаран начин. Стога, овај рад представља проширење дебате о когнитивним културним моделима и принципима учтивости на академско поље, пружајући могућност онима који су заинтересовани за академске теме да се упознају са страним академским контекстом.

Препоруке за могућа даља истраживања јесу да се исто или слична истраживања спроведу на другим факултетима, као и на нижим нивоима студија, те да се види да ли ће бити / каквих ће бити одступања. С обзиром на то да се из одговора једне од професорки из Србије може уочити да је амерички академски контекст веома неформалан, самим тим и нетрадиционалан, још једна од мојих препорука за могућа наредна истраживања за колеге / колегинице англисте / англисткиње била би да упореде нашу и америчку академску заједницу и нивое формалности у њима. Такође, препорука је да се теме у фокусу овог рада испитају из перспективе других наука, нпр. психологије, психоллингвистике, неуроллингвистике, будући да би таква истраживања могла да пружи увиде у односе између структуре личности, поимања и (де)кодирања дискурса, као и њихове међусобне утицаје.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

- Агха, 2007: Agha, A. (2007). *Language and Social Relations*. Cambridge University Press.
 - Ајдуковић, 2007: Ajduković, M. (2007). Metodološki pristup empirijskom istraživanju kvalitete studija na Pravnom fakultetu. Projekat »Razvoj modela unaprjeđivanja kvaliteta studija na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu«.
<https://www.pravo.unizg.hr/download/repository/Metodoloski_pristup.pdf>.
- Пристапљено: 09.04.2017. године.
- Ајдуковић, 2007: Ajduković, M. (2014). Kako izvještavati o kvalitativnim istraživanjima? Smjernice za istraživače, mentore i recenzente. *Ljetopis socijalnog rada*, 21 (3): 345-366.
 - Андерсон, 2000: Anderson, R. (2000). Before and after Humboldt: European universities between the eighteenth and the nineteenth century, *History of Higher Education Annual*, 20, 5-14.
 - Бандић, 2010: Bandić, D. (2010). Ispit kao ritualni čin. U: *Narodno pravoslavlje*. Beograd: Biblioteka XX vek. Čigoja štampa, str. 147-166.
 - Блумаерт, 2010: Blommaert, J. (2010). *The Sociolinguistics of Globalization*. London: Cambridge University Press.
 - Блум-Кулка и др., 1989: Blum-Kulka, S., House, J. & Kasper, G. (1989). *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood: N. J. Ablex.
 - Блунт, 2011: Blount, B. G. (2011). A History of Cognitive Anthropology. In: D. B., Kronenfeld, Bennardo, G., De Munck, V. C. & Fischer, M. D. (eds.), *A Companion to Cognitive Anthropology*. UK, USA: Blackwell Publishing, Ltd., pp. 11-29.
 - Брајмен, 2012: Bryman, A. (2012 [2001]). *Social Research Methods*. Fourth edition. Oxford: Oxford University Press.
 - Браун и Гилмен, 1960: Brown, R. & Gilman, A. (1960). The Pronouns of Power and Solidarity. In: T. A. Sebeok (ed.), *Style in Language*. MIT Press, pp. 252-281.
 - Браун и Левинсон, 1987: Brown, P. & Levinson, S. C. (1987 [1978]). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. UK: Cambridge University Press.
 - Бугарски, 1984: Bugarski, R. (1984). *Jezik i lingvistika*. Beograd: Nolit.
 - Бугарски, 1995: Бугарски, Р. (1995). *Увод у општу лингвистику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
 - Бугарски, 1996: Bugarski, R. (1996). *Jezik u društvu*. Beograd: Čigoja štampa: XX vek.
 - Бугарски, 2005: Bugarski, R. (2005). *Jezik i kultura*. Beograd: Biblioteka XX vek.
 - Ван Дијк, 1993: Van Dijk, T. A. (1993). Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse and Society*, 4: 249–83.
 - Ван Дијк, 1997: Van Dijk, T. A. (ed.). (1997). *Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: a Multidisciplinary Introduction. I*. London: Sage.
 - Вест, 1984: West, C. (1984). *Routine Complications*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
 - Вике, 2011: Vike, H. (2011). Cultural Models, Power and Hegemony, In: Kronenfeld, D. B., Bennardo, G., De Munck, V. C. & Fischer, M. D. (eds.), *A Companion to Cognitive Anthropology*. UK, USA: Blackwell Publishing, Ltd., pp. 376-392.
 - Водак и Мајер, 2001: Wodak, R. & Meyer, M. (eds.). (2001). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage.
 - Вотс и др., 1992: Watts, R. J., Ide, S. & Ehlich, K. (eds.). (1992). *Politeness in Language: Studies in its History, Theory and Practice*. Berlin, Mouton de Gruyter.
 - Вотс, 2003: Watts, R. J. (2003). *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
 - Вотс, 2005: Watts, R. J. (2005). Linguistic politeness and politic behaviour: Reconsidering claims for CP universality. In: Watts, R. J., Ide, S., Ehlich, K. (eds.). *Politeness in Language: Studies in its History, Theory and Practice*. Berlin: Mouton de Gruyter, 43 -69.

- Гарсија, 2003: García, M. E. (2003). Recent Research on Language maintenance. *Annual Review of Applied Linguistics*, 23: 26-29.
- Герарц и др., 2010: Geeraerts D., Kristiansen, G. & Peirsman Y. (eds.). (2010). *Advances in Cognitive Sociolinguistics*. Germany: Walter de Gruyter GmbH.
- Глесне и Пешкин, 1992: Glesne, C. & Peshkin, A. (1992). *Becoming Qualitative Researchers: An Introduction*. White Plains, NY: Longman.
- Гофман, 1959: Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday.
- Гофман, 1967: Goffman, E. (1967). *Interaction ritual; essays on face-to-face behavior*. Garden City, N.Y: Doubleday.
- Гофман, 1983: Goffman, E. (1983). The Interaction Order, *American Sociological Review*, 48: 1-17.
- Гојков, 2007: Gojko, G. (2007). *Kvalitativna istraživačka paradigma u pedagogiji; prilozi kvalitativnim istraživanjima u pedagogiji*. Triton, Vršac: Biblioteka: Istraživačke studije 31.
- Грајс, 1975: Grice, H. P. (1975). Logic and Conversation. In: P. Cole and J. L. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics 3: Speech Arts*. New York: Academic Press, pp. 41-58.
- Гредел, 1996: Gredelj, S. (1996). Modernizacija i modernost. *Filozofija i društvo IX-X*, 239-252.
- Гуди, 1978: Goody, E. (ed.) (1978). *Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Гудинаф, 1957: Goodenough, W. (1957). Cultural anthropology and linguistics. In: P. Garvin (ed.), *Report on the 7th Round Table Meeting on Linguistics and Language Study*. Washington, DC: Georgetown University, pp. 167-173.
- Д'Андрате, 1981: D'Andrade, R. G. (1981). The Cultural Part of Cognition. *Cognitive Science*, 5: 179-195.
- Д'Андрате и Штраус, 1992: D'Andrade, R. & Strauss, C. (eds.). (1992). *Human Motives and Cultural Models*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Д'Андрате, 1995: D'Andrade, R. (1995). *The development of cognitive anthropology*. UK: Cambridge University Press.
- Дензин и Линколн, 2005: Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (2005). Introduction: The Discipline and Practice of Qualitative Research. In: N. K. Denzin & Y. S. Lincoln, (eds.), *The Handbook of Qualitative Research*, 3rd Edition. London: Sage Publications, pp. 1- 32.
- Дуранти, 2003: Duranti, A. (2003). Language as Culture in U.S. Anthropology; Three Paradigms. *Current Anthropology*, 44 (3): 323-347.
- Ескандел Видал, 2006: Escandell Vidal, M. V. (2006). *Introducción a la pragmática*. Barcelona: Ariel Lingüística.
- Еш, 2006: Ash, M. G. (2006). Bachelor of What, Master of Whom? The Humboldt Myth and Historical Transformations of Higher Education in German-Speaking Europe and the US, *European Journal of Education*, Vol. 41, No. 2: 245-267.
- Иде, 1989: Ide, S. (1989). Formal forms and discernment: two neglected aspects of universals of linguistic politeness, *Multilingua*, 8 (2/3): 223-48.
- Иде и др., 1992: Ide, S., Hill, B., Cames, J., Ogino, T. & Kawasaki, A. (1992). The concept of politeness: an empirical study of American English and Japanese, in: Watts, R., Ide, S. & Ehlich, K. (eds.), *Politeness in Language: Studies in History, Theory and Practice*. Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 281-97.
- Илен, 2001: Eelen, G. (2001). *A Critique of Politeness Theories*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Илен, 2014: Eelen, G. (2014 [2001]). *A Critique of Politeness Theories*. London, New York: Routledge.
- Кликовац, 2008: Klikovac, D. (2008). *Jezik i moć*. Beograd: Biblioteka XX vek.

- Ковач, 2014: Ковач, Ј. М. (2014). Истраживања угрожених језика у породичном, образовном домену и домену локалне заједнице са циљем одржања језика и језичке ревитализације, *Лунар, часопис за књижевност, језик, уметност и културу*, 54: 9-26.
- Кристијансен и Дирвен, 2008: Kristiansen, G. & Dirven, R. (eds.). (2008). *Cognitive Sociolinguistics: Language variation, cultural models, social systems*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH, Mouton de Gruyter.
- Кроненфелд и др., 2011: Kronenfeld, D. B., Bennardo, G., De Munck, V. C. & Fischer, M. D. (eds.). (2011). *A Companion to Cognitive Anthropology*. UK, USA: Blackwell Publishing, Ltd.
- Ланакер, 1999: Langacker, R. W. (1999). *Grammar and Conceptualization*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Лејкоф, 1973: Lakoff, R. (1973). The logic of politeness; or minding your p's and q's. *Papers from the ninth regional meeting*. Chicago: Chicago Linguistic Society, 292-305.
- Лич, 1983: Leech, G. N. (1983). *Principles of Pragmatics*. London and New York: Longman.
- Лочер, 2004: Locher, M. A. (2004). *Power and Politeness in action: disagreements in oral communication*. Berlin, New York: M. de Gruyter.
- Лочер и Вотс, 2005: Locher, M. A. & Watts, R. J. (2005). Politeness theory and relational work. *Journal of Politeness Research*, 1: 9-33.
- Лочер, 2006: Locher, M. A. (2006). Polite behaviour within relational work: the discursive approach to politeness. *Multilingua*, 25, 249–267.
- Лукић, 1994: Lukić, R. D. (1994). *Osnovi sociologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Манхајм, 1991: Mannheim, B. (1991). *The Language of the Inka Since the European Invasion*. Austin, TX: Univ. Texas Press.
- Мацумото, 1988: Matsumoto, Y. (1988). Reexamination of the universality of face: politeness phenomena in Japanese, *Journal of Pragmatics*, 12 (4): 403-26.
- Мацумото, 1989: Matsumoto, Y. (1989). Politeness and conversational universals – observations from Japanese, *Multilingua*, 8 (2/3): 207-22.
- Меј, 2001: Mey, J. L. (2001). *Pragmatics. An Introduction*. UK: Blackwell Publishing.
- Мејер, 2001: Meyer, M. (2001). Between theory, method, and politics: positioning of the approaches to CDA. In R. Wodak & M. Meyer (eds.), *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage, 14-31.
- Меријем, 1988: Merriam, S. B. (1988). *Case study research in education: A qualitative approach*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Милосављевић, 2007: Милосављевић, Б. (2007). *Форме учтивости у српском језику*. Београд: Учитељски факултет, Универзитет у Београду.
- Милс, 2017: Mills, S. (2017). *English Politeness and Class*. UK: Cambridge University Press.
- Моранд, 1996: Morand, D. A. (1996). Dominance, Deference and Egalitarianism in Organizational Interaction: A Sociolinguistic Analysis of Power and Politeness, *Organization Science*, Vol. 7, No. 5, pp. 544-556.
- Нортон и Тухеј, 2004: Norton, B. & Toohey, K. (2004). *Critical Pedagogies and Language Learning*. UK: Cambridge University Press.
- Нвоје, 1992: Nwoye, O. (1992). Linguistic politeness and socio-cultural variations of the notion of face, *Journal of Pragmatics* 18 (4): 309-28.
- Остин, 1962: Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press.
- Остојић, 2003: Ostojić, T. R. (2003). О неким говорним стратегјама у српском језику. У: D. Klikovac i K. Rasulić (ur.) *Jezik, društvo, saznanje. Profesoru Ranku Bugarskom od njegovih studenata*, Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 185-194.
- Пан, 2000: Pan, Y. (2000). *Politeness in Chinese Face-to-Face Interaction*. Stanford, CA: Ablex.

- Пешић и Базић, 2008: Pešić, M. & Bazić, J. (2008). *Sociologija*. Beograd: Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment, Univerzitet Singidunum.
- Прћић, 2010: Прћић, Т. (2010). Мали енглеско-српски речник прагматичких термина. У: В. Васић (ур.), 399-415.
- Радовановић, 1979: Radovanović, M. (1979). *Sociolingvistika*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod. Biblioteka XX vek.
- Рајдер, 2009: Rider, S. (2009). The Future of the European University: Liberal Democracy or Authoritarian Capitalism?, *Culture Unbound*, Volume 1, 2009: 83-104.
- Рајић, 2016: Рајић, Ј. (2016). *Увод у прагматику*. Београд: Филолошки факултет. Чигоја штампа.
- Серл, 1969: Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Стејк, 1995: Stake, R. (1995). *The art of case study research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Тајлор, 1865: Tylor, E. B. (1865). *Early Researches into the History of Mankind and the Development of Civilization*. London: John Morrow.
- Тајлор, 1871: Tylor, E. B. (1871). *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art, and Custom*. London: John Morrow.
- Тенен, 1993: Tannen, D. (ed.) (1993). *Gender and Conversational Interaction*. New York: Oxford University Press.
- Универзитет у Гранади: <https://www.ugr.es/>. Приступљено: 09.02.2019. године.
- Факултет за комуникацију и документацију Универзитета у Гранади: <http://escuelapograd.ugr.es/doctorado/documentos-normativa/normasdoctoradoytiulodoctor/>! Приступљено: 09.02.2019. године.
- Филолошки факултет Универзитета у Београду: <http://www.fil.bg.ac.rs/lang/sr/nastava/doktorske-akademske-studije/doktorski-studijski-program/>. Приступљено: 09.02.2019. године.
- Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу: http://www.filum.kg.ac.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=47&Itemid=110&lang=sr Приступљено: 09.02.2020. године.
- Ферклаф, 1995: Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis*. London: Longman.
- Ферклаф, 2001: Fairclough, N. (2001 [1989]). *Language and power*. Second edition. Essex: Pearson Education Limited.
- Филиповић, 2009: Filipović, J. (2009). *Моћ речи. Огледи из критичке социolingvistике*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Филиповић, 2013: Filipović, J. (2013). Perspectivas de género en el discurso escolar y educativo en España y en Serbia. *Colindancias*, 4: 225-234.
- Филиповић, 2015: Filipović, J. (2015). *Transdisciplinary Approach to Language Study: The Complexity Theory Perspective*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Филиповић, 2017: Filipović, J. (2017). Standardnojezička kultura i ideologija standardnih varijeteta u formalnom obrazovanju u Srbiji i u Španiji u XXI veku. U: S. Gudurić (ur.) *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* 6. Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- Филиповић, 2018: Filipović, J. (2018). *Моћ речи. Огледи из критичке социolingvistике* (2. допуњено и проширено издање). Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Фон Хумболт, 1988: Von Humboldt, W. (1988). *On Language: the Diversity of Human Language – Structure and its Influence on the Mental Development of Mankind*, prev. P. Heath. Cambridge: Cambridge UP.
- Фриден, 2003: Freeden, M. (2003). *Ideology. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

- Фридрих, 1989: Friedrich, P. (1989). Language, ideology and political economy. *Am. Anthropol*, 91 (2): 295-312.
- Хадсон, 2001: Hudson, R. A. (2001). *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Хайленд, 2009: Hyland, K. (2009). *Academic Discourse. English in a Global Context*. London, New York: Continuum International Publishing Group.
- Хаймз, 1974: Hymes, D. (1974). *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*. London: Routledge, Tavistock.
- Хаймз, 1980: Hajmz, D. (1980). *Etnografija komunikacije*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod. Biblioteka XX vek.
- Хелер, 1995: Heller, M. (1995). Language Choice, Social Institutions, and Symbolic Domination. *Language in Society*, 24 (3): 373-403.
- Холанд и Квин, 1987: Holland, D. & Quinn, N. (1987). Culture and cognition. In N. Quinn & D. Holland (eds.), *Cultural models in language and thought*. New York: Cambridge University Press, pp. 3-42.
- Холанд и Квин, 1995: Holland, D. & Quinn, N. (1995 [1987]). *Cultural Models in Language and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Холт, 2004: Holt, G. (2004). *Strategies of Language Revitalization in Alignment with Native Pedagogical Forms: Examples from Ahtna Alaska*. Swarthmore College, pp. 1-38.
- Цекал, 1988: Jackall, R. (1988). *Moral Mazes: The World of Corporate Managers*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Шварц, 1977: Schwartz, R. (1977). Waiting, Exchange, and Power: The Distribution of Time in Social Systems, *American Journal of Sociology*, 79, 4, 841-870.
- Шевкушић, 2011: Шевкушић, С. Г. (2011). *Квалитативна истраживања у педагогији. Допринос различитих методолошких приступа*. Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Шифелин и Вулард, 1994: Schieffelin, B. B. & Woolard K. A. (1994). Language ideology. *Annual Review of Anthropology*, 23: 55-82.
- Шмит, 1980: Schmidt, R. (1980). Review of Esther Goody, ed., *Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction*, *Regional English Language Centre Journal* 11: 100-14.

ПРИЛОЗИ

Прилог А: Примерак водича за полуструктурирани интервју са универзитетским професорима/професоркама који/е предају на ДАС у Србији

ПОЛУСТРУКТУРИРАНИ ИНТЕРВЈУ (питања за професоре/професорке који предају на ДАС)

Пол: _____

Старост: _____

Академско звање: _____

1. Шта по Вашем мишљењу подразумева *учтивост*?
2. Шта по Вашем мишљењу представља *учтивост* у академском контексту? Како очекујете да Вам се студент/студенткиња обраћа? Да ли треба да Вас ословљава титулом? У којим све контекстима? *(Да ли постоје контексти који не подразумевају тако формалну комуникацију? Који су то контексти? Који су то студенти?)*
3. Да ли сматрате да је важно увек водити учтиву комуникацију? Зашто? Шта се тиме постиже у односу са другима?
4. Које елементе академска комуникација увек мора да садржи? Шта су границе пристојности и учтивости у академској комуникацији? Шта би било неприхватљиво? Шта мислите да су границе које студент/студенткиња не сме да пређе? А наставник/ца? Да ли се границе прелазе? Због чега? Објасните, молим Вас.
5. Да ли тај облик комуникације одражава хијерархију? Образложите, молим Вас, због чега треба да се (не) одржава дистанца на такав начин између професора/професорки и студената/студенткиња? Како се Ви осећате поводом тога?
6. Када је реч о писаној комуникацији, како би требало да изгледа:
 - званичан допис у вези са испитима, образложењу оцена, образложењу поена које је студент/студенткиња добио/ла на семинарском раду,
 - „лакша“ комуникација везана за предавања, консултације, семинаре, литературу?
7. Када је реч о усменој комуникацији, како би требало да изгледа:
 - разговор који је строго формалан (предиспитне обавезе, испит, оцењивање, информације о семинарском раду),
 - потпуно неформалан разговор (нпр. сретнете студента/студенткињу на ходнику факултета, на улици, у књижари)?
8. Да ли сматрате да комуникација треба да се мења како професор/ка постаје старији/а и са вишим звањима? Образложите, молим Вас. Да ли се иначе мења (на основу Вашег искуства)? Због чега?
9. Да ли простор у коме се одвија комуникација одређује и правила саме комуникације (нпр. факултет, позориште, бископ, књижара, улица, клуб, кафана...)? На који начин?

Како би требало да изгледа? А каква су Ваша искуства? Наведите, молим Вас, неки типичан пример. А постоји ли неки упечатљив пример из Вашег искуства?

10. Шта су по Вашем мишљењу принципи комуникације у академској заједници између студената/студенткиња докторских студија и професора/професорки? Због чега баш ти принципи?

11. На који начин ословљавате студенте/студенткиње на предавањима (по имену или „колега“/„колегинице“):

- на основним академским студијама,
- на мастер академским студијама,
- на докторским академским студијама?

Зашто баш тако?

12. Да ли им се на исти начин обраћате и у имејловима?

- на основним академским студијама,
- на мастер академским студијама,
- на докторским академским студијама?

Зашто баш тако?

13. Како бисте описали комуникацију коју имате са својим студентима/студенткињама? На који начин је доживљавате?

14. Да ли на исти начин комуницирате са студентима/студенткињама које познајете одраније, нпр. са основних или мастер студија, и са студентима/студенткињама са којима се сретнете/примите мејл по први пут? Замолила бих Вас да образложите свој одговор.

15. Који начин комуницирања са студентима/студенткињама Ви више волите, усменим или писаним путем? Замолила бих Вас да образложите свој одговор.

16. На који начин Вам се обраћају студенти који похађају Ваша предавања? Да ли је то одговарајући начин? Зашто?

17. На који начин комуницирате са својим колегама/колегиницама (лекторима/лекторкама, асистентима/асистенткињама, доцентима/доценткињама, професорима/професоркама, као и другима запосленим на факултету (секретарима/секретаркама, хигијеничарима/хигијеничаркама, административним радницима/радницама, портирима/портиркама))?

18. Какав однос и какву комуникацију сте Ви имали са својим професорима/професоркама? Да ли мислите да се нешто променило до данас у односу између наставника/ца и студената/студенткиња? Да ли је то добро или лоше? Због чега?

Хвала најлепше на издвојеном времену и помоћи.

Прилог Б: Примерак водича за полуструктурирани интервју са универзитетским професорима/професorkама који/е предају на ДАС у Шпанији

ENTREVISTA SEMIESTRUCTURADA

(preguntas para los profesores/las profesoras universitarios/as que enseñan en los Estudios de Doctorado)

Sexo: _____

Edad: _____

Título académico: _____

1. En su opinión, ¿qué implica *la cortesía*?
2. ¿Qué implica *la cortesía* en la comunicación de un contexto académico? ¿Cómo espera que los/las estudiantes se dirijan a usted? ¿Deberían llamarle por su título? ¿En qué contextos? (*¿Hay contextos que no impliquen una comunicación tan formal? ¿Qué contextos son esos? ¿Qué estudiantes son esos?*)
3. ¿Cree usted que es importante mantener una comunicación cortés siempre? ¿Por qué es así? ¿Qué se consigue con eso en relaciones con la gente?
4. La comunicación académica, ¿qué elementos tiene que contener siempre? ¿Cuáles son los límites de la decencia y la cortesía en la comunicación académica? ¿Qué sería inaceptable? ¿Cuáles cree usted que son los límites que el/la estudiante no debería superar? ¿Y el/la profesor/a? ¿Se superan los límites? ¿Por qué? Explíquelo, por favor.
5. ¿Esa forma de comunicación refleja jerarquía? Por favor, explique por qué debe o no debe mantenerse una distancia de tal manera entre los/las profesores/as y estudiantes. ¿Cómo se siente usted al respecto?
6. ¿Cómo debería parecer la comunicación escrita cuando se trata de:
 - una carta oficial con respecto a los exámenes, explicación de la puntuación y la nota a los/las estudiantes, las informaciones respecto al papel final/seminario.
 - una comunicación *ligera* que tiene que ver con las clases, tutorías, seminarios, referencias bibliográficas?
7. ¿Cómo debería parecer la comunicación oral cuando se trata de:
 - una conversación que es estrictamente formal (acerca de deberes, exámenes, puntuación y evaluación, información sobre seminario/trabajo final).
 - una conversación completamente informal (por ejemplo, encuentra al estudiante en el pasillo de la facultad, en la calle, en una librería).
8. ¿Usted considera que la comunicación debe cambiarse cuando el/la profesor/a se haga mayor y obtenga el título académico más alto? Explíquelo, por favor. ¿Se cambia (según su experiencia)? ¿Por qué?
9. ¿Piensa que el espacio en el que tiene lugar la comunicación determina las reglas de la comunicación (por ejemplo, la facultad, teatro, cine, librería, calle, club, cafetería...)? ¿De qué manera? ¿Cómo

debería parecer? ¿Y cuáles son sus experiencias? Especifique, por favor, un ejemplo típico. ¿Hay un ejemplo notable de su experiencia?

10. En su opinión, ¿cuáles son los principios de comunicación en la comunidad académica entre un/una estudiante de doctorado y un/una profesor/a? ¿Por qué exactamente esos principios?

11. ¿Cómo se dirige a los/las estudiantes durante las clases/seminarios (por su nombre/apellido o *colega*):

- en los Estudios de Grado,
- en los Estudios de Máster,
- en los estudios de Doctorado?

¿Por qué precisamente así?

12. ¿Se dirige a ellos/ellas de la misma manera en los correos electrónicos:

- en los Estudios de Grado,
- en los Estudios de Máster,
- en los Estudios de Doctorado?

¿Por qué precisamente así?

13. ¿Cómo describiría usted la comunicación que tiene con sus estudiantes? ¿De qué manera la percibe?

14. ¿Se comunica de la misma manera con los/las estudiantes que ya conoce, por ejemplo, de los estudios de grado/máster, y con aquellos/as que ve por primera vez, o recibe un primer correo electrónico? Explique su respuesta, por favor.

15. ¿De qué manera prefiere usted la comunicación con los/las estudiantes, de manera oral/por escrito? Explique su respuesta, por favor.

16. ¿De qué manera se dirigen a usted los/las estudiantes que acuden a sus clases? ¿Es esa una manera adecuada? ¿Por qué es así?

17. ¿De qué manera se comunica con sus compañero/as (lectores/as, asistentes de enseñanza, profesores/as asistentes, profesores/as catedráticos/as) y otra gente que trabaja en las facultades (secretarios/as, trabajadores del sector de limpieza, trabajadores administrativos/as, porteros/as))?

18. ¿Qué relación y que tipo de comunicación tuvo usted con sus profesores/as? ¿Usted cree que ha cambiado algo hoy en día, en la relación entre el profesor/a y el/la estudiante? ¿Es eso bueno o malo? ¿Por qué?

Muchas gracias por participar y ayudarme.

Прилог В: Примерак водича за полуструктурирани интервју са студентима/студенткињама који/е похађају ДАС у Србији

**ПОЛУСТРУКТУРИРАНИ ИНТЕРВЈУ
(питања за студенте који похађају ДАС)**

Пол: _____

Старост: _____

Година студија: _____

Област студија: _____

1. Шта по твом мишљењу подразумева *учтивост*?
2. Шта представља појам *учтивости* у академском контексту? Како очекујеш да ти се обраћа професор/професорка? Да ли треба да те ословљава именом или са „колегинице/колега“? У којим све контекстима? *(Да ли постоје контексти који не подразумевају тако формалну комуникацију? Који су то контексти? Који су то професори?)*
3. Да ли сматраш да је увек важно водити учтиву комуникацију? Зашто? Шта се тиме постиже у односу са другима?
4. Које елементе академска комуникација увек мора да садржи? Шта су границе пристојности и учтивости у академској комуникацији? Шта би било неприхватљиво? Шта мислиш да су границе које студент/студенткиња не сме да пређе? А наставник/ца? Да ли се границе прелазе? Због чега? Објасни, молим те.
5. Да ли тај облик комуникације одражава хијерархију? Образложи због чега треба да се (не) одржава дистанца на такав начин између професора/професорки и студената/студенткиња? Како се ти осећаш поводом тога?
6. Када је реч о писаној комуникацији, како би требало да изгледа:
 - званичан мејл у вези са испитима, образложењу оцена, образложењу поена које је студент/студенткиња добио/ла на семинарском раду,
 - „лакша“ комуникација везана за предавања, консултације, семинаре, литературу?
7. Када је реч о усменој комуникацији, како би требало да изгледа:
 - разговор који је строго формалан (предиспитне обавезе, испит, оцењивање, информације о семинарском раду),
 - потпуно неформалан разговор (нпр. сретнеш професора/професорку на ходнику факултета, на улици, у књижари)?
8. Шта су принципи комуникације у академској заједници између докторских студената/студенткиња и професора/професорки? Због чега баш ти принципи?

9. Да ли сматраш да комуникација треба да се мења како професор/ка постаје старији/а и са вишим звањима? Образложи, молим те. Да ли се иначе мења (на основу твог искуства)? Због чега?

10. Да ли простор у коме се одвија комуникација одређује и правила саме комуникације (нпр. факултет, позориште, бисокоп, књижара, улица, клуб, кафана...)? На који начин? Како би требало да изгледа? А каква су твоја искуства? Наведи, молим те, неки типичан пример. Да ли постоји неки нарочит пример из твог искуства?

11. На који начин те ословљавају/су те ословљавали професори/професорке на предавањима (по имену или „колега“/„колегинице“):

- на основним академским студијама,
- на мастер академским студијама,
- на докторским академским студијама?

Зашто је, по твој мишљењу, тако?

12. Да ли ти се на исти начин обраћају и у имејловима?

- на основним академским студијама,
- на мастер академским студијама,
- на докторским академским студијама?

Зашто је, по твој мишљењу, тако?

13. Објасни, молим те, разлике између имејл и лицем у лице комуникације у погледу учтивости. Који начин комуникације је једноставнији за тебе?

14. Како би описао/ла комуникацију коју имаш са својим професорима/професоркама на докторским академским студијама? На који начин је доживљаваш?

15. Да ли на исти начин комуницираш са професорима/професоркама које познајеш одраније, нпр. са основних или мастер студија, и са онима са којима се сретнеш/шаљеш мејл по први пут? Да ли више водиш рачуна о начину на који пишеш/исказујеш своју поруку? Објасни, молим те.

16. Какво је твоје мишљење о начину на који ти се обраћају професори/професорке чија предавања си похађао/ла на нижим нивоима студија? Да ли је то одговарајући начин? Због чега је тако?

17. Да ли ти је ико од професора/професорки икада рекао/рекла да га/је ословљаваш именом и да му/јој не персираш? Зашто је, по твој мишљењу, тако? Да ли би се осећао/ла боље, самоувереније, опуштеније да се комуникација одвија на такав начин?

18. Да ли се изненадиш када ти се професор/професорка обрати на „ти“? Зашто је тако? Да ли је то пракса на твој универзитету?

19. Да ли више волиш да комуницираш са професором/професорком путем имејла или усменим путем? Зашто баш тако? Шта је пријатније за тебе?

20. На који начин комуницираш са својим колегама студентима/колегиницама студенткињама које не познајеш, на пример, на конференцијама, семинарима усменим/писаним путем (ако

мораш нешто да их питаш, затражиш информације)? Да ли је то одговарајући начин? Због чега је тако?

Хвала најлепше на издвојеном времену и помоћи.

Прилог Г: Примерак водича за полуструктурирани интервју са студентима/студенткињама који/е похађају ДАС у Шпанији

**ENTREVISTA SEMIESTRUCTURADA
(Preguntas para los estudiantes de doctorado)**

Sexo: _____

Edad: _____

Año académico: _____

Campo de estudios: _____

1. En tu opinión, ¿qué implica *la cortesía*?
2. ¿Qué implica *la cortesía* en la comunicación de un contexto académico? ¿Cómo esperas que los/las profesores/as se dirijan a ti? ¿Deberían llamarte por tu nombre o *colega*? ¿Tratarte de *tú* o de *usted*? ¿En qué contextos? (*¿Hay contextos que no impliquen una comunicación tan formal? ¿Qué contextos son esos? ¿Qué profesores son esos?*)
3. ¿Crees que es importante mantener una comunicación cortés siempre? ¿Por qué es así? ¿Qué se consigue con eso en relaciones con la gente?
4. La comunicación académica, ¿qué elementos tiene que contener siempre? ¿Cuáles son los límites de la decencia y la cortesía en la comunicación académica? ¿Qué sería inaceptable? ¿Cuáles crees tú que son los límites que el/la estudiante no debería superar? ¿Y el/la profesor/a? ¿Se superan los límites? ¿Por qué? Explícamelo, por favor.
5. ¿Esa forma de comunicación refleja la jerarquía? Por favor, explícame por qué debe o no debe mantenerse una distancia de tal manera entre los/las profesores/as y estudiantes. ¿Cómo te sientes tú al respecto?
6. ¿Cómo debería parecer la comunicación escrita cuando se trata de:
 - una carta oficial con respecto a los exámenes, explicación de la puntuación y la nota, las informaciones respecto al papel final/seminario,
 - una comunicación *ligera* que tiene que ver con las clases, tutorías, seminarios, referencias bibliográficas?
7. ¿Cómo debería parecer la comunicación oral cuando se trata de:
 - una conversación que es estrictamente formal (acerca deberes, exámenes, puntuación y evaluación, información sobre seminario/trabajo final),

- una conversación completamente informal (por ejemplo, encuentras al profesor en el pasillo de la facultad, en la calle, en una librería)?

8. ¿Cuáles son los principios de comunicación en la comunidad académica entre un/una estudiante de doctorado y un/una profesor/a? ¿Por qué exactamente esos principios?

9. ¿Consideras que la comunicación debe ser cambiada cuando el/la profesor/a se haga mayor y obtenga el título académico más alto? Explícamelo, por favor. ¿Se cambia (según tu experiencia)? ¿Por qué?

10. ¿Piensas que el espacio en el que tiene lugar la comunicación determina las reglas de la comunicación (por ejemplo, la facultad, teatro, cine, librería, calle, club, cafetería...)? ¿De qué manera? ¿Cómo debería ser? ¿Y cuáles son tus experiencias? Especifica, por favor, un ejemplo típico. ¿Hay un ejemplo notable de tu experiencia?

11. ¿Cómo se dirigen/se dirigieron a ti los/las profesores/as (por tu nombre/apellido o *colega*):

- en los Estudios de Grado,
- en los Estudios de Máster,
- en los Estudios de Doctorado?

¿Por qué es así (en tu opinión)?

12. ¿Te llaman de la misma manera en los correos electrónicos?:

- en los Estudios de Grado,
- en los Estudios de Máster,
- en los Estudios de Doctorado?

¿Por qué es así (en tu opinión)?

13. Explica, por favor, las diferencias entre la comunicación a través del correo electrónico y la comunicación cara a cara en cuanto a la cortesía. ¿Qué comunicación es más fácil para ti?

14. ¿Cómo describirías la comunicación que tienes con tus profesores/as en los Estudios de Máster/Doctorado? ¿De qué manera la percibes?

15. ¿Te comunicas de la misma manera con los/las profesores/as que ya conoces, por ejemplo, de los estudios de grado/máster, y con aquellos/as que ves por primera vez, o envías un primer correo electrónico? ¿Tienes más cuidado de cómo vas a escribir/expresar tu mensaje? Explícame tu respuesta, por favor.

16. ¿Cuál es tu opinión sobre la manera en la que te trataron/llamaron los/las profesores/as a cuyas clases acudiste en niveles de estudios más bajos? ¿Es esa una manera adecuada? ¿Por qué es así?

17. ¿Te dijo alguna vez un/una profesor/a que lo/la llamaras por su nombre y que lo/la tutearas? ¿Cuál es tu opinión? ¿Te sientes/sentirías mejor, con mayor confianza, más relajado si la comunicación se llevara a cabo de tal manera?

18. ¿Te sorprende cuando el/la profesor/a te trata de *tú*? ¿Por qué es así? ¿Es esa una práctica habitual en tu universidad?

19. ¿Qué forma de comunicación prefieres con los/las profesores/as, oral/por escrito? ¿Por qué precisamente esa? ¿Qué es más cómodo para ti?

20. ¿Cómo te comunicas con tus compañero/as estudiantes que no conoces, por ejemplo, en congresos, seminarios, de forma oral, y cómo por escrito (si tienes que preguntarles algo, pedir informaciones)? ¿Es eso una manera adecuada? ¿Por qué es así?

¡Muchas gracias por participar y ayudarme!

Прилог Д: Транскрипт полуструктурираног интервјуа са професорком (Универзитет у Београду)

Датум интервјуисања: 05. 12. 2018. године

Пол: женски

Старост: 52 године

Академско звање: редовна професорка

Интервјуерка: Шта по Вашем мишљењу подразумева учтивост?

Интервјуисана: Пошто се бавим социolingвистиком, учтивост је за мене релативан појам и зависи од контекста комуникативне ситуације. У сваком случају се некако повезује са теоријским оквиром анализе конверзације и заиста мислим да и у свакодневном животу сасвим лепо можемо да разумемо учтивост кроз концепт чувања образа, и да је важно чувати образ особе са којом разговарате, значи онај *face saving strategies* за особу којој се обраћате како бисте учинили да се она осећа добро, да се осећа безбедно у вашем друштву, да се осећа валоризовано. Такође мислим да учтивост мора да подразумева и чување образа личног. Постоје обрасци учтивости у теорији анализе конверзације који подразумевају угрожавање образа особе која говори како бисте обезбедили да се ваша саговорница или саговорник добро осећају. Мислим да то онда опет није права учтивост јер самим тим чини да се ти лоше осећаш, тако да, у сваком случају, подразумева различите комуникативне стратегије, мање или више формалног карактера, које чине да порука буде пренешена на прави начин, али и да се особа којој се порука упућује добро осећа.

Интервјуерка: Хвала лепо. Шта по Вашем мишљењу представља учтивост у академском контексту? Како Ви очекујете да Вам се обраћа студенти или студенткиња? Да ли да Вас ословљава титулом? И у којим све контекстима?

Интервјуисана: У академском контексту опет као и у сваком другом контексту, академски дискурс има одређена правила, наравно. Постоји одређена когнитивна шема и когнитивни сценарио на основу кога се једни другима обраћамо, користимо и специфичан регистар и наравно подразумева један степен формалног стила...који нагиње ка оном можда екстремно формалном, с тим што ја лично имам проблем са високоформализованим формама обраћања, тако да се ја својим студенткињама и студентима не обраћам на *Ви*, као што је уобичајено у српској академској пракси. Обраћам им се именом. Очекујем да они мене уваже својим, да кажем, стратегијама чувања лица без обзира на титуле. Не очекујем да ми се неко обраћа са *професорка*, *докторка* или већ како... Може да ми се обрати како год хоће, само да то буде, наравно, у контексту академски прихватљивог понашања. Е, сада, постоји једна, да кажем, трајекторија формула за обраћање које на личном искуству могу да прикажем, која мислим да има много више везе са годинама него са поимањем, да кажем, те фигуре професорке, односно

универзитетске наставнице. Кад сам дошла на факултет, разлика у годинама између мене и мојих студенткиња и студената је била мања, посебно на напреднијим нивоима. На мастеру и на докторским студијама било је уобичајено да ми се обраћају по имену и на *ти*, односно да користе неформално обраћање, па смо онда прешли на по имену и *Ви*, да бисмо сада на крају били на *профе* и *Ви*. Сада је разлика између мене и већине вас поприлична и већини вас бих могла бити мама, тако да мислим да је то, пре свега, неки, да кажем, патријархални или традиционални однос према зрелим годинама које у нашој друштвеној, не академској, него друштвеној уопште средини постоји и да је та разлика у годинама та која условљава форму обраћања, а не наш академски однос.

Интервјуерка: Апсолутно. Хвала. Шта су границе пристojности и учтивости у академској заједници? Шта би било неприхватљиво у академској заједници у том смислу? И шта мислите да су границе које студент или студенткиња никако не би смео или смела да пређе? И исто то питање везано за наставника, које границе наставник или наставница у односу на студенте и студенткиње не би смео да пређе.

Интервјуисана: И то је такође растегљиво, значи, у зависности од контекста комуникативног у коме се у датом тренутку налазимо и те границе су растегљиве. На часу, у формалној интеракцији, претпостављам да тежимо...односно оно што очекујем јесте да тежимо формалном стилу обраћања, да водимо рачуна о преузимању речи, значи да не упадамо једни другима у реч, да водимо рачуна да поштујемо мишљење других, да у некаквој академској расправи будемо конструктивни, да научимо да користимо чак и неке синтагме које можда и немају неку озбиљну значењску тежину, али имају симболичку вредност *Веома је значајно то што си рекла, али ево ако могу да додам, проширим, допуним*, и тако даље. Значи, да водимо рачуна о томе да ничије мишљење не доведемо у питање. Сад што се самог стила и регистра тиче, у смислу употребе псовки, зависи опет од ситуације...значи некад и на часу ако се прича о некој врсти жаргона или жаргонских израза, ја се бавим социолингвистиком, опет кажем, па је могуће да се појави тема која подразумева да илустративно псујемо, да тако кажем. Наравно ако се нађемо опет у некој ситуацији ван часа, те дискурзивне праксе се мењају и та граница се још више брише и постајемо једноставно егал, како бих рекла, у тој комуникацији, уосталом, то си и сама искусила када идемо заједно на путовање професионално...то јесте стручно путовање, али наравно да нећемо у авиону, за ручком и у шетњи градом да причамо на исти начин као што причамо у учионици... И теме се мењају, наравно, значи да излазимо из оквира академског дискурса и бавимо се неким темама које имају везе са личним животом, личним искуствима и нормално да је онда и тај стил обраћања неформалнији, да је преузимање речи сасвим другачије, да користимо...у сваком случају оно што се у социолингвистици зове стратегије сарадње. Значи, нисам заговорник било какве врсте такмичења у дискурсу које би подразумевало неки сарказам, иронију и слично, него једноставно сарадња што подразумева и прекидање и узвике и додавања и убацивања... (Смех)

Интервјуерка: (Смех)

Интервјуисана: ...и све оно што подразумева спонтана комуникација, и да се онда у тим ситуацијама та граница између професора и студената, професорки и студенткиња потпуно брише, да једноставно комуницирамо као равноправни чланови делатне заједнице.

Интервјуерка: Тако је. У то смо се увериле путујући. (Смех)

Интервјуисана: Тако је.

Интервјуерка: Хвала лепо. Да ли облик академске комуникације одражава хијерархију? И...због чега треба да се одржава дистанца или не треба да се одржава дистанца на такав начин између професора/професорки и студената и студенткиња?

Интервјуисана: Само... Заборавила сам да прокоментаришем на претходном питању у вези са односом према колегицима и колегама. Такође, нисам поборница високоформалног стила у

комуникацији, посебно у неформалној интеракцији са колегиницама и колегама, што подразумева да у спонтаном разговору наравно користимо прво име, користимо ако је могуће, ако се обе стране сложе, обраћање на *ти*. У формалним ситуацијама...то је такође једна од вештина која се учи када живите у академској средини, јесте да на састанку, на одбрани, на научно-наставном већу знате како треба да се обратите и како треба да ословите особу којој се обраћате или особу о којој говорите, како бисте опет испоштовали све оне стратегије учтивости које подразумевају чување образа. А сада ово, наставак на следеће питање да ли треба или не треба одржавати дистанцу... Не могу да будем баш у потпуности опредељена. Ја лично не верујем у успостављање хијерархијских односа и у квалитет односа који се на тај начин дефинишу. Мислим да хијерархизација води одређеној инхибираности, да самим тим на неки начин угрожава квалитет интеракције. Е, сад, са друге стране, сви смо ми живи људи који растемо у окружењу у коме растемо и које подразумева да неке особе имају проблем са поимањем непосредности и хетерархијских односа...значи те неке дистрибуиране одговорности и права и обавеза у комуникацији које се на основу те хетерархије дефинишу и да онда се деси, врло ретко морам да додам, да се нађем у ситуацији да неко покуша да злоупотреби то што је са мном на неком, да кажем, интимнијем нивоу, односно да та хијерархијска дистанца не постоји. Мада, морам да додам да то пре свега бива случај у ванакадемским контекстима јер ја своје комуникативне праксе конструишем на сличан начин и ван академије, односно ван академског света, и тамо има много више ситуација у којима ми се особе...у којима ми се то некако, да кажем, врати као бумеранг. У академској сфери, морам признати за сада веома ретко, можда један или два случаја за двадесет и две године рада у Србији сам имала прилику да неко од студенткиња или студената злоупотреби, да кажем, ту неформалност и хетерархију у међусобним односима. У деведесет кома девет посто случајева сам имала само позитивну реакцију и уз пуно поверење сам радила са различитим особама различитих узраста и није се дешавало да та, да кажем, равноправна дистрибуција права и обавеза у комуникацији буде злоупотребљена, не само на комуникативном плану него и на плану рада, значи, да неко покуша да дезавуише одређени задатак само зато што мисли да сам ја довољно добра, па ћу некога да пустим да се са тиме извуче. Да, то се веома, веома, веома ретко догађа.

Интервјуерка: Да...одлично. Хвала. Када је реч о писаној комуникацији, како би требало да изгледа нека званична писана комуникација, преписка у вези са испитима, образложење оцена, образложење поена које је студент или студенткиња добио на семинарском раду? А како у усменој комуникацији? Да ли на исти начин писмена и усмена комуникација када је реч о неким званичним ситуацијама и контекстима, и када је реч о неким, да тако кажем, неформалним разговорима? Када сусретнемо се са студентима на ходнику, ван факултета или просто нека комуникација везана...преписка за литературу за семинарски?

Интервјисана: Да, да... Па, рекла бих да опет постоји разлика која је у вези са тематиком, значи да је пре свега тематски устројено успостављати, да кажем, права и обавезе у комуникацији. Када је у питању нека формална интеракција која има везе са неким аспектом наставе, учења, оцењивањем, ја лично се трудим да будем прецизна, детаљна и конструктивна, што значи да користим и академски регистар дате области којом се бавим, да покушавам да укажем на изворе којима могу да се поткрепе одређене тврдње, да им помогнем да разумеју ако су негде нешто погрешили или ако мислим да је нешто јако добро да их охрабрим да наставе у истом смеру, с тим што је тај, да кажем, онај базични комуникативни оквир опет релативно неформалан, значи опет им се обраћам именом и на *ти*. У комуникацији њиховој са мном очекујем исто што и у усменој интеракцији у учионици, да када ми напишу имејл, да ми не напишу *Молим Вас дајте ми информације о томе када ће бити испит*, а да не кажу који је предмет у питању, да не кажу *Добар дан* или *Драга професорка* или шта год хоће, али да ме некако ослове јер је то оно што ја радим у комуникацији са свима, значи, и својој деци кад пишем поруку, смс кад им шаљем, ја их

на неки начин ословљавам, је ли...тако да сам ја можда у том смислу један степен формалности из свог личног искуства који је условљен одрастањем без нових технологија или у мањем степену условљен новим технологијама, него нових генерација, научила да будем мало формалнија. У интеракцији имејлом, морам да додам да постоји такође један степен неформалности који је опет научен. Кад се имејл појавио, ја сам живела у Америци и ми смо добијали директне инструкције од наших професора универзитетских како се имејл пише. Односно, да је имејл нека врста пандана спонтаној комуникацији и да у имејлу не треба да инсистирамо на спелингу, значи на правопису, да не треба да користимо мала/велика слова, да водимо рачуна да не вичемо, значи велика слова *all caps* је *shouting*, да се то не сме радити ако нећете некога да увредите, је ли...да је то *face threatening strategy*, да можемо да будемо и неформалнији у том уводном и закључном делу, значи поздрав и на почетку и на крају поруке. Ја признајем да сам ја то пренела на интеракцију и на српском језику, тако да, у том смислу, врло често, нарочито од кад су се појавили софтвери за коришћење имејла на мобилним телефонима, користим ошишану латиницу такозвану, је ли, без дијакритика, и често се дешава да порука оде и са неким штампарским грешкама, мала и велика слова не користим, сем када су у питању имена особа, само имена особа обично пишем великим словима, а остало све малим словима. Тако да ми је то сасвим у реду и таква комуникација и од стране студената и студенткиња ми је потпуно прихватљива, док је све у контексту тога да не угрожава мој интегритет неки и да се мени обраћа са оним степеном људског поштовања које указује свим осталима. А у усменој комуникацији, нарочито која није баш у директној вези са неком конкретном темом, питање наставе, оцењивање, евалуације, ту сам прилично спонтана и користим и неформални дискурс и неформалне поздраве и један, да кажем...не бих рекла жаргонски дискурс пошто не псујем у комуникацији са студенткињама и студентима... (Смех)

Интервјуерка: (Смех)

Интервјисана: ...али се трудим да будем опуштена и да самим тим њима дам за право да се и они тако понашају. Додуше, ја признајем да, пошто опет инсистирам, предајем социолингвистику на свим нивоима студија, од основних, преко мастера до докторских студија, ја деци негде, не баш на самом почетку, али кад причамо о комуникацији и интеракцији, о контексту, напомињем да ми у интеракцију улазимо са одређеним претпоставкама о правима и обавезама, је ли, да имамо тај когнитивни модел на основу кога конструишемо своја очекивања у односу на своје саговорнице и саговорнике, и да ја када уђем у учионицу и када им се обраћам на *ти* или када седим на столу, или када користим, да кажем, неке примере који су можда мање формални него што би они очекивали, да ја очекујем да ће они то схватити у том контексту комуникације по принципима добре воље и поверења, и да то не доживе као омаловажавање сопствене личности, него да је то део моје когнитивне шеме по којој ја њих третирам као особе са којим водим интеракцију позиционирану на тој некој хетерархијској основи и да од њих очекујем повратну информацију, односно реакцију, да нисам само ту ја да причам него да бих и они да нешто кажу.

Интервјуерка: Тако је...дискусија.

Интервјисана: Тако је.

Интервјуерка: Размена мишљења.

Интервјисана: Да.

Интервјуерка: Хвала. Да ли сматрате да комуникација између студената/студенткиња и професора/професорки треба да се мења како професор или професорка постаје старији, односно старија, и како напредује у виша звања?

Интервјисана: Не. (Смех)

Интервјуерка: (Смех)

Интервјуисана: Ја лично не. Кажем, на почетку сам рекла да се то дешава на неки начин и спонтано и да не зависи толико од професорке или професора. У мом случају више зависи од те неке, да кажем, опште идеје о учтивом понашању у нашем друштву, али не мислим да неко треба да себе поставља на пиједестал само због тога што је напредовао у звање. Мислим да је то део наших редовних обавеза. Ако живиш у академском свету, подразумева се да ћеш писати, да ћеш на основу тога афирмисати своју академску личност, али то нема везе са твојим идентитетом у свакодневној интеракцији и мислим да је потпуно нормално да однос са студенткињама и студентима буде исти и на почетку и на крају каријере. Мења се садржај дискусије зато што су твоја животна искуства другачија, онда та разлика у годинама некако поставља другачију перспективу, па онда та дискусија постаје занимљивија. У неким ситуацијама ми заправо и не делимо исти културни контекст или когнитивни контекст и онда је то зато занимљиво, и онда можда у неким ситуацијама морамо да појаснимо шта смо одређеним говорним понашањем хтели да кажемо и ја и они, али мислим да то нема везе са годинама и да мора да има везе више са тим животним искуством и са конструкцијом знања које зависи од контекста у коме се крећемо.

Интервјуерка: Хвала. Шта би по Вашем мишљењу били принципи комуникације у академској заједници између студената и студенткиња докторских студија и професора/професорки који су баш на докторским студијама?

Интервјуисана: Па, тек ту бих укинула сваку врсту хијерархије. Опет, ја имам ту предрасуду која је англосаксонска или америчка јер ја сам докторске студије завршила у Америци где су сви професори са нама били на ти и на крају семестра су нас позивали на вечеру у своје куће. Мислим...имам...то је један екстремни пример професора који је долазио у шорцу за фудбал и у штучнама оним...

Интервјуерка: (Смех)

Интервјуисана: ...доколеницама и седео на столу, буквално седео у турском седу на столу, и тако са нама разговарао, и при томе је био врло креативан, и он је сада изузетно успешан и врло цењен у својој области. Тако да за мене та врста хијерархизације у академској сфери на нивоу докторских студија апсолутно води ка инхибирању и не отвара простор за конструктивни дијалог...јер ако се ја залажем за идеју конструкције знања у контексту и за знање које подразумева интерпретацију, које подразумева да својим студенткињама и студентима дајем права да мисле другачије од мене. Ако то могу да ми образложе на основу академских принципа за које се они залажу, онда морам да отворим простор за дијалог, а ако успоставим ту хијерархијску позицију сопствену да сам ја *ex-cathedra*, неко ко је с једне стране, да су они са друге стране, ту дијалога баш нема много, нема много простора за конструкцију било каквог озбиљног дијалога и за конструкцију тог нашег контекстуализованог знања. Тако да свакако не верујем у хијерархију на докторским студијама. При томе, када се ради о докторанткињама и докторантима, то су већ озбиљни људи. То су особе које имају озбиљно академско, а често и професионално, искуство иза себе, значи, они већ имају јасно дефинисане сопствене идентитете, и личне и професионалне, које свакако морате да уважите. Не можеш да идеш против тога да...и да их третираш као апсолутне почетнике, значи морамо да водимо рачуна о томе да они улазе са својим пакетом знања и да тај пакет знања заправо треба мени да буде користан. И оно што сам ја искуствено доживела за последњих десет година, или већ колико трају докторске студије у овом формату у којем их сада имамо, које подразумевају курсеве, је ли, предмете, јесте да сам ја јако пуно од својих студената и студенткиња научила зато што они долазе са пакетима информацијама и знања које ја не поседујем. Ја сам ипак само једна особа, једна глава, један мозак, а сваке године у учионици имам двадесетак младих радозналих и веома способних мозгова који су у стању да мени пренесу своја знања и ја те докторске студије доживљавам као простор у коме се ја усавршавам лично. Уосталом, и књига ова последња коју сам написала пре

три године, је књига која је настала на основу мојих размишљања после разговора са докторанткињама и докторантима, тако да је то и њихова заслуга, и то свакако мора да се препозна.

Интервјуерка: Да, једна лепа размена.

Интервјуисана: Тако је, тако је. Неопходна је размена, а да би размена била успешна, мислим да мора да постоји хетерархија. Та дистрибуирана одговорност, стално инсистирам на томе, конструкција и успостављање. То је оно што се зове преговарање значења, значи права и обавезе у комуникацији које ми успостављамо на лицу места, у датој делатној заједници коју конструишемо на нашем предмету и да у оквиру те делатне заједнице морамо да имамо те хетерархијске односе у којима се сви добро осећамо и у којима учтивост функционише по принципу чувања образа свих укључених.

Интервјуерка: Хвала много. На који начин ословљавате студенте и студенткиње на предавањима на основним студијама, на мастер студијама, а касније и на докторским? И да ли на исти начин им се обраћате и у мејловима?

Интервјуисана: На исти начин. Увек је именом и увек је на *ти*. Проблем је са студентима и студенткињама основних студија што их има пуно, па им често не запамтим имена до краја семестра. Али у мејловима то није проблем јер се већина њих ипак пристojно понаша, па се потпише, па на основу тога наравно одговарам. Ликове памтим, имена не памтим, и кад имам пуно студената, деси ми се да не знам како се ко зове у учионици, али ја се извиним и питам. Враћам се на то и стално их подсећам да ја имам пуно студената на години, да више предмета држим, и на две катедре, и да онда једноставно имам мали проблем са меморисањем имена у једном семестру...и онда то тако пролази, али свакако потпуно исте принципе комуникативне користим на сва три нивоа студија.

Интервјуерка: На који начин више волите да комуницирате са студентима и студенткињама? Да ли усменим путем или писаним?

Интервјуисана: Свеједно ми је. Зависи од тога шта је њима корисно и шта је у том тренутку практичније. Уколико је нешто што може да се обави брзо имејлом, а њима је хитно или желе да добију неку повратну информацију која опет има везе са наставним садржајем, некада је то лакше урадити мејлом зато што, као што и сама знаш, ја користим ту своју електронску библиотеку да делим академске текстове са својим студенткињама и студентима, па ми је онда некада лакше да то обавим у том формату јер могу одмах, истог секунда, да им пошаљем текстове, да не морам да им кажем *Молим те, сад ми напиши мејл да ме подсетиш пошто сам заборавна*, тако да, наравно, сасвим ми је свеједно. Зависи од тога шта је њима конфорније и шта у одређеном тренутку коме треба. Некада неке треба консултација лицем у лице или разговор лицем у лице. Некада неко има потребу да и неки лични моменат унесе, да појасни неку своју, да кажем, потешкоћу или неку препреку у раду на докторској дисертацији која има везе и са некаквим приватним животом и то је све потпуно у реду, живи смо људи наравно, свашта нам се успут догађа...и све зависи од тога како њима одговара. И опет се враћам на то да су то заправо све, да кажем, когнитивне шеме. Знам да користим у овом нашем интервјуу мало више теоријске терминологије, али мислим да је важно да илуструјем заправо како оно о чему ја причам у учионици, функционише у реалном животу. Значи, моја когнитивна шема академске сфере и образовања на нивоу докторских студија, настала је на основу мојих искустава у Америци. Ја стално понављам да се ја понашам према својим студентима онако како су се према мени понашали моји професори и како се према мени понашао мој ментор. Ја заиста то доживљавам као један сложени однос у коме има и доста приватног и зато је јако важно...да кренемо сада онај корак даље, значи, када се дође у фазу израде докторске дисертације, да је тај однос између менторке и кандидаткиње или кандидата још додатно сложен...и да ту, заправо, има пуно простора и обавезе од стране менторке, у овом случају мене, да испратим потребе

својих кандидаткиња и кандидата. И ту неминовно долази до преплитања личног и академског, и то је неки, да кажем, процес који траје и после одбране дисертације. Опет је то нешто што сам ја научила у комуникацији са својим ментором. Ја сам са њим и дан данас у контакту иако је он већ у пензији. Тај контакт је све ређи, али једно време смо интензивно сарађивали кад сам се ја вратила у Србију. Тако да је то нешто што, једноставно, учим и желим да пренесем својим колегиницама и колегама млађим, да када се једног дана нађу...ништа друго само да се понашају онако како су се према њима понашали, ето то.

Интервјуерка: Апсолутно тако. И ми пратимо Ваш пример у раду са својим студентима. (Смех)

Интервјуисана: (Смех) Ето, надам се да помаже.

Интервјуерка: Помаже, помаже. (Смех) Хвала. И на који начин комуницирате са својим колегама и колегиницама? Дакле, и лектори/лекторке, асистенти/асистенткиње, доценти/доценткиње, професори/професорке, као и други запослени радници и раднице на факултету, секретари/секретарке, административно особље, портири/портирке, хигијеничари/хигијеничарке. Дакле, сви који су запослени на Филолошком факултету.

Интервјуисана: Па следећи исте принципе као и са студенткињама и студентима, разговарам, односно обраћам им се свима на...трудим се да прво свима запамтим имена. Сад за колегинице и колеге то није тако тешко, а за...и наравно већ сам дуго овде на факултету, али рецимо од кад сам постала продеканица пре две и по године, схватила сам да не знам пуно администрације и онда сам се баш свесно трудила и вежбала да свима запамтим имена, зато што не желим да се било коме обраћам као особи це, већ да и у већини случајева, кад год је то могуће, са свима сам успоставила тај однос на *ти*. Особе које су старије од мене...некако њима препуштам да оне процене и да одлуче да ли ћемо бити на *ти* или на *Ви*, али све оне који су млађи од мене сам ја једноставно пребацила на *ти*, и самим тим су и они прешли на *ти*, тако да смо успоставили тај реципрочни однос поверења и неформалног обраћања. И тако да смо сада ту негде. Ја сад већ спадам у онако средњу генерацију која је и најбројнија, да кажем, у том неком наставничком кадру и онда је још природније да сви будемо на *ти* и да будемо неформални једни са другима. Неке од њих познајем још и из гимназије, и из основне школе... (Смех) ...тако да ми смо једна мала академска средина реално, те тако ту постоји и један додатни степен неформалности и присности који је условљен и годинама и искуством и, да кажем, некако генерацијским тим ставом који се развија, је ли. Ми смо по природи ствари неформалнија генерација од оних претходних, тако да је то негде нормално. Са старијима, као што рекох, трудим се да будем пуна поштовања, посебно када су особе које су и на неким озбиљнијим функцијама, рецимо у Академији наука и уметности. Професор академик Марјановић, на пример, који је био председник одбора за образовање у коме сам ја у Академији, нема начина да му се обратим другачије него *поштовани и уважени академиче*, је ли... Не мислим да је то ненормално, то је једноставно природно, опет зато што поштујем, да кажем, дискурзивне праксе институције у којој се налазим. Академија је изузетно формална, традиционална и конзервативна и нема разлога да ја делујем дисруптивно. Моји комуникативни принципи су увек принципи сарадње, значи ја опет полазим од онога да се понашам онако како претпостављам да ће моји саговорници и саговорнице да ме на прави начин разумеју, и наравно да нећу бити присна са неким уваженим академиком који очекује и навикао је да му се обраћају на одређени начин. Исто тако у Ректорату са неким озбиљнијим, старијим професорима водим рачуна да будем...да им се обраћам уз дужно поштовање и, кажем, ако су старије особе са мном на *Ви*, онда сам ја са њима на *Ви*. Ако су старије особе са мном на *ти*, онда сам ја са њима на *ти*, и то је то.

Интервјуерка: Хвала. И последње питање које се тиче односа који сте *Ви* имали са...и комуникације коју сте *Ви* имали са својим професорима и професоркама. И да ли се променило нешто данас? Шта се променило? И да ли је та промена боља или не?

Интервјуисана: Па, ја сам...опет имаш ту нека два потпуно различита контекста. Један је овај српски, на основним студијама, и други амерички на магистарским и на докторским студијама. Овај српски је био високоформалан. Мени лично није пријао. Мислим да је то делимично...да је моје понашање и реакција између осталог, прво јесте утицај америчког искуства. С друге стране, реакција на оно што се мени није допадало и у чему се ја нисам добро осећала као студенткиња. Обраћање са *колегинице* је мени одувек било јако непријатно јер сам то доживљавала као једну врсту, заиста, угрожавања образа, односно, једну иронију која стоји иза тога. Мислим какве смо ми колегинице кад ти седиш с једне стране, ја седим са друге стране и при томе ти врло експлицитно инсистираш на томе шта ја треба да знам и како треба да знам, и не отвараш ми чак ни простор за било какав разговор нити простор за било какво тумачење. Ако не испоручим оно што си ми ти сервирала, ја не могу добити добру оцену, тако да је то био један контекст у коме се ја нисам добро осећала и то нисам желела да поновим по повратку у Србију. И драго ми је да се тај однос променио, барем на нашој катедри, али опет сада је ово једно доста ограничено искуство, говорим о Катедри за иберијске студије. Ми смо и релативно млада катедра у, да кажем, старосном смислу.

Интервјуерка: Да...јесте.

Интервјуисана: Већина колегиница и колега са којима радим углавном су млађи од мене и самим тим...и они су различитих степена формалности, што опет зависи од њиховог личног става и можда неког породичног васпитања, и тако даље... И тако да имамо колегу који је високоформалан и високозваничан, али није агресиван, и мислим да то његово понашање сасвим лепо иде уз његову личност и мислим да, на крају крајева, све то може да се спакује у ону идеју о социолингвистичком стилу као делу комплетног стила једне особе и конструкције идентитета. Неко је такав, па је такав и то је сасвим у реду...али ми је драго да се тај однос променио, да се та дистанца између студенткиња/студената, професорки/професора смањила, те тако постоји једна озбиљнија и конструктивнија интеракција. На нашој катедри нема примера за злоупотребу те...брисања тих граница, и студенткиње и студенти су у највећем броју случајева потпуно свесни тога како треба да раде и шта треба да раде...јер увек је то питање да ли ће неко озбиљно схватити студије уколико не доживи свог професора и професорку као некакав ауторитет врховни, јер је то опет део нашег образовног система и тог нашег образовног...наше образовне идеологије која тера децу да од основне школе некако те своје наставнике и наставнице доживљавају као врхунски ауторитет и као једине носиоце знања, тако да је то сад један, да кажем, једна комплексна игра која траје. И практично четири године ти њих тераш да почну да размишљају својом главом и да се ослободе и да имају права да реагују на оно што ти говориш. И, мислим да у томе и успевам.

Интервјуерка: Хвала најлепше.

Интервјуисана: Хвала теби.

Интервјуерка: То би било све.

Интервјуисана: Добро. Надам се да сам задовољила твоје потребе.

Интервјуерка: Апсолутно, апсолутно, како да не. Хвала.

Прилог Ђ: Транскрипт полуструктурираног интервјуа са професорком (Универзитет у Београду)

Датум интервјуисања: 12. 02. 2019. године

Пол: женски

Старост: 65 година

Академско звање: редовна професорка

Интервјуерка: Шта по Вашем мишљењу подразумева учтивост као концепт?

Интервјуисана: Генерално?

Интервјуерка: Да.

Интервјуисана: У, какво питање... (Смех) Не знам... У контексту наставе или у контексту, у животу уопште, у контексту свега што је везано...

Интервјуерка: У контексту животном, све што је везано за неке интеракције друштвене.

Интервјуисана: Учтивост, пре свега дистанцу, рецимо с једне стране, је л'... Учтивост у односу на... Живот је проткан тиме. Ја не умет да тражим ни комад хлеба за столом, а да не кажем *Извини да ли би био љубазан да ми додаш хлеб?* Исто тако са сољу, када тражим со или, не знам, за било шта, тако да је то питање васпитања с једне стране ако гледаш из моје перспективе. Значи, учтивост је један однос према себи, према другоме, према стварности, ето, и то је начин опхођења с једне стране, и у ситуацијама екстремне блискости и у ситуацијама формалним.

Интервјуерка: Хвала.

Интервјуисана: Молим лепо.

Интервјуерка: Хвала много.

Интервјуисана: Не знам да ли је то требало да буде то.

Интервјуерка: Хвала Вам много. Значајно ће ми бити врло. Шта по Вашем мишљењу представља учтивост у академском контексту? Како очекујете да Вам се обраћају студенти? Да ли треба да Вас ословљавају титулом? У којим све контекстима и да ли постоје неки академски контексти који не захтевају баш стриктно формалну комуникацију?

Интервјуисана: Ух, хајде имаш пуно питања. Хајде једно по једно.

Интервјуерка: Да. Шта по Вашем мишљењу представља *учтивост* у академском контексту?

Интервјуисана: Представља пре свега поштовање. Као и оно прво питање, то нисам допунила, сад размишљам, значи, то је питање, генерално, поштовања саговорника и потреба да се, да кажем, непрекидно показује отвореност, толеранција и жеља за комуникацијом. Исто такав је однос, дакле, мој лично и у академском контексту. Дакле, наравно зависи од ситуације, од узраста, од...да кажем, титуле или односа са особом. Друго питање је било?

Интервјуерка: Како очекујете да Вам се студент обраћа? Да ли треба да Вас ословљава титулом и у којим све контекстима треба да Вам се обраћа на одређени начин? И да ли постоје контексти који не подразумевају баш тако формалну комуникацију?

Интервјуисана: Тај је однос са јасно изграђеним хијерархијама генерално, унапред, тако да је прилично компликовано да, не из моје перспективе, него из перспективе студента, да рецимо треба им времена да се навикну да ми се не обраћају са *професорка*, ал' опет ја се добро осећам ако се они мени обраћају са *професорка*...или да на неки начин се та разлика, разлика која неминовно постоји, морам да кажем и треба да постоји, се и у том смислу обраћања види. У неком тренутку са студентима ја говорим...обраћам им се са *ти*, дакле, и у формалном и у неформалном контексту, и за време часа и после. Некада можда са докторантима ако су старији, и тако, моје обраћање буде на *Ви*, али је веома ретко. Ја сам просто навикла на такав начин опхођења од првог дана од кад сам почела да се бавим овим послом на факултету, а и имам,

како да кажем...вучем неко осећање исправности тог...таквог начина из италијанске традиције где се студенти...где у професионалном контексту не постоји разлика између студената и наставника, мада опет колико ће се тај однос разликовати, тај однос онда се и потцртава управо том озбиљном разликом разговор на *Ви*, којом се прави дистанца између студента...тако да ја не могу, кажем генерално, ја студентима говорим *ти*. Ето да одговорим тачно на питање. Имам ту дилему, али дилему разрешавам тако што им се обраћам на *ти*. Очекујем, уствари, да ми се обрате на *Ви* у првом моменту. Уколико се тај однос развије и уколико имамо интензивну сарадњу, да у неком тренутку ја понудим да се колеге мени почну обраћати на *ти*. Међутим, ретко када су то били у стању они да прихвате, док, рецимо, ако бисмо пренели исти проблем на младе сараднике и на сараднике који су чак изван академског контекста, сад у овој функцији коју обављам као продекан, ја сам са целом студентском службом на *ти*. Дакле, када се, на пример, ради о младим људима којима сам овде конкретно окружена, у правној служби са свима сам на *ти*, рекла сам од првог дана *Сви смо на ти*, на тај начин мислим да се боље ради. Волим да ми се обраћају са *проф*. Када ме неко пита професорка, па по имену или презимену...мени је довољно да ми се обраћају са *проф* и то ме некако испуњава и мислим да је то, како да кажем, радна титула са којом сам изузетно задовољна, на коју сам поносна. А и њима је лакше...ја мислим да ту осећају неку присност.

Интервјуерка: Хвала најлепше. Да ли сматрате да је важно увек водити учтиву комуникацију и шта се тиме постиже у односу са другима?

Интервјуисана: Апсолутно! По сваку цену, у свакој прилици. Учтива комуникација је једини начин на који се може спроводити комуникација у животу... (Смех)

Интервјуерка: (Смех) Баш тако...

Интервјуисана: ...ако могу тако да кажем, а једна посебна врста животних активности је ова која нас упућује на сарадњу у образовном контексту или у радном контексту. За мене је настава и универзитет радно место...ма и без обзира на то, дакле, једини начин је учтива комуникација која не подразумева неко лажно титулисање или фразе или већ...него суштинско поштовање саговорника и верујем да оно што начином на који...пошто смо ми у тој хијерархијски вишој позицији, и онда као наставници, верујем да начин на који ми диктирамо учтивост која треба да буде искрена, отворена и, како да кажем, да будемо уверени у то што...начин на који се понашамо, да је то начин који апсолутно разоружава онога чије су намере можда другачије или који је у некој недоумици или у конфликтној ситуацији у којој жели да буде другачији... Тако да, генерално, *ко тебе каменом, ти њега хлебом*. (Смех)

Интервјуерка: (Смех)

Интервјуисана: То је апсолутно моја животна девиза, а коју спроводим и у радном окружењу.

Интервјуерка: Хвала много. Које елементе академска комуникација увек мора да садржи? Дакле, шта су границе пристојности и учтивости и шта би било неприхватљиво? Односно, које су то границе које студент или студенткиња никако не сме да пређе у комуникацији, и обрнуто? И да ли можда имате неки пример из искуства да су се некад прешле те границе.

Интервјуисана: Ја пример немам управо зато што сам...у претходном питању сам објаснила. Дакле, мој начин комуникације са светом, а нарочито у комуникацији у образовном контексту у коме функционишем је тај да никада не заборавим да сам ја пример понашања и онај који диктира, односно она која диктира начин комуникације и да не смем да, ни на који начин, превазиђем ту ситуацију... Дакле, мислим на оне границе које подразумевају...када сад било који епитет дам...уљудан, треба да дам дефиницију шта то значи. Уљудан контакт, дакле онај контакт који задовољава размену информација, који се креће у оквирима неке елементарне љубазности и то је онај минимални ниво у коме треба да функционишемо. Заиста очекујем да тај хијерархијски модел је очекивани модел, значи, мислим да је ова установа, осим што је образовна и едукативна, и да учи студенте, подједнако као наставнике, као и запослене, на

одређене хијерархије које у свету постоје и које треба поштовати, што значи да неко уколико се налази...уколико је својим трудом, учењем...ал' на крају крајева и држава му је доделила одређену функцију, типа лекари, свештеници и професори, значи да треба да буду поштоване особе и да се такав један начин, однос такав, како да кажем, мора осећати у комуникацији. Дакле, то потпуно поништавање мислим да не може да води ка добром, поготово не код оних који нису довољно зрели, довољно развијени довољно свесни свог понашања и могли би то да злоупотребе. Ја се сећам дивних тренутака које смо провели са мојим старијим професорима после часова излазећи заједно у кафану, али у тој кафани свако је опет задржао своје улоге. Ми смо се сјајно дружили, разговарали, пуно научили једни о другима, изузетно били блиски, али никада границе нису биле превазиђене... Никада ме нико није извео из такта, није имао ни потребе...просто, трудим се, кол'ко год да је то можда дугачак одговор овај...трудим се да колико год је то тешко, сад с годинама је већ и једноставно зато што унапред видим где је проблем и идем увек три, четири степенице испред...три корака сам испред и већ знам да не може да допре до мене...свесна сам да млади људи живе у једно јако тешко време и да им је јако тешко да се навикну на институције, на функционисање институција, на одређене процедуре које морају да се поштују, да постоје закони којих морају да се придржавају и да их нико томе није учио никада...

Интервјуерка: Нажалост.

Интервјисана: Нажалост...и да је тренутак доласка на универзитет први импакт са животом, са обавезама да се придржавају закона, да се придржавају правила. Ако се држите основних постулата лепог понашања, демократског дијалога, никад не можете да имате проблем.

Интервјуерка: Јасно. Хвала, хвала најлепше. Када је реч о писаној комуникацији, како би требало да изгледа званичан допис у вези са испитима, образложење оцена, поена које је студент или студенткиња добио/добила на семинарском раду, а како нека лакша...

Интервјисана: Мој допис њима или њихов мени?

Интервјуерка: Ваш њима. А како би требало да изгледа нека лакша комуникација, на пример, везано за презентације...

Интервјисана: Да, да, разумела сам. Свако званично обавештење, обавештење о померању часа, о извештају са испита, и нарочито оно које је упућено групи, и увек почиње *Поштоване колегинице и колеге*...увек будем родно дефинисана и јасно опредељена, и оно буде потпуно општег карактера и без икаквих обележја које би могло, било на који начин, да, како би' рекла, да се у њима не препозна било какав афективни моменат...врло и строго по правилима, како бих рекла, бонтона писања званичног писма. *Поштоване колегинице и колеге, обавештавам вас да или обавештавамо вас да...*и завршава се *Срдачан поздрав. Остајем на располагању за све потребе*, та реченица коју у свакој службеној комуникацији користим и са студентима и са старијим колегама, и срдачан поздрав и тиме се завршава. Е, сад, исто тако и ако појединац ми се обрати са проблемом који је везан за наставу, померање испита, за неку притужбу, и тако даље, коју, опет кажем, ретко добијам зато што се максимално трудимо да радимо...да примењујемо све оно што су, како да кажем, што су предности савремено развијене наставе, како по болоњском принципу, тако по начинима комуникације... Дакле, ретко кад да имам неки...наиђем на неки проблем, прилично нескромно то кажем, али заиста ако примењујете оно што су општа правила, тешко да можете да имате неки проблем...осим ако сам студент није у неком личном проблему, и тако даље. Дакле, чим добијем неку врсту личног писма, онда лично и одговарам и увек прво идем са *Поштовани колега/колегинице* или ако знам колегу, колегиницу из више сусрета, онда *Драга Марија*, често некад и по имену и са *драги*. А ако та комуникација и, како да кажем, тај пинг-понг...некад комуникација писана између нас буде врло жива, односно врло фреквентна, са додатком одређених информација или не, онда врло често иде и без *драги* и без потписа, или само у две речи, или само пошаљем датум, а то је екстремно

ретко и само онда када је та комуникација, та кореспонденција била прилично исцрпна у претходном периоду. Дакле, од изузетно комплексне и формалне, до крајње неформалне. И кад је сваком појединачном студенту, се обраћам најчешће са *ти*.

Интервјуерка: Хвала много. Да ли комуникација треба да се мења како професор или професорка постају старији и како поступају...добиају виша звања? И да ли се мења, на основу Вашег искуства да ли се променило?

Интервјуисана: На основу мог искуства, рецимо оно што сам ја доживела је то да су неки професори кад сам докторирала, почели да ми се обраћају. Било је да до тада уопште нисам била у њиховој орбити нити је њихов поглед икада пресецао мој поглед. И наравно то је једна од, како бих рекла, животних искустава, да не кажем разочарања... али са јасним индикацијама о односима који постоје у односу на те особе. Наравно, ни то нисам узимала у обзир зато што...нити примала к срцу зато што знам да је живот састављен од јако много људи са којима ступате у контакт и да само са некима заиста и можете да остварите екстремно блиску комуникацију, и да треба само до неких да вам буде стало. Наравно, то се учи годинама и јако је тешко то прихватити, и тако. Међутим, не мислим да треба да се мења начин комуникације са напредовањем у служби. Ја сам свим младима на катедри за италијанистику на којој радим, свим младим колегама који су престали да буду студенти и постали моје колеге, онога дана кад су дошли да ми се јаве или кад смо се срили...обично су долазили у кабинет да се јаве из поштовања...увек смо делили ту њихову срећу што су дошли. Ја сам рекла од данас смо на *ти*. Неки су то прихватили, неки нису могли, дакле, сасвим супротно мом случају. Мени је то био начин да им кажем да смо сада на путу да постанемо једнаки, и никада нису злоупотребили то моје поверење, ако тако могу да кажем, једну колегијалну ширину, да им на тај начин кажем да смо ушли у круг равноправних.

Интервјуерка: Хвала.

Интервјуисана: И генерално мој је животни став да док ме неко не разочара, има сву моју подршку, а кад ме разочара, онда сам уздржана, али има и даље моју подршку, службену, и друге врсте...али обично сам искрена и отворена мислећи да неће неко да злоупотреби.

Интервјуерка: Апсолутно...

Интервјуисана: Па, искуства су различита, али опет не бих мењала...зато што су предности отворене комуникације, без лимита те врсте, много веће. Ако је то нека, рецимо, опуштеност, она никада није...она не може никада да буде...мислим, никада не можемо да будемо равноправни јер то је потпуно природно...као да кад с родитељем, је л', значи, имате увек неку врсту поштовања према некоме ко је старији. Ја и дан данас кад видим професора Клајна, који је мој професор био, устанем и буквално нисам у стању да седим у његовом присуству зато што, просто, то је неко осећање које...и не бих могла никад да му кажем *ти*, на пример. Али опет кажем, времена се мењају.

Интервјуерка: Хвала.

Интервјуисана: Нема на чему.

Интервјуерка: Шта су по Вашем мишљењу принципи комуникације у академској заједници између студената докторских студија и професора/професорки? И због чега баш ти принципи? Докторске студије као тај трећи ниво...

Интервјуисана: Докторске студије су нешто...ево сада управо побијам то што ћу да кажем, сад ме чека једна докторанткиња. (Смех)

Интервјуерка: (Смех)

Интервјуисана: Пре свега, да кад је докторант, да он никада не чека, да он има готово исто место као што имају старије колеге. Ја јако поштујем тај ниво студија, да је неко толике године учио, радио на себи и одваја време и новац најчешће, и жртвује се да би радио...ја то јако много поштујем. И та жеља да се уђе у један свет који је прилично затворен и који, нажалост, још увек

у нашој средини није толико на располагању, и подржан у смислу што технички, што других материјалних околности у којима се, на пример, развијају и раде докторанди у свету. Дакле, поштујем улогу докторанда и опет исто, комуникација је та да смо на *ти*. Са онима са којима препознам да можемо заједно да радимо и да неће да се осете...има их разних, је л', који мисле да ако им нешто тражите да помогне, и тако даље, да ви њих злоупотребљавате... Имамо најчешће, и увек, понеког са којим можемо да почнемо да радимо, који ће радити неке ствари које су, како бих рекла, уобичајене, ствари техничке природе, које су, неко би рекао на nižем нивоу, али нису на nižем нивоу него су један део читаве приче која мора да се савлада и које су једно огромно и сјајно искуство, тако да врло често и укључујем докторанте у своје, да кажем, пројекте, задатке, баш зато што мислим да их треба научити и понудити им улазак у тај компликовани и комплексни свет техникалија, од техникалија до теорија учења...и да ће на тај начин лакше да савладају све.

Интервјуерка: Хвала најлепше. Е, сада, на који начин ословљавате студенте? Да ли по имену или колега/колегинице, на основним студијама, на мастер студијама и на докторским?

Интервјуисана: Не правим разлику. Не правим разлику. Обично кажем *колега* или...некада уопште не знам њихова имена зато што не радим више вежбе, и то ми је много жао. Мој се живот јако променио од тренутка кад сам постала доцент и кад сам престала да држим вежбе, и почела да држим предавања, видим мање смисла целе моје улоге зато што рад на језичким вежбама је било нешто што ме јако испуњавало и што сам јако волела и где сам видела помак...и могла непосредно да утичем на успех студента, и да препознам који су проблеми. Овако не. Држање предавања... Код нас није развијен начин дискусије, студенти се јако слабо јављају, јако слабо, иако су провокативна питања...теме којима се ја бавим...мало сам ту, да кажем, разочарана њиховом мотивацијом да учествују у дискусији. Оно што ме испуњава су докторске студије, морам да кажем, делом мастер. Докторске студије, ту још увек наилазим на тај неки, како бих рекла, одговор и мотивацију и жељу да се сазна, да се заједнички разговара. Свима се обраћам са *ти*. Када знам име, онда по имену или ако не знам име, онда *колегинице/колега*. Док сам била лектор, свакоме сам знала име после, рецимо, две недеље од тридесет пет студената, четрдесет, свима сам знала име и могла сам да примењујем оне постулате савремених техника наставе да их прозивам, не по реду, тако да су стално били у приправности... (Смех)

Интервјуерка: (Смех)

Интервјуисана: Као кобра...ја сам увек говорила. (Смех)

Интервјуерка: Решетате... (Смех)

Интервјуисана: Да, да. И стајала сам увек. И дан данас стојим. Нисам у стању да седим и да држим предавање.

Интервјуерка: Јесте... (Смех) Никада, никада Вас нисам видела да сте сели.

Интервјуисана: Не, никада, никада не седим. (Смех) Максимално се наслоним и седим на катедри, али опет у том положају да сам надређена, што је страшно... (Смех) Мислим, ево таман за ову твоју тезу, потреба да будеш изнад и да доминираш... (Смех) Ал' да доминираш више да би држао пажњу, а не да би доминирао доминирања ради. То ме уопште...немам ту потребу, али да би држала пажњу, да би' могла да ухватим сваки поглед у коме видим разумевање и заинтересованост...ту сам, нисам ту, јасно ми је, није ми јасно. Ето, то је. То је да бих могла да продубим. Ето, то је мој мотив...да ме прате, да знају шта радим и да сам ја на неки начин у центру њихових тренутних когнитивних активности, односно да је тај процес остварен који ми треба да остваримо, та размена знања.

Интервјуерка: Хвала много. Који начин комуницирања више волите, да ли усменим или писаним путем да комуницирате са студентима?

Интервјуисана: Увек усменим, осим ако је, рецимо, читање неког рада, коментари који су везани за тезу... То увек волим да добијем писмено и уопште да дам упутство, онда добијем

писмени одговор, онда ту направим коментаре увек...врло комплексне. Волим оне коментаре у којима причам, објашњавам шта треба и онда инсистирам да прочитају и да онда евентуално се нађемо и разговарамо. Кад су те детаљне ствари, онда је то писмено битно, а кад је прво увођење у тему, идеју, мислим да је разговор бољи.

Интервјуерка: Хвала, хвала много. И стигли смо до последњег питања... Иако сте нешто и прокоментарисали. Какав однос и какву комуникацију сте имали Ви са својим професорима и професоркама? Мислите ли да се данас нешто променило у односу између студената и наставника и да ли је то добро или лоше?

Интервјуисана: Сад, како да кажем, то је доста компликовано. У моје време ипак је то...говорим о времену пре четрдесет година, дакле, ту се сигурно нешто променило од кад сам ја студирала и сигурно да се ту променило, али и ту је било, како бих рекла, различитих врста понашања. Имали смо професора, на пример Срђана Мусића, који је на другој години се обраћао мени са *ти* и ја сам се осетила јако почастовано што је он мени говорио *ти*, и уопште ми је помагао и имала сам посебне консултације с њим зато што је препознао да хоћу да радим и то ми је била, како да кажем, нека награда. Са осталима сам била на *Ви* и мислим да та врста комуникације и то осећање...већ сам рекла кад сам за Клајна, исто за професора Стипчевића, то су неке ситуације у којима ви, просто, спонтано се понашате и тако сам и васпитана, и мислим да је...да другачије није могло да буде, ал' опет смо имали професора, и то сам причала, ишли смо у кафану после часа, понедељак од шест до осам часови, па од осам до ко зна кад се седи у Коларцу или не знам ни ја где...чега данас ређе има, много ређе него тада. Вероватно је ново време донело и нова интересовања, нову врсту студената, друге врсте забаве, начин комуникације и тако. Некада су нама ти професори били отвори и прозор у свет, поготову веза са земљом чији смо језик учили, и уопште су нам отварали перспективу различитих сазнања. Сада је све то много доступније и вероватно сад та улога мало, како да кажем, трули...наставника...али опет, с друге стране, ми можемо студенте да укључимо више у наше активности што некада није био обичај. Оне су биле врло скучене. Тад су се писале углавном књиге. Пројекти су били ређи или није их уопште било. Онда смо прошли кроз оних петнаест, двадесет година оног страшног мрака деведесетих...краја осамдесетих, деведесетих, је л', до краја две хиљаде и неке године када ничег није било. Тако да се доста сада променило, ја мислим набоље. Уколико студент жели комуникацију, он може да нађе сигурно одговор код оних који су у стању да разговарају. Сигурно да и дан данас има наставника који просто не желе ту врсту односа...раде коректно, али не желе приснију врсту односа и заједнички рад. С једне стране се променило време, а с друге стране ја мислим да се побољшао квалитет те сарадње са студентима, нарочито са студентима на докторским студијама јер вам и систем пружа могућности да они не буду изабљивани, да тако кажем, него да добију и неку материјалну надокнаду или надокнаду кроз систем бодовања, дакле да су награђени. Осим што добијају знање, да су и награђени на неки начин, што је у ово данашње скучено време у коме је буквално питање преживљавања, јако битно, тако да и питање волонтерског рада у нашој земљи, генерално и у универзитетском контексту је једно озбиљно питање јер волонтирање је некада немогуће зато што ви свако своје време морате да користите да бисте зарадили да преживите. Тако да ето...али није се и не треба никада да се промени тај однос хијерархија који просто помињем и сада јер је то однос који мора да влада, али који не значи по сваку цену недостатак разговора, дискусије равноправних, значи, то јесу хијерархије, али оне у себи садрже велику дозу демократичности и равноправности.

Интервјуерка: Хвала најлепше.

Интервјуисана: Нема на чему.

Прилог Е: Транскрипт полуструктурираног интервјуа са професорком (Универзитет у Крагујевцу)

Датум интервјуисања: 24. 04. 2019. године

Пол: женски

Старост: 42 године

Академско звање: ванредна професорка (у звању доценткиње у време вршења опсервација семинара 2014, 2015. и 2016. године)

Интервјуерка: Шта по твом мишљењу подразумева учтивост?

Интервјуисана: У смислу дефиниције учтивости?

Интервјуерка: Да. Да.

Интервјуисана: Учтивост сад у неком теоријском смислу не бих разрађивала, али рецимо учтивост у неком практичном смислу бих рекла...то су неке врсте стратегија, језичких елемената које користимо да обавимо успешну комуникацију.

Интервјуерка: Тако је. Хвала. А шта представља учтивост у академском контексту?

Интервјуисана: У академском контексту подразумева начин на који се опходимо, који би требало да буде на једном вишем нивоу него у свакодневној комуникацији у неком неформалном контексту.

Интервјуерка: И како очекујеш ти да ти се обраћају студенти? Да ли да те ословљавају титулом или на неки други начин?

Интервјуисана: Па, сад...обично наше ословљавање је у смислу *професорка*, у смислу *колеге*, *колегинице* и *колеге*, али, у суштини, само обраћање...мислим, наравно не очекујем никад титулу или било шта тако. Можда у некој баш изузетно формалној комуникацији у смислу неке преписке која се заводи у архиви или која има неке, сад да кажемо баш...која је изузетно формална. Али овако у нашој нормалној, уобичајеној академској комуникацији, тако нешто је претерано.

Интервјуерка: (Смех) Хвала. Да ли сматраш да је важно водити учтиву комуникацију увек и шта се тиме постиже у односу са другим људима?

Интервјуисана: У академском свету наравно да је та учтивост, да кажемо, свакодневна, тако да практично немамо неучтиво ни обраћање...евентуално у неким ситуацијама може та учтивоста да иде на неке ниже нивое, у смислу да имамо неки конкретан проблем који се десио, али генерално такви проблеми су ретки. Чак и када се ради о некој, да кажемо, ситуацији која је непријатна, гледамо да та учтивост буде увек присутна. Гледамо да не идемо никад изван тих оквира, али, шта ја знам, не могу да кажем да се никада не дешава.

Интервјуерка: Да. Е, па баш то следеће питање сам хтела да питам. Шта су те неке границе учтивости које студент или студенткиња не би смела да пређе и неке границе које наставник не би смео да пређе? И да ли се оне прелазе? Да ли иначе има некад неких, да кажем, кршења?

Интервјуисана: Па има, има...у смислу да постоје студенти који нису довољно вични одређеним регистрима и онда већина проблема која се појављује је тада да због тог недовољног владања тим учтивим, да кажемо, језиком, да употребе неке изразе који су из свакодневног говора у смислу...размишљам сад... Неке изразе или могу да употребе речи које су неприхватљиве у том контексту, али није сад то толико ни често, обично знају како треба да се опходе. Већ на неком нивоу, рецимо на мастер, на докторским студијама већ се подразумева да су тиме овладали. Моја искуства тог типа су на првој години кад их ја, уствари, уводим у то како треба да се понашају и шта сме и шта не сме да се ради.

Интервјуерка: И сад, да ли тај облик учтиви, неки облик комуникације одражава неку хијерархију и да ли се тим путем одржава нека дистанца између професора и студената?

Интервјисана: Па, свакако да хијерархија постоји зато што је сам академски свет као војска и једноставно имамо одређене чиновне, али то сад у нашој комуникацији данашњој није толико сад у сваком тренутку изражено. Понекад у неким стварима је потребно да се...да се позовемо на ту хијерархију када неко преступи, да кажемо, кад неку линију пређе, али то је врло ретко. Немам нека много честа негативна искуства. Шта сам још хтела да кажем...питање је персирања ту јако важно зато што имамо ту традицију коју следимо да персирамо студентима и мени се дешава да, односно, не да се дешава него кроз ту праксу сам ја одредила да на шпанском им не персирам, значи од прве године, па до краја, до четврте године. На мастеру немам никакве часове на шпанском, тако да зато не узимам то у обзир...ни на докторским. Значи, на шпанском им не персирам зато што је то тако уобичајено у академској средини у Шпанији.

Интервјуерка: Тако је. Е, то сам имала прилику да видим.

Интервјисана: Да. Тако да персирати на шпанском на часу је, заправо, бесмислено, а зашто персирам студентима на српском, зато што је тако уобичајено у нашем контексту, тако да то је нешто што је наслеђено и ретко прелазим на *ти*...односно, мислим да не прелазим уопште са студентима. И чак са мојом једином досадашњом кандидаткињом на докторским студијама сам била на *Ви* у комуникацији, и када смо се чуле и када смо се дописивале биле смо на *Ви* до тренутка када је предала тезу. Онда сам јој рекла да бисмо могле да пређемо на *ти* и као образложење сам јој дала да једноставно...она се налазила у другој земљи док је писала рад, и све то, и била је, како да кажем, у стисци са временом и нисам хтела да то утиче на брзину предаје њеног рада, зато што мислим да је интимнија комуникација...би можда утицала на то да она мало то схвати онако, да кажемо, олако и да можда мало продужи писање.

Интервјуерка: (Смех) Има смисла...

Интервјисана: Чисто онако из неких превентивних разлога сам то урадила. Она је овако врло савесна и можда то не би утицало уопште, али сам, ето, чекала прилику да је видим уживо и да јој то кажем, а њој је било непријатно да пређе на *ти*. (Смех)

Интервјуерка: (Смех) Да... Хвала. И сад, када је реч о писаној комуникацији између професора и студената, како би требало да изгледа неки, на пример, званичан допис, званична комуникација у вези са семинарским радовима, образложењима оцена, а како нека лакша комуникација? ...кад је другачији контекст, кад се сретне студент на улици, у позоришту, у биоскопу, књижари, било где ван тог академског контекста.

Интервјисана: Мислим...мејлови су врло релативна ствар, значи, они јесу формални, али нису баш сад као допис или молба...имамо читаву ту градацију. Имамо мејлове од врло неформалних, односно, минимум, да кажемо, формалности која се налази у њима, до оних који су баш, изузетно формални, али то није... Углавном су студенти ти који су превише формални, па их онда ја спустим на неки нижи ниво формалности јер нисам сад неки љубитељ да сад та учтивост буде превише висока. Неки нормалан ниво је нешто што мени прија и што сматрам да је добро у том наставном процесу.

Интервјуерка: Хвала. А када је реч о усменој комуникацији, да ли исти принцип примењујеш?

Интервјисана: Па, усмена комуникација је сигурно мање формална. Зависи, наравно, да ли се ради о часу. На часу причам на један начин, овако у некој незваничној комуникацији око договарања за семинарске радове...значи мало је мање формално, али, у суштини, имам такве предмете где врло често и ја њима указујем на неке, неке тако нијансе у значењима, у опхођењу, тако да понекад се то нађе као тема нашег разговора. Тако да им понекад дајем и примере шта је учтиво, шта је неучтиво, шта треба рећи, шта не треба рећи и тако...појављују се и такве ситуације на самом часу. Али генерално је ту...мејлови и усмено опхођење отприлике имају неки сличан ниво.

Интервјуерка: Хвала. Е, сад, да ли комуникација треба да се мења како професор, односно професорка постаје старија и добија виша звања? И да ли се, иначе, на основу твог неког искуства то мењало, или како ту стоји ситуација?

Интервјуисана: Не уочавам у мом случају неке сад велике разлике. Кад сам била хонорарни сарадник у настави или кад сам била асистент, односно доцент, сад сам ванредни... Данас то студентима није нека велика ствар, односно, они то можда негде имају у виду, али генерално ја сам доста непосредна на часу, без обзира какав час водим, тако да они немају сад...ту сад неки утисак да сам ја сад нешто много одмакла у тој хијерархији. Односно, имам такву врсту часова где то не стављам уопште ни у један план, тако да има сигурно студената на првој години који појма немају шта сам ја док не уђу мало у то.

Интервјуерка: У академски систем.

Интервјуисана: Јесте. Тако да, мислим да то није кључно у нашој комуникацији.

Интервјуерка: Одлично. Хвала. А шта би били сада по твој мишљењу принципи комуникације у академској заједници, и твоја нека искуства, баш између доктораната и професора?

Интервјуисана: Не видим неку сад велику разлику између комуникације на основним студијама, мастер или докторским, али, мислим, оно што се уочава је да су студенти докторских студија већ прилично вични и лако и лепо се обраћају за све што им је потребно, тако да у том смислу су мало опуштенији, односно, пре бих рекла, сигурнији су у себе, и некако сигурније и комуницирају и на неки једноставнији начин се изражавају, а студенти ранијих нивоа студија понекад имају проблема у комуникацији, док не науче како се то све ради. А неки никад ни не науче.

Интервјуерка: Хвала. Е, сад, на који начин ти ословљаваш своје студенте на предавањима? Да ли по имену или колега/колегинице на свим нивоима студија? И да ли на исти начин им се обраћаш и у мејловима?

Интервјуисана: Да...само по имену, по личном имену, никако по презимену. Персирам им, али им се обраћам... То ми помаже много...зато што сама динамика часа је онда боља и некако смо конкретнији, значи, знамо ко прича, шта прича, у ком тренутку прича, нема оног *не Ви него онај иза Вас*. То, рецимо, сам приметила из свог искуства кад сам ја била студент да нам је сметало то кад није професор, професорка, знао наше име, а када се неко именује, да кажем, директно, то поспешује, дакле.

Интервјуерка: Такав утисак смо и ми имали.

Интервјуисана: Смета. Једноставно смета кад неко не зна како се ти зовеш. Тако да, исто и у мејловима напишем им *Драга Милице, нећемо имати следеће недеље час* или тако нешто. Немам сад ту навику да им се обраћам по презимену.

Интервјуерка: Да, да, да. Некако баш би онако било строго...потпуно. (Смех)

Интервјуисана: Да, да. Немам...не волим тај ниво формалности ни на часу ни ван часа. Није ми потребно да ме сад нешто они...да ме званично ословљавају, да ја њих званично ословљавам. Некако то смета у комуникацији.

Интервјуерка: Хвала. На који начин комуницираш са својим колегиницама и колегама? ...било да су лектори и лекторке, доценти и доценткиње, професори и професорке. И како са осталим запоселнима на факултету? На пример, са секретарима, секретаркама, хигијеничаркама, хигијеничарима, портирима, административним радницима.

Интервјуисана: Са свима сам на *Ви*, осим са онима са којима сам ближа. Дакле, без обзира да л' су лектори, асистенти или, не знам, редовни професори, увек смо на *ти* када смо, да кажем, овако...боље се познајемо. Са особљем на факултету нисам нешто сад много интимна. Тек сам дошла пре три године. Сада ће још мало три године, тако да нисам до сада са њима нешто, да кажем, била много интимна...тако да сам са свима на *Ви*. А на самој Катедри сам на *ти* са

ближим сарадницима, било да су асистенти или сарадник у настави, ванредни, редовни професор. Имам доста људи са којима сам на *ти* без обзира на године, и оно што је мој принцип када је неко старији од мене, мора да ми каже да жели да пређемо на *ти*. Док год ми не каже да пређемо на *ти*, не прелазим на *ти* без обзира на то чиме се тај неко бави, било да је хигијеничар или декан. Дакле, имам тај критеријум година. Ако је неко старији од мене, очекујем да тај неко каже да пређемо на *ти*. Мислим да је то најсигурније да се неко не би увредио.

Интервјуерка: И ево последње питање. Какав однос и какву комуникацију си имала ти, када си била студент, са својим професорима? Да ли се нешто променило? Шта се променило? И да ли је бољи тај начин комуникације у академској заједници који је био раније или данас?

Интервјуисана: Па, ја не памтим тај неки формалнији однос. Можда евентуално са професорком Самуровић која је била врло формална сам по себи. Као личност је била...једноставно је очекивала да комуникација буде на изузетно високом нивоу учтивости, али остали професори нису на томе толико инсистирали. Персирали смо им, као што и данас се персирамо са студентима...значи у том смислу није било неке разлике, али већ кад сам ја била студент, дошли су млађи сарадници, лектори и асистенти, тако да је већ та комуникација била иста као што је сада. Није ме ухватио тај неки превише формални период. Не видим ништа сад ту много различито. Ево, покушавам да се сетим да ли, да ли могу да дам неки пример, али... Мислим, осим Самуровић која је била тако формална, нико није други био, нити је данас...да превише инсистира на тим неким строгим хијерархијама. Та хијерархија се увек зна, али се не инсистира на њој.

Интервјуерка: Да. Не истиче се у први план. Хвала најлепше.

Интервјуисана: Нема на чему. Ја сам очекивала другу врсту питања. (Смех)

Интервјуерка: (Смех) Хвала много.

Прилог Ж: Транскрипт полуструктурираног интервјуа са професором (Универзитет у Гранади)

Датум интервјуисања: 30. 05. 2017. године

Sexo: masculino

Edad: 56

Título académico: profesor catedrático

Entrevistadora: En su opinión, ¿qué implica la cortesía?

Entrevistado: Pues ser una persona agradable y educada. Tiene los dos apartados. Ser una persona cortés, creo que en España es una persona, pues, muy educada, que trata con mucha atención y consideración y de manera, la segunda parte, agradable y simpática a las personas.

Entrevistadora: Muchas gracias. ¿Y qué implica la cortesía en la comunicación en un contexto académico? ¿Y cómo espera que los estudiantes se dirijan a usted? ¿Y deberían llamarle por su título...en qué contextos, qué estudiantes, en qué niveles de estudios?

Entrevistado: Bien. Yo creo que en esto soy poco académico. A mí...aunque ahora acaban de llamarme *profesor*, me hablan de *usted*, yo...si...no hay ningún problema si me tutean. ¿Vale? Por tanto, tutear para mí no es problema incluso yo tiendo a...inmediatamente a comportarme como uno más y no quiero que haya distancia entre el alumno y yo. Vale.

Entrevistadora: Perfecto. Muchas gracias. ¿Y usted cree que es importante mantener una comunicación cortés siempre y qué se consigue con eso en relaciones con la gente?

Entrevistado: Sí. Yo creo que acortar la distancia hace que el alumno esté más cercano y que aumente su atención. ¿Vale? La cercanía, eh, y no una distancia sobria... Ese concepto de cortés a veces quiere decir que hay distancia, ¿no? ...entre el profesor y el alumno, el profesor en la tarima y el alumno en el...hace que el estudiante no comunique tanto. Entonces la cercanía, yo creo que ayuda que ellos comuniquen, hagan preguntas, ¿vale? Se plantean problemas y que tú ser cercano hace también que ellos, pues, se encuentren más relajados.

Entrevistadora: Perfecto. Muchas gracias. ¿Y cuál es su opinión de la cortesía y de la decencia en la comunicación académica? ¿Qué sería inaceptable y se superan algunas veces los límites?

Entrevistado: Bueno... Yo creo que a mí lo que más me molesta es la falta de atención, eh, es decir... Y en concreto, por ejemplo, cuando un estudiante esté mirando el móvil, este es un ejemplo claro, ¿no? Es decir que esté totalmente ausente y eso me parece una falta de respeto. Evidentemente, también a veces el estudiante cuando tú eres cercano, cuando eres cercano, puede pasar los límites y dirigirte, eh...de forma poco correcta, en la manera de expresarse, ¿no? En fin, y eso, pues, tampoco es aceptable, pero en fin creo que la falta de atención.

Entrevistadora: Vale. Muchas gracias. ¿Y esa forma de comunicación cortés, como ha dicho, refleja una jerarquía? ¿Y debe mantenerse o no debe mantenerse de tal manera en la comunicación entre los estudiantes y los profesores?

Entrevistado: Bueno, yo creo que lo que tiene la jerarquía se establece desde el punto de vista del conocimiento. La jerarquía debe ser de conocimiento, es decir, si el profesor debe ser respetado por los conocimientos que es capaz de transmitir. Si no hay respeto intelectual, después no habrá el otro tipo de respeto personal. Yo no quiero respeto personal, no quiero respeto personal si es que me hablen de *usted*, que la gente parezca que está haciendo una genuflexión al profesor si...si eso no viene aparejado con el respeto intelectual.

Entrevistadora: Perfecto. Muchas gracias. ¿Y qué niveles de formalidad comunicativa existen cuando se trata de una comunicación escrita, cuando hay una carta oficial con respecto a los exámenes...y cuando hay una comunicación ligera, anécdotas, hablar sobre las clases, seminarios, referencias bibliográficas?

Entrevistado: La comunicación de exámenes y formal, pues...el texto siempre es muy descriptivo, no introduce ningún adjetivo y todo es frío y simplemente se trata de hacer una convocatoria. No tiene por qué haber nada, no... De hecho, ahí no suele haber interacción. Es el profesor...es quien dice lo que hay que hacer, ¿no? Ya, en otro entorno, yo no utilizo los foros electrónicos, por tanto, no puedo decir, ¿vale? Es verdad que los estudiantes, cuando ellos se comunican contigo por correo electrónico lo hacen de una manera muy formal, pero yo creo, *informal* me refiero a escribir tal como están escribiendo en las redes sociales y tal, pero yo creo que es un problema de estilo de comunicación, ¿vale?

Entrevistadora: Vale. Gracias. ¿Y es lo mismo cuando se trata de la comunicación oral? ¿Qué niveles de formalidad comunicativa existen en una conversación estrictamente formal y una conversación informal?

Entrevistado: No, no entiendo yo eso...

Entrevistadora: Cuando se trata de una comunicación oral, cuando viene un estudiante...pregunta algo, ¿de qué manera usted responde a ese estudiante? ¿De la misma manera como responder en e-mails o no?

Entrevistado: Sí, sí, de la misma manera. Para mí no hay diferencia.

Entrevistadora: No hay diferencia...vale. Gracias. ¿Y usted considera que la comunicación debe cambiarse cuando el profesor se haga mayor y obtenga el título académico más alto? ¿Y se cambia según su experiencia?

Entrevistado: No debe de cambiar, pero sí, creo que suele haber cambios. Lo que observo en mi entorno que hay cambios, pero no debe de haber.

Entrevistadora: Vale. Muchas gracias. ¿Y piensa que el espacio en el que tiene lugar la comunicación determina las reglas de la comunicación, por ejemplo, la facultad, teatro, cine, librería, calle, club... ¿De qué manera?

Entrevistado: Sí, sí, ayuda. El entorno relaja y cambia, puede cambiarlo, la forma de comunicación. Yo creo que inciden.

Entrevistadora: Perfecto. ¿Y según su experiencia hay un ejemplo típico o un ejemplo notable en la comunicación con los estudiantes en diferentes entornos?

Entrevistado: ¿Un ejemplo?

Entrevistadora: Sí. Según la comunicación.

Entrevistado: No, no entiendo de eso.

Entrevistadora: Pues...a veces encuentra a un estudiante en la calle, ¿y de qué manera se desarrolla la comunicación? ¿O cuando encuentra a un estudiante aquí en la facultad...hay diferencias o no hay? ¿Son las mismas frases...la misma frase de saludarse, despedirse...?

Entrevistado: Para mí sí...para mí sí. No es que intento establecer diferencias, pero he dicho antes que el entorno y el contexto en el que tú estás y el espacio en el que haces, evidentemente puede matizar. Cuando estás en la facultad, te están viendo como profesor. Cuando estás fuera, te están viendo como profesor, pero también como ciudadano, ¿vale? Entonces, no es exactamente igual decir. El hábito hace al monje.

Entrevistadora: Gracias. Es verdad, estoy de acuerdo. (La risa)

Entrevistado: Pero no siempre.

Entrevistadora: No siempre...sí. Gracias. ¿Y cuáles son los principios de comunicación en la comunidad académica entre un estudiante de doctorado y el profesor?

Entrevistado: ¿Cuáles son los principios? En nivel más avanzado yo creo que hay mayor cercanía. Es decir, efectivamente hay diferencia significativa entre el nivel de estudios y el grado de formalización. Cuando se está trabajando con graduado, con estudiante de primero, los estudiantes, ellos mismos establecen, notan como barrera y mayor distancia, aunque el profesor no las tenga, pero el profesor se ve envuelto en esa distancia. Cuando estamos con estudiante de doctorado, el otro extremo de la escala, hay mayor cercanía.

Entrevistadora: Sí... Muchas gracias. ¿Y cómo se dirige usted a los estudiantes en los estudios de grado, después, en los estudios de máster, y en los estudios de doctorado?

Entrevistado: Yo de la misma manera, tuteo. Nunca hablo de *usted*. A veces lo he intentado porque he querido yo experimentar y si tú lo haces, ellos adoptan una actitud distinta. Esa es clave, el profesor y su actitud, pero yo tuteo, sí. Y el respeto quiero que venga por el respeto intelectual y el conocimiento, no por las formas.

Entrevistadora: Muchas gracias. ¿Y siempre utiliza nombre del estudiante y pregunta *cómo te llamas*?

Entrevistado: Sí. Yo siempre he hecho esto... Ahora tengo problema de memoria, ¿eh? Entonces, tengo problema de memoria y no soy capaz, pero yo procuro siempre saber el nombre. De hecho, a veces pues les digo a los estudiantes que me digan su nombre para intentar memorizarlo a lo largo del curso y dirigirme a ellos por su nombre. Procuro hacerlo.

Entrevistadora: Perfecto... ¿Y cómo describiría usted la comunicación con sus estudiantes? ...no importa el nivel de los estudios.

Entrevistado: Yo creo que es buena. Aunque, bueno, a veces también tengo que decir que depende, también, del grado de exigencia que tú tengas y cómo seas de exigente después de las evaluaciones y tal, porque una cosa es como tú te ves y como ellos te ven. Y yo creo que yo estoy viendo, sobre todo los estudiantes de grado con un cierto... Como exigen mucho, pues, pueden tener recelo y un cierto miedo, ¿no? ...a la relación con el profesor, ¿vale?

Entrevistadora: Sobre todo los del grado. Gracias. ¿Y de qué manera prefiere la comunicación con los estudiantes, de manera oral, por escrito o da igual?

Entrevistado: Yo prefiero la oral a la escrita, prefiero la oral. ¿Por qué? Porque es más cercana. La escrita es más fría.

Entrevistadora: Estoy de acuerdo. Gracias. Un poco más... ¿Y de qué manera se dirigen a usted los estudiantes que acuden a sus clases? ...por ejemplo, por primera vez.

Entrevistado: Bueno, por primera vez *usted*, pero yo creo que también la edad ayuda mucho, ¿vale? Yo noté que cuando me hice mayor como profesor, en el momento, pero el estudiante, se dirigían a mí ya de *usted*. En principio, porque eres más joven te encuentras más cerca de ellos y les cuesta y te hablan de *tú*, por lo menos en el caso español. Yo sé que esto varía también según la...la imagen que tiene el profesor en la distinta...los distintos países, ¿vale? Y hubo un momento en que empezaron a decirme *usted* y yo noté que es porque ya me hacía viejo... Entonces, cuando nos hacemos mayor, pues, el alumno tiene tendencia a hablar de *usted*.

Entrevistadora: Vale. Gracias. ¿Y de qué manera se comunica con sus compañeros, lectores, asistentes de enseñanza, profesores, asistentes, secretarios, trabajadores de sector de limpieza, porteros?

Entrevistado: No establezco ninguna diferencia. Para mí no hay diferencias. Ninguna, ni comunicativa, ninguna. Ni a ellos ni a los estudiantes.

Entrevistadora: Vale. Muchas gracias. Y la última pregunta... ¿Qué relación y qué tipo de comunicación tuvo usted con sus profesores?

Entrevistado: Bueno, totalmente distinta. Era otra época y en esa época, pues, había que pedir permiso para hablar.

Entrevistadora: Ah, vale... (La risa) ¿Y podría explicármelo un poquito más ese contexto?

Entrevistado: Ah, bueno... Para empezar, las relaciones eran menores, primer punto. El contacto directo con el profesor era mucho menor, muy poco. El que se producía en las clases, fuera de clases era más difícil. Dos, siempre hablábamos de *usted*, aunque también ya empezaron algunos profesores, por lo menos en el caso de España, empezaron algunos profesores a tener una actitud más cercana. Y a veces siempre parece que, solicitando, pidiendo, casi permiso para hablar con él...con distancia, mucha distancia. Profesor en la tarima y en lo alto de la tarima, es una metáfora, y el alumno abajo.

Entrevistadora: ¿Y no existía una comunicación espontánea?

Entrevistado: Para nada, para nada. Bueno, excepciones siempre había de algunos profesores más jóvenes, ¿vale? Pero hace cuarenta años, no.

Entrevistadora: Vale. Gracias. ¿Y cree que hoy en día ha cambiado algo? ¿Y es eso según su opinión bueno o malo?

Entrevistado: Bueno, yo creo que es mejor. Es mejor que haya más cercanía entre el estudiante y el profesor, ¿vale? Hombre, siempre es agradable que la gente sea educada.

Entrevistadora: Estoy de acuerdo.

Entrevistado: ¿Vale? Quiero decir, pero hay un punto de educación que no es una formalidad. Oye, estamos también en la universidad y tenemos que tener una relación de conocimiento, ¿no? Y esa no es la relación que tenemos en el bar, ¿vale? En el bar podemos echar la mano por encima...en la universidad no. Sabes, hay una pequeña diferencia, pero eso no quiere decir que no sea cercano. Ahora creo que es mejor, ahora. En general. A pesar de que pueda haber algo.

Entrevistadora: Pues, eso es todo. Muchas gracias por la entrevista.

Прилог 3: Транскрипт полуструктурираног интервјуа са професором (Универзитет у Гранади)

Датум интервјуисања: 31. 05. 2017. године

Sexo: masculino

Edad: 39

Título académico: profesor adjunto

Entrevistadora: En tu opinión, ¿qué implica la cortesía?

Entrevistado: ¿Qué implica la cortesía en relación con los alumnos?

Entrevistadora: Pues, ahora en general.

Entrevistado: Bueno, en general, implica unas ciertas normas que a priori la sociedad tiene. Asume que una persona con la que uno interacciona tiene que tener un código de comportamiento a la hora de encontrarse, de separarse y de algunas cuestiones formales a la hora de interacción, que la gente asume que tiene que darse para que la situación funcione normal.

Entrevistadora: Bien, gracias. Y ahora...la siguiente pregunta, ¿qué implica la cortesía en la comunicación en un contexto académico?

Entrevistado: Bueno, eso es más complicado porque la misma cortesía que existe en general, puede existir en el aula, en contexto de que un alumno pregunta algo al profesor, lo tiene que hacer expresando...expresándose con ciertas fórmulas, con ciertas palabras de cortesía y se supone que el profesor también tiene que utilizarlas a la hora de comportarse y relacionarse con los alumnos.

Entrevistadora: Perfecto. Bien. ¿Y cómo esperas tú que los estudiantes se dirijan a ti? ¿Deberían llamarte por tu título o profesor...nombre?

Entrevistado: Vale, bueno, ahí cada profesor te puede contestar... En el tiempo en el que estamos, de la cortesía hablamos bastante... En mi caso concreto, tengo bastante relajado...que por mi nombre o *profesor*. Yo me expreso con corrección, pero no utilizo una distancia en relación con los alumnos. Entonces ellos pueden hacerlo como ellos quieran. Para mí la cortesía la llevo...tiene que haber una especie de compromiso entre ambos.

Entrevistadora: Sí... Gracias. ¿Y entonces crees que es importante mantener una comunicación cortés siempre y qué se consigue con ese tipo de comunicación en relaciones con la gente?

Entrevistado: Sí. A mí sí me gusta que haya una corrección, pero la corrección no necesita el uso de fórmulas de cortesía como el *usted*, etcétera. Yo no necesito esas fórmulas clásicas, pero sí el respeto. Para mí ese respeto no lleva consigo esas ciertas palabras sino unas acciones. Entonces, sí que exijo ese mínimo.

Entrevistadora: Sí... Entonces, ¿cuáles son los límites de la cortesía y de la decencia en la comunicación académica? ¿Y se superan esos límites? ¿Qué no debería hacer nunca un estudiante y qué no debería hacer el profesor?

Entrevistado: Vale. Pues, yo creo que casi son las mismas cosas en ambos casos, es decir, el lenguaje inapropiado, insultos y palabras que supongan una agresión...un comportamiento racista. Otras cuestiones en las que yo me fijo son, por ejemplo, la utilización de los teléfonos móviles, la comida y tal. Que suena móvil lo vemos normal...incluso a mí me puede pasar, que hablen no. Hablar, eso es una falta de respeto y eso está mal. Puede salir, a mí no me importa que la gente salga. Pueden estar tomando una Coca-Cola o un refresco en clase, eso no me importa, pero no comer, almorzar. Mientras...si lo limpian, no hay problema.

Entrevistadora: Vale. Gracias. ¿Y esa comunicación académica cortés refleja una cierta jerarquía? ¿Debe o no debe mantenerse una distancia entre los profesores y los estudiantes?

Entrevistado: Vale. Tradicionalmente sí que ha reflejado una jerarquía, marcaba una distancia con alumno. Ambos tienen unas obligaciones y derechos. Ambos deben expresar una cierta cortesía. Tiene que haber una mínima distancia, en el sentido que alumno sabe que es lo que tiene que cumplir, que tiene compromisos, actividades. Tiene que cumplir con las normas, pero más allá de eso no hay una distancia, quiero decir, como yo soy profesor, me lo impongo. No, eso no. Eso ya ha pasado, eso ya es cosa del pasado. Hay gente que lo siguen utilizando...pero en mi caso esa distancia con ese motivo no. Eso no.

Entrevistadora: Vale. Muchas gracias. ¿Y cómo debería parecer una comunicación escrita entre los profesores y estudiantes cuando se trata de una comunicación formal? ...respecto a los exámenes, explicando la puntuación, evaluación. ¿Qué niveles de formalidad...o cómo debería parecer una comunicación ligera? Por ejemplo, anécdotas, chistes...

Entrevistado: ¿De cada profesor hacia el alumno o al revés?

Entrevistadora: Ambos casos.

Entrevistado: Ahí, realmente, todo lo marca el primer contacto. Se espera una cierta cortesía...una comunicación más formal. Sí que hay ciertas normas que creo que son buenas. Una norma mínima de educación, un saludo y una despedida. Si no aparece, no puedo hacer nada.

Entrevistadora: ¿Y no importa si es *hola, profesor* o *el nombre*?

Entrevistado: Sí. No el *profesor*, el *profesor* no me ha gustado. Por lo menos un término, y creo que es bueno. Y de una manera correcta. Muchas veces no escriben bien, no redactan bien. Están utilizando muchas veces palabras que utilizarían con sus amigos. No cambian de rol.

Entrevistadora: Sí, sí... ¿Cómo jerga?

Entrevistado: Sí. Entonces, no molesta... A mí, en particular, no me molesta en absoluto, pero es algo que tienen que aprender porque en otros entornos, con personas sí puede suponer problemas. No hablo igual a mis padres que a un alumno, que, a un amigo...cambio de rol. Y la gente debe aprender eso.

Entrevistadora: Sí, estoy de acuerdo completamente. ¿Y consideras que la comunicación debe cambiarse cuando el profesor se haga mayor y obtenga el título académico más alto?

Entrevistado: Creo que no tiene que significar ningún cambio. Un ascenso no tiene por qué comportar un cambio de protocolo. Otra cuestión es cuestiones de protocolo oficial, por ejemplo, un rector, uno llega a ser rector. Y un profesor obtenga una cátedra, no por eso cambiaría una forma de comunicar. Base es lo correcto.

Entrevistadora: Vale, perfecto ¿Y entonces piensas que también el lugar de la comunicación puede afectar las reglas, por ejemplo, facultad, teatro, cine, librería?

Entrevistado: Sí, sí, ¡claro! Eh, siempre un mínimo...que las personas actúan de una determinada forma. Pero hay lugares que imponen ciertas normas, es decir, yo no hablaría alto en un teatro. Claro que el entorno...sí que implica distinto comportamiento y las formas de comunicación.

Entrevistadora: Perfecto. Y ahora, ¿cuáles son los principios de comunicación entre un estudiante de doctorado y el profesor? ¿Es diferente comparándolo con los niveles de estudios más bajos? Estudios de grado y de máster...

Entrevistado: Vale, eso es interesante porque la relación entre un estudiante y un director de tesis es un marco muy especial, una relación muy intensa. Se supone que un alumno del doctorado ya ha pasado a un...ya tiene su vocación, la educación casi máxima, sabe comportarse en ciertas situaciones. Puede resultar inusual que un doctorando tiene un tratamiento formal en el primer contacto, como no conoces a una persona. Pero luego, normalmente ya conoce al doctorando y luego la relación es muy unida entre el director y la persona. Esa persona puede estar en un año malo de su vida, unido con la tesis y la única persona con la que puede hablar es su director porque su familia no lo va a entender, los amigos no lo van a entender... Y por eso solamente puede hablar con su director y desahogarse con él. (La risa)

Entrevistadora: (La risa)

Entrevistado: Hay relaciones no de intimidad, pero relaciones de muchísima confianza...porque al final es un colega.

Entrevistadora: Gracias. Y ahora, ¿cómo te diriges a los estudiantes durante las clases, por su nombre, apellido o *colega*? En todos los niveles de estudios, de master, de grado, de doctorado. ¿Y la misma forma la utilizas en los correos electrónicos?

Entrevistado: Sí...por lo general llamo por los nombres si lo conozco y si no lo conozco solo tutear, eh. Normalmente esperan que, si alguien tiene que hablar con las fórmulas de *usted*, que sea yo, no ellos, pero si yo utilizo *tú* y a ellos les parece bien, lo continúo utilizando. Me gusta utilizar ese lenguaje porque a veces acerca...más progresa hablar contigo, comunicarse preguntar, y si marcas una distancia, probablemente ellos no te van a preguntar e interaccionar. Pero uno puede hablar en *tú*, pero cortés. Una cosa no quita la otra. Dentro de ese...que estás tuteando con una cierta formalidad, sí. Por el nombre yo solo si lo conozco, porque a veces como en este caso, no conozco los alumnos. Los conocí esta mañana, no puedo conocer sus nombres. Cuando imparto clases de grado, de máster, de doctorado, yo suelo por el nombre. Conferencias son distintas. En conferencias solemos ser más formal. En clases expresándolo y por correo electrónico también.

Entrevistadora: Gracias. ¿Y cómo describirías la comunicación que tienes con tus estudiantes? ¿De qué manera la percibes?

Entrevistado: En general, suele ser cordial. Eso hace que la gente me comunique, me pregunte las cosas o se ponga en contacto conmigo más de lo regular. No hay distancia y eso me gusta...o la distancia que pongo es la menor.

Entrevistadora: Vale. ¿Y de qué manera prefieres la comunicación con estudiantes, oral o por escrito?

Entrevistado: Si tengo la oportunidad de elegir, la oral, presencial. No utilizo un email para no hablar. No. Hay alumnos que por razones se comunican por voces y eso es una tendencia que he notado en dos últimos años o así. Hay muchas más personas, alumnos, personas a las que dirijo trabajos académicos, tesinas, que hay una relación más cercana porque tienen más veces tutorías. Y hay momentos en los que tienen que contactar contigo. Al final lo hacen por teléfono...comunicarte urgentemente.

Entrevistadora: ¿Y de qué manera te comunicas con tus compañeros, lectores, asistentes de enseñanza, secretarios, trabajadores de sector de limpieza, porteros?

Entrevistado: ¿Cuándo hablo con ellos como los cruzo por los pasillos? ¿Cuándo hablo de lo que sea?

Entrevistadora: Sí, sí, y de lo que sea.

Entrevistado: Yo creo que no me hago diferente con el resto. Es decir, no cambio la forma a no ser que esa persona concreta me exija, me pida...pero si no, no hay distinción. Yo simplemente lo hago con corrección. Si ya conozco a esa persona, le hablo como un colega.

Entrevistadora: Gracias. Y la última pregunta... ¿Qué relación y qué tipo de comunicación tuviste con tus profesores cuando eras estudiante?

Entrevistado: Bueno, yo me dediqué a dos carreras en dos momentos distintos de mi vida, y cambió porque la primera carrera yo la hice...la cursé entre 1997 y 2002. Y la segunda entre 2004 y 2008. Las carreras no tienen nada que ver entre ellas dos. Los profesores eran muy distintos. Los tiempos eran distintos. En mi primera titulación que era una ingeniería, había personas ya de 45/50 años hacia arriba. Eran personas más rígidas que hablaban siempre con *usted*...que no te lo requerían, pero ellos lo hacían siempre. No había correo electrónico entonces, no se comunicaban con nosotros por correos electrónicos. Era en persona... personalmente era la única forma. Era ir al despacho y hablar con él. Entonces, uno tenía una distancia muy grande con esas personas. Era como ellos están allí y yo estoy aquí. Los más jóvenes...ellos se comunicaban conmigo de manera distinta, relaciones eran mucho más afables. Y luego, en la segunda carrera, yo creo que todos tienen patrón bastante similar...que era más similar al de los jóvenes. No ha habido realmente...no utilizaban fórmulas de cortesía exageradas. Eso nunca.

Entrevistadora: Ah, vale. Y como hoy en día las cosas han cambiado mucho, ¿y crees que es eso bueno o malo? ¿Mejor?

Entrevistado: Sí, han cambiado... Hay personas a las que no les gusta que ciertas cosas que rigen la cortesía se hayan perdido. Cuando escriben email, a mí no me molesta *hola, qué tal*, pero el email con *hola tío, qué tal* me parece inapropiado. Ni soy de hablar de *usted*. En mi casa, mis padres nunca lo han utilizado con nadie, conmigo tampoco... quizá eso refleja. Utilizo *tú* siempre, pero con corrección.

Entrevistadora: Bien. Pues, eso es todo. Muchas gracias.

Entrevistado: A ti.

Прилог И: Транскрипт полуструктурираног интервјуа са студентом докторских академских студија (Србија)

Датум интервјуисања: 13. 04. 2018. године

Пол: мушки

Старост: 32 година

Година студија: прва

Област студија: Модул језик

Интервјуерка: Шта по твом мишљењу подразумева учтивост? Учтивост као концепт. Шта ти пада на памет?

Интервјуисани: Пада ми на памет синоним љубазност. Наступати на један цивилизацијски прихватљив и универзалан начин, без обзира на то у којој се ситуацији и земљи и приликама нађеш. Без обзира на то која је врста говорника, значи, којој категорији припада особа са којом разговараш. Дакле, постоји један универзални концепт вредности које се у учтивом, љубазном понашању подразумевају.

Интервјуерка: Хвала.

Интервјуисани: Ништа.

Интервјуерка: Е, сад, шта представља, по твом мишљењу, појам учтивости у академском контексту и како ти очекујеш да ти се обраћа професор или професорка? Да ли да те ословљава именом или са *колега*? У којим све контекстима?

Интервјуисани: Ја искрено под учтивошћу у контексту академског рада бих можда мало...хајде да употребим мало сленг, више бих разумео или претпоставио неку врсту уштогљености, која на неки начин подразумева и одређене хијерархијске норме. То значи да нећемо са наставником на универзитету разговарати на исти начин као са другом у кафићу, што подразумева и персирање и неке друге норме понашања. Можда чак и веома пробрану употребу речи, чак и неког сленга који није вулгаран, али прихватљив на нивоу јавног дискурса нећемо употребљавати, и тако даље, или ћемо се после покајати ако употребимо. Што се мене лично тиче, ја волим да ме професори ословљавају по имену. То заиста волим, и пошто радим као *freelance* наставник, и ко зна можда ћу једног дана радити на универзитету, увек сам себи говорио да ако једног дана будем радио на универзитету, волео бих да ме студенти ословљавају по имену, а на њиховом је одабиру да ли ће ми персирати или не. Говорим сад о професорима, у реду ми је када ми професор не персира, у реду ми је и када ми професор персира иако, наравно, после неког времена бих очекивао да можда се то персирање бар са стране професора изгуби. Ја не морам да престанем да персирам, али ми је тај вид персирања и обраћања по имену веома, веома леп.

Интервјуерка: Да, тако је. Да ли ти сматраш да је важно увек водити учтиву комуникацију и зашто? Шта се тиме постиже у односу са другим људима?

Интервјуисани: Ако ме питаш само у вези са академским концептом, онда да. А ако ме питаш генерално, изван академског концепта, мислим да не треба водити увек учтиву комуникацију јер просто није увек продуктивна. И, нажалост, живот нас кроз то научи. Значи, говорим изван факултета. И на факултету мислим да некада је можда добро да се одступи од учтиве комуникације...не, далеко од тога да се употребљавају сленг, вулгарности, и тако даље, али ако си наступио на једном нивоу учтивости. Човек некада једноставно дође у ситуацију да мора да протестује и онда можда, макар у тону или у боји гласа, интонацији, може да делује као неучтив говор. То не значи свађање, препирку, претње, и тако даље, али просто неке животне ситуације, поготово изван академског контекста...човек мора да реагује.

Интервјуерка: Хвала.

Интервјуисани: Ништа.

Интервјуерка: Које елементе академска комуникација мора увек да садржи? И шта су границе пристojности и учтивости у академској комуникацији, а шта би било неприхватљиво? Које границе студент не сме да пређе? А које наставник?

Интервјуисани: Па, то све зависи од контекста. Оно што је апсолутно обавезно је да мора да постоји поштовање личности, било од професора према студенту или студента према професору. Студент не мора да се допадне професору. Може да буде, не знам, чудно обучен или да има необичне склоности, необичну косу, да буде панкер, да носи пирсинг. То су све аспекти који професору традиционалног усмерења не морају да се свиде, али мора да покаже поштовање. Уколико на било који начин студент осети угроженост свог личног интегритета, мислим да то превазилази границе учтивости, односно, то није учтивост. А које студент...то је ипак један део контекста и неких традиционалних културних норми да када дођеш на факултет персираш свом професору. Мислим да се то апсолутно подразумева све док се не каже другачије, *хајде да пређемо на ти*, али ипак мислим да треба да остане тај ниво комуникације. Потом, сленг није прилагођен за универзитет, осим, рецимо, као у нашој струци уколико је предмет научне опсервације. То је опет неки контекст, а контекст диктира одређене границе које не би требало да пређемо.

Интервјуерка: Тако је. У том случају је прихватљиво. Хвала. Хвала лепо.

Интервјуисани: Ништа.

Интервјуерка: Да ли треба да постоји дистанца између професора и студената изражена кроз дискурс? И како се ти осећаш по том питању?

Интервјуисани: На универзитету хијерархија дефинитивно постоји, што значи, зна се ко је студент, ко је асистент, ко је професор, а и међу професорима се зна ко је ванредни, ко је редовни професор. Не мислим да је то битно јер зна се шта је овлашћење и могућност докторанта, а шта је улога професора. На пример, на факултету где сам студирао пре Филолошког, то је црквена школа, па ту постоји хијерархија и те врсте, дакле, хијерархија која је као војна. То је Богословски факултет. Ту има доста професора...сви су већином, наравно теолози, доктори теологије, и тако даље, али и ту посотји разлика. Неки су део црквене хијерархије, неки нису. Баш у контексту да ли се прелазе границе, осетио сам да су се прешле границе учтивости. На пример, кад је мене нагрдио један професор што ја нисам дошао раније, а требало је тог дана да дођем да ми упише неку оцену, а нисам могао да га нађем на факултету. Рекао ми је да сам ја размажен и да се у мом гласу то чак види, што је потпуно превазилажење граница. Ето, то је један пример где постоји дупла хијерархија, и академска, и црквена пошто је то таква врста струке, где се у примерима неких људи, просто, уочава бахатост у понашању према студентима који су њима подређени. Студент зна да је умногоме подређен професору и да зависи од његове одлуке и воље.

Интервјуерка: Да, нажалост, понекада се и то дешава. Хвала лепо на подељеном искуству. То ће ми бити врло значајно. Сад прелазимо на писану комуникацију... Када је реч о писаној комуникацији, како би требало да изгледа један званичан мејл у вези са испитима, образложењем оцена, поена са семинарског рада? А како та нека „лакша“ комуникација везана за предавања, консултације, литературу, семинаре?

Интервјуисани: Па, мислим да мејл, на пример, увек треба да има поделу на пасусе и да треба да има онај почетни... Ја додуше тако пишем и својим пријатељима кад је нешто мало дуже...да буде прегледније. Е, сада, пошто се некада те преписке отегну, па трају дуже и некада оду из смера који је везан искључиво за прву тему, онда може да буде одговор у једној реченици. Нећете сваки пут да почињете са *Драга професорка* и да очекујете *раги*, па име, у одговору. Генерално, треба да има онај почетни део *Поштовани* или *Драги*. Мени је *Драги* увек дражи, ал' то је лична ствар. Да има први, други, трећи пасус, или већ колико, и да на крају има неку, како бих рекао, куртоазну форму *Срдачан поздрав* и потпис. Ја, на пример, стављам у потпису име, а један мој професор, који је био и дипломата, ставља увек и име и презиме. Претпоставио сам да је то утицај његовог комплетног професионалног рада који није само универзитетски, већ и дипломатски. И увек је било *Поштовани колега*, па презиме, никада *Драги* и име, и схватио сам то као неку врсту здраве дистанце. Дакле, наша сарадња никада није била угрожена. Била је једнако квалитетна као и са неким професорима код којих је све на *Драги*.

Интервјуерка: То је лепа фраза. (Смех) Здрава дистанца. Хвала.

Интервјуисани: Нема на чему.

Интервјуерка: А сада, када је реч о усменој комуникацији, исто то питање. Дакле, формалан и неформалан разговор. На пример, када сретнемо професора на улици, на ходнику.

Интервјуисани: Па, то је добро питање. Ја мислим да професори, заправо, не воле када их студенти изван факултета смарају са темама...срећу и смарају са темама везаним за факултет. (Смех) Чак мислим да је то донекле и некултурно.

Интервјуерка: Апсолутно некултурно.

Интервјуисани: То је на неки начин чак и злоупотреба контекста. Тако да на факултету бих питао професоре за предмет у време кад су консултације, а ако бих срео професора изван факултета, опет зависи од контекста...ако је на конференцији, па у паузи наравно да би ми било нормално да питам *Како сте*, можда ако знам да је био неки велики проблем везан за неки пројекат, питао бих *Јесте успели да решите...*

Интервјуерка: Да, да, да...распитао би се.

Интервјуисани: Јесте, али то бих избегавао да користим као прилику за испитивање шта сам добио од оцена. Мислим да просто треба разлучити пословно од приватног. Јер и професорски посао је посао, није то човекова бит...и не треба их замарати послом.

Интервјуерка: Хвала.

Интервјуисани: Ништа.

Интервјуерка: Шта су принципи у академској заједници између студената докторских студија и професора? По твом мишљењу ти неки принципи.

Интервјуисани: Мислим да то зависи од односа наставника, односно професора према студенту. Нисам завршио основне студије на Филолошком факултету, али многи студенти кажу да је однос професора према докторантима другачији. То онда аутоматски диктира однос студената према професору, да се, просто, студент другачије осећа. Треба да се задржава и даље неки однос универзалног поштовања, учтивости, љубазности. Зависи како те професор прихвати, али то је опет индивидуална ствар. Сваки професор је различит.

Интервјуерка: Јасно. Баш тако. Хвала.

Интервјуисани: Ништа.

Интервјуерка: Да ли сматраш да комуникација треба да се мења како професор постаје старији и како стиче виша звања?

Интервјуисани: Па, то је индивидуална ствар. То је онда као да имплицираш да неко ко је старији заслужује више поштовања од неког ко је млађи, што нужно не мора да буде. Има људи који захтевају...који ти просто намећу поштовање са тридесет година. Ниво формалне учтивости је да ми нашем професору морамо да персирамо, али мислим да само године немају везе са тиме да ли неко треба да буде перципиран као поштованији или мање поштован. Све те титуле, осим оних стечених права као што су академска звања, мастер, доктор, и тако даље, да ли ћете бити, не знам, министар, дипломата, професор универзитета, могу зачас да се промене, тако да човека поштујеш или не поштујеш...и друго то што је неко...не значи да свако ко је постао професор је квалитетан истраживач или свако ко није постао професор није квалитетан, па да тиме не заслужује поштовање.

Интервјуерка: Наравно, наравно... Хвала ти. Одговори су одлични, ја се већ унапред радујем... (Смех)

Интервјуисани: Радујеш обради. (Смех)

Интервјуерка: ...радујем анализи. Хвала. Када је реч о комуникацији лицем у лице и комуникацији путем мејла, који начин комуникације је једноставнији за тебе? Шта ти више волиш?

Интервјуисани: За мене је једноставнији начин имејлом и ја славим дан када су имејлови осмишљени јер раније је постојао систем да зовеш професора телефоном, чак и сад неки инсистирају на томе. Мени је то ужасно! Не волим то да радим јер, не знам, можда спава, можда има породичну прославу, можда је чуо неку грозну вест и није му добро, није му ни до чега. Ја највише волим комуникацију имејлом и у академском контексту, чак и у приватном контексту, и у пословном, јер знам да имејл омогућава самом појединцу да процени кад је у могућности да одговори. Е, сад, може некад да се извуче погрешан закључак кроз комуникацију путем мејлова, а лицем у лице...ту су сви они аспекти које можемо да препознамо. Недостатак емоционалног момента у имејлу...чак некада нешто што није агресивно, у имејлу може да буде агресивно у зависности од твог расположења кад читаш тако нешто. И то је, ја мислим, генерално проблем online комуникације, форума...јер просто трансфер емоција, наш доживљај нечије емоције је другачији.

Интервјуерка: Тако је. Хвала. Како би ти описао комуникацију са својим професорима на докторским студијама?

Интервјуисани: Ја бих је описао као веома добру, као сјајну комуникацију где пружам поштовање и добијам поштовање. То што неки не одговарају редовно на мејлове, то што су спори, не бих окарактерисао као непристојно понашање јер иза тога вероватно стоји гомила ствари које они сами морају да заврше...просто није личне природе. Са неким је мање формална, са неким више, зависи од пројекта на ком сарађујемо. Са неким сарађујем везано за испите, са неким само у оквиру пројекта. Лакше је вероватно и комуницирати са професорима који нас боље познају. Онда знам да не морам можда сваку реч да мерим, али не морам да водим рачуна о свакој правописној ставци у мејлу, где зарез да ставим.

Интервјуерка: Да ли ти је некада неко рекао од професора да га ословљаваш са *ти*?

Интервјуисани: Никада ми нико није рекао. Професори су, у већи случајева, који су на *ти*, прешли на *ти* од почетка, да не питају и то је у реду.

Интервјуерка: И је ли се ти изненадиш ако те ословје на *ти*?

Интервјуисани: Па, нисам се изненађивао. Није ми то било изненађујуће зато што сам се са тим срео још на основним студијама.

Интервјуерка: И сад ево последње питање... На који начин комуницираш са својим колегама и колегиницама са докторских студија на конференцијама, на предавањима, усменим путем или писаним путем?

Интервјуисани: Писаним путем сам формалан зато што не знам коме пишем. Када добијем име и презиме некога ко је, на пример, писао о псовкама са универзитета ту и ту, колегиница која је асистенткиња може да има двадесет шест година, двадесет четири или четрдесет осам. Асистент, реално, може да има било колико година. На крају крајева, дискриминација је питати или уопште доводити у питање године. Значи, зато што се ту обраћам некоме из позиције неког истраживача који зна или који је већ у области коју ја истражујем, па онда можда постоји осећај хијерархије. Онда зависи како ми ко одговори. Ја се не љутим како год да ми одговори, само на основу тог како ми одговори, ишчитавам шта очекује од комуникације, какву врсту комуникације очекује, и онда одговарам афирмативно на то. Не правим непотребну дистанцу. На факултету се понашам са колегама и колегиницама...зато што некако претпостављам године, да смо ту негде генерацијски слични, као и на основним студијама. На конференцијама опет зависно од утиска. Углавном би то било са *Ви* јер је ипак неки формални контекст, али углавном се брзо пређе на *ти*, чак и ако би се догодило са *Ви*. Мени се углавном обраћају са *Ви* што ми је тотално чудно и некако ми делује као неки елитизам јер ја знам да не изгледам старије. Негде мене то подсећа на неки уштогљени елитизам. Можда има људи који желе да поставе дистанцу на тај начин, и то је у реду. Ти можеш да имаш дистанцу тако што ћеш ми персирати, али то не значи да ја нарушавам ту дистанцу ако ти кажем *Важи, питај ме шта си хтела да кажеш*. То ми је некако вештачки да кажем *колегинице*.

Интервјуерка: Хвала ти много на разговору.

Интервјуисани: Нема на чему.

Прилог Ј: Транскрипт полуструктурираног интервјуа са студентом докторских академских студија (Србија)

Датум интервјуисања: 07. 05. 2018. године

Пол: мушки

Старост: 27 година

Година студија: прва

Област студија: Модул култура

Интервјуерка: Шта по твом мишљењу подразумева учтивост? Учтивост као појам.

Интервјуисани: Учтивост као појам, мислим да подразумева одређену количину елоквиције и уважавања саговорника, такође, опште културе. Вођење рачуна о приступу, на који начин ћемо се обратити саговорнику имајући у виду његов узраст, позицију и однос између нас и саговорника. Сад можемо говорити о учтивости у усменој комуникацији и учтивости у писаној комуникацији. У сваком случају, сматрам да је неопходно да водимо рачуна и о физичком и психичком стању саговорника, у смислу да ли се некоме обраћамо поводом неког радосног повода или имамо у виду да је неко прошао кроз тежи период, да ли је болест... Не знам колико широко би требало да буде.

Интервјуерка: Одлично! Хвала. Сасвим, сасвим је довољно.

Интервјуисани: Супер!

Интервјуерка: А, сада, шта представља појам учтивости у академском контексту? Како очекујеш ти да ти се обраћа професор/професорка? Да ли да те ословљава именом или *колега*? И у којим контекстима?

Интервјуисани: Наравно, када говоримо о академској учтивости, подразумевам да ипак ту постоји одређени ниво формалности, већи него у неким другим свакодневним или пословним ситуацијама. Барем до сада...у мом досадашњем искуству, увек је учтивост подразумевала и персирање и, условно речено, мало формалнију комуникацију преко мејла. То је када је реч о писаном изражавању. При усменом изражавању, мислим да је учтивост...наравно остаје на високом нивоу, али уз мало мање формалан однос између професора и докторанда. Приметио сам, рецимо, да је много мање персирања у усменој комуникацији између професора и доктораната, па чак и између професора и студената. Ево сад, иако није пример докторанд-професор него ја као сарадник у настави и моји студенти, рецимо на часовима шпанског увек им говорим да ми не персирају, такође ни ја њима не персирам у усменој комуникацији, поготову не на шпанском. На српском, рецимо, када комуницирамо преко мејла, увек је ту ипак персирање као ипак неки мало формалнији вид комуникације.

Интервјуерка: Одлично. Хвала много. По твом искуству, како су се теби професори обраћали?

Интервјуисани: Углавном по имену, већина по имену. Заправо, када сам докторант. Када сам био на основним студијама, онда чешће *колега*, а онда после већ, можда зато што смо хијерархијски, можда, били блискији за тај милиметар, јер сам ипак сада са друге стране катедре као сарадник, па је можда и то било. А, такође кроз тај заједнички рад где нас професори виде као своје сараднике и колеге, не у буквалном смислу речи, али можда у приближнијем контексту него што је то колега студент коме они предају. Такође се развије можда мало пријатељскији однос, такође и личнији где нам они постану, на неки начин, наши водичи кроз целе докторсте студије, и на тај начин кроз приснији однос...наравно задржава се учтив однос, али мање формалан. Дакле, на докторским више коришћење имена, а на основним више *колега* и уз персирање. Мислим да је питање могу ли запамтити име свих студената којих је ипак много. Име је, рекао бих, мало мање формално, али ми то није деловало као неки искорак у односу зато што је моје мишљење да сви професори студента ословљавају по имену уколико знају његово име, а не као неку надградњу односа. Сад зависи ту опет како градимо однос са професорима. И верујем да су мене чешће ословљавали именом зато што сам момак...лакше се упамте имена групе која је мање бројна. На мастеру су ми такође персирали, већином...да би на докторским професори прешли на комуникацију са *ти*.

Интервјуерка: Хвала много. Да ли сматраш да је увек важно да водимо учтиву комуникацију и шта се тиме постиже у односу са другима?

Интервјуисани: Начелно мислим да увек треба бити учтив у смислу да треба поштовати саговорника, поготову ако је реч о некој особи са којом нисмо толико блиски или са којом гајимо формалнији однос. Дакле, да ли је то професионални амбијент, академски или свакодневни са неким незнанцима. Када је реч о нашим блиским пријатељима, када говоримо о учтивости, можемо да подразумевамо поштовање саговорника, уважавање права на реч и динамику комуникације, с тим што са блиским пријатељима човек у шали, наравно, увек може да наруши те конвенционалне законе који се тичу поштовања комуникације и саговорника, али то је већ шалив неки контекст...и искључиво са присним саговорницима.

Интервјуерка: Тако је. Хвала. Које елементе академска комуникација увек мора да садржи? Шта су границе пристојности и учтивости у академској комуникацији, а шта би било неприхватљиво? Које границе не сме студент, односно студенткиња да пређе? Које границе не би смео професор да пређе?

Интервјуисани: Оно што би увек требало да садржи комуникација у академском контексту, мислим да, када говоримо о усменој комуникацији, однос између студента и

професора...обраћање увек треба да буде уз титулу тог професора, рећи *професоре*, пошто ми углавном их не ословљавамо по академским титулама *доценте*, *асистенте*, него углавном *професоре* свима. Мислим да би било, 'ајде сад да не кажем недопустиво, него неукусно да студент ословљава професора по имену, осим у можда неким неформалним контекстима, на пример на часовима савременог језика где, уколико људи желе да поспеше комуникацију и да онда прескоче те, да кажем, устаљене форме у комуникацији. Али, генерално, увек мислим да треба водити рачуна о хијерархијском односу када је реч о академским титулама. Персирање, рекао бих, свакако увек да би требало да буде присутно. Такође, одређени вид поштовања у смислу ако тражимо неку услугу или постављамо питање, да то можда буде уз неке речи учтивости или кроз кондиционалне реченице *Ако би било могуће да* или *Да ли би био проблем да* саговорник који је, рецимо, за степенник виши на хијерархијској скали, има у виду да ми од њега ништа не захтевамо, не тражимо него да је то у смислу молбе.

Интервјуерка: Да не наређујемо...

Интервјуисани: Да, да, да, него да у складу са могућностима бисмо били вољни да се одређена ствар испуни, на пример.

Интервјуерка: Одлично. Хвала. Дакле, да ли облик академске комуникације заправо јесте одраз неке академске хијерархије и да ли он одражава дистанцу између професора и студената?

Интервјуисани: Па, генерално, моје лично искуство било је да професори на нашој катедри и уопште професори са којима сам имао прилику да комуницирам, нису, барем колико сам приметио, ни најмање градили било какву хијерархијску дистанцу, односно да су се трудили да колеге докторанде ставе, да кажем, у исти кош са собом пошто смо сви сад ангажовани на једном заједничком циљу, а то је стварање нових академских садржаја, где су нам они водичи, а не гоничи. (Смех)

Интервјуерка: (Смех)

Интервјуисани: Да нас третирају, малтене, као себи равне, да кажем. Њихово постављање, њихов став увек је био без инсистирања на било каквој хијерархијској супериорности, с тим што, барем колико сам приметио, су и докторанти увек, наравно, били врло учтиви и никада то нису ни злоупотребили. И верујем да је заправо узајамни однос учтивости оно што чини да се присност између колега потом надграђује и да се онда ствара и мање формалан однос...али увек у овим оквирима персирања и титуле, да кажем.

Интервјуерка: Одлично. Хвала. Ево баш сад овде долазимо до тога када је реч о писаној комуникацији. Како треба да изгледа мејл који студент упућује професору, мејл у вези са испитима, образложењем оцена, а како нека писана „лакша“ комуникација везана за литературу, семинаре?

Интервјуисани: Када је реч о, условно речено, формалнијој академској комуникацији, нормално, у наслову мејла пишемо коме се обраћамо уз *Поштовани*, и ја бих рекао да не би било неучтиво ни рећи *Драга професорка* или *Драги професоре*, уколико смо са неким већ изградили одређен однос поверења. Док, на пример, усмена комуникација дозвољава мање формалности...дефинитивно мање формалности.

Интервјуерка: Апсолутно. И ја сматрам тако.

Интервјуисани: Да, да. Поготову ако смо са неким већ имали и уживо комуникацију, где смо закључили, где нам се чини да и сам професор, можда, својим ставом подстиче ту блискост кроз савете, подстрек, подршку, речи охрабрења, и тако даље. Мислим да у писаној комуникацији ипак треба имати мало више формалности...када пишемо наш потпис уз *Срдачан поздрав* и слично. Никада нећемо рећи *Хао* или тако нешто. Такође, неки професори са Катедре са студентима које већ донекле познају, престају да персирају, што је мени апсолутно у границама учтивости. Дакле, није ми било какав израз непоштовања него...већ неке присности, блискости

за коју верујем да прија колегама студентима, али мислим да је то дозвољено само професорима, односно онима који су хијерархијски на вишој лествици.

Интервјуерка: Да ли сматраш да комуникација треба да се мења како професор/професорка постају старији и добијају виша звања? И да ли се на основу твог личног искуства то мењало?

Интервјуисани: Па, лично мислим, барем сад на први поглед ми делује, да се са моје стране комуникација није мењала, у зависности од звања професора. Ево овако, гледам мој развојни пут комуникације од прве године академских студија, па до данас, сви професори су од мене имали подједнако учтив, формалан третман, уз персирање, ословљавање са звањем, и тако даље...без обзира на то да ли су били сарадници у настави, асистенти, доценти, ванредни или редовни професори.

Интервјуерка: Хвала. Која комуникација је за тебе лакша, да ли лицем у лице или писана комуникација?

Интервјуисани: Па, лично, рекао бих да више волим усмену комуникацију. Да, дефинитивно усмена јер је мање формална, рекао бих, и директнија у смислу да се чак и уз говор тела могу неке финесе пренети. У мејлу немамо ни интонацију ни контекста, рекао бих, за било какву шалвистост. Комплетнија је усмена у сваком погледу и за пренос опште поруке и за надградњу односа.

Интервјуерка: Хвала. Како би описао своју комуникацију са професорима на докторским студијама и на који начин је ти доживљаваш?

Интервјуисани: Свакако је то комуникација апсолутно у границама учтивости...свега што подразумевамо као конвенционалну учтивост. Са неким професорима уз мање или више формалности. Са моје стране увек уз персирање и ословљавање по звању. Професори су такође веома учтиви и, генерално, оно што сам приметио у односу према докторантима јесте оно што сам заправо већ и споменуо...да нас гледају као ону малу групу највреднијих студената коју, рекао бих, посебно и цене, да се осећају као наши водичи у смислу да су ту не само да нам дају теме и да нам прегледају семинарске, већ да нас саветују...баш пријатељски настројени, вољни да помогну, да саветују, да усмере у тој области у којој смо се ми обрели, која нам је поприлично непозната.

Интервјуерка: Хвала. Е сад, да ли је теби некада неко рекао од твојих професора и професорки да га ословљаваш именом или да му не персираш?

Интервјуисани: Аха... Колико се ја сећам, не...колико се сећам, не.

Интервјуерка: Да ли би се можда осећао опуштеније да се то десило?

Интервјуисани: Могуће да бих се осећао опуштеније. Рецимо...да, вероватно бих се осећао опуштеније и мање формално. То је, рецимо, оно што ја радим са својим студентима на Савременом. Мени такође делује да се моји студенти, онда верујем да бих се и ја тако осећао, да се они осећају доста опуштеније када не морају да персирају, када могу да...дакле, када имају пријатељски однос са професором, мислим да су тад опуштенији и ето то је сад, са моје тачке гледишта, врло битно за савремени где они треба да комуницирају и да се ослободе. Мислим да уколико професор предложи такву комуникацију, да није неучтиво прихватити је и да од тог тренутка, једноставно, није погрешно звати га именом, не персирати.

Интервјуерка: Да ли, на пример, си се ти лично изненадио када ти се неки професор или професорка, када су ти се обратили на *ти*?

Интервјуисани: Па, јесам, јесам у суштини зато што сам био навикнут на комуникацију персирања, али могу рећи и да ми комуникација на *ти* прија. Ето. Није да се осећам нелагодно у персирању, напротив, али једноставно комуникација на *ти* је опуштенија.

Интервјуерка: Хвала много. И последње питање је на који начин ти комуницираш са својим колегама/колегиницама са докторских студија које познајеш и не познајеш? На пример,

сретнете се негде на неким конференцијама, семинарима или мораш да им упутиш неки имејл, да их питаш или затражиш информацију у вези са било чим.

Интервјуисани: Нормално, са колегама и колегиницама које познајем, комуницирамо без персирања. Са осталим колегама докторандима, рекао бих да...да покушам да проценим по годишту да ли би било упутно персирати или не. Дакле, генерално сматрам да колегама који су приближног годишта нема потребе персирати, јер мислим да није неучтиво персирати некоме ко је наших година. Уколико ми делује да је неко старији пар година од мене, онда бих из пристojности, наравно, и учтивости персирао. Ово што сам сада говорио, дакле, важи за интерну комуникацију у учионици, а, рецимо, на конференцијама, неким предавањима, и тако даље, пошто бих рекао да је то ипак и мало формалнији контекст, онда је ту дефинитивно чешће персирање, па чак и са колегама за које проценим да су моје годиште. Али, ако не могу да их повежем ни са неким нашим заједничким предметом, на пример, дефинитивно онда је ту чешће персирање...зато што мислим да контекст ипак диктира правила учтивости.

Интервјуерка: Хвала ти много.

Интервјуисани: Нема на чему.

Прилог К: Транскрипт полуструктурираног интервјуа са студентом докторских академских студија (Србија)

Датум интервјуисања: 03. 04. 2019. године

Пол: мушки

Старост: 27 година

Година студија: друга (прва година у време вршења опсервација)

Област студија: Модул језик

Интервјуерка: Шта по твом мишљењу подразумева учтивост? Учтивост као појам.

Интервјуисани: Учтивост, по мени, подразумева коришћење неког језика и гестова који су некад и можда у вишем регистру...и неко уздржавање можда неких својих импулсивних, да кажем, примарних реакција. То је нешто што ми прво падне на памет.

Интервјуерка: Хвала. А шта представља појам учтивости у академском контексту?

Интервјуисани: Можда поштовање тих неких форми, да кажем, које се већ некако усвајају у току тог процеса целог.

Интервјуерка: Како ти очекујеш да ти се обраћа професор или професорка? Да ли треба да те ослaвљава именом или са *колега*? У којим све контекстима и на који начин?

Интервјуисани: Па, некако ми је природније, кад нисмо претходно имали никакав контакт, да буде *колега*. А, ако сам већ имао неке предмете код ње, онда по имену.

Интервјуерка: Хвала. Да ли сматраш да је важно увек водити учтиву комуникацију и шта се тиме постиже у односу са другим људима?

Интервјуисани: Па, некако...мислим да јесте. Мислим да се људи осећају некако природније и слободније ако не осећају неку, како да кажем, стегу што се тога тиче. Ако уђу већ у неки познати шаблон, онда су можда већ и склонији...радије ће се ослободити и учити. То је мој неки утисак.

Интервјуерка: Хвала. Које елементе академска комуникација мора увек да садржи? Шта би биле...шта су границе пристojности и учтивости у академској комуникацији, а шта би било неприхватљиво? Које границе не сме студент, односно студенткиња да пређе? Које границе не

би смео професор/професорка да пређе? На основу твог искуства, да ли си можда наишао на неку ситуацију да се јесу прешле?

Интервјуисани: Мислим да у оба смера један ту фактор је задирање у приватност, да кажем, неки приватни живот. Мислим да све може да буде тема разговора, али једноставно не знамо шта је неком осетљива тачка, какву историју је неко имао, и то треба да буде одвојено од академског живота. Чак мислим да је то више битно него можда и језик који користимо. Неко може чак зависно од односа који изгради са студентом, па чак можда бити и на *ти* са неким ако заиста поштују те неке теме у које не треба задирати. Било је неких случајева на основним студијама, на докторским студијама не. На основним студијама неки професори су, можда из жеље да на италијанском подстакну разговор, баш хтели да дирну тако те неке личније теме да би студенти из тог неког жара, да кажем, причали...што не знам да ли је баш оправдано.

Интервјуерка: Јасно, јасно. Хвала. Да ли облик те учтиве комуникације можда одражава неку хијерархију? И да образложиш, молим те, због чега треба да се одржава или не одржава дистанца између професора/професорки и студената/студенткиња?

Интервјуисани: Па, мислим да да јер ту и постоји та хијерархија коју треба поштовати зато што тиме уважавамо напор неки који су они током свих тих година уложили у професију. А дистанца...па пре свега што се тиче студената ка професорима мислим да је опет некако потребно исказати то поштовање. А у оба смера гледано, мислим да, на пример, ако је професор превише слободан према студентима, то онда је клизава стаза ка неким...то се не може тако лако ограничити где је онда граница...јер ако се поштују те идеје водиле које су већ познате у друштву, онда се зна граница која већ претходно постоји. А ако ми правимо неку нову своју границу, е онда нико не зна заиста где ће се она завршити.

Интервјуерка: Одлично формулисано! (Смех) Тако је. Хвала. Сад, када је реч о писаној комуникацији, како би требало да изгледа мејл који студент упућује професору, мејл у вези са испитима, образложењем оцена, поена, а како нека писана „лакша“ комуникација везана за консултације, литературу, семинаре? На који начин да се то формулише?

Интервјуисани: На почетку свакако *Поштовани професоре/професорка*, ако је то што се тиче неких званичнијих ствари, *желео бих да*, па сад питање и ако предлажемо ми неко време *да ли би Вам одговарало* и на крају *срдачан поздрав* или тако нешто. А ако је нека та лакша комуникација, ја конкретно слично, нема толике неке разлике, али више ће то бити блискије другој дигиталној комуникацији. Опет ће садржати те уводне и завршне ствари, али ће онај средишњи део бити практично као комуникација на Фејсу или тако нешто.

Интервјуерка: Хвала. А када је реч о усменој комуникацији, исто то питање. Како званична комуникација, односно формалан разговор, а како неформалан разговор? Када, на пример, сретнеш професора/професорку на ходнику, на улици, у књижари, у граду.

Интервјуисани: Па, некако та званична комуникација опет коришћење...прво граматички исправних конструкција, мислим то би било пожељно и у овако обичном животу, али свакако у том академском контексту. Поштовање реда јављања, на пример, ако је на предавањима, јављање за свој ред, не сад упадати, и то је то. А што се тиче овако комуникације, заиста немам никаквих...осим персирања, немам никаквих других стега у обичној комуникацији.

Интервјуерка: Важи... Хвала. Шта су принципи у академској заједници између студената и студенткиња докторских студија и професора/професорки? У њиховој међусобној комуникацији.

Интервјуисани: Нисам...нисам сигуран да знам.

Интервјуерка: И то је океј.

Интервјуисани: Да. Немам никакву конкретну идеју.

Интервјуерка: Важи. Можда ти се нешто јави у току... Е сад, да ли ти сматраш да комуникација треба да се мења како професор/ка постаје старији и како стиче виша звања? И да ли се на

основу твог искуства променило? Да си, на пример, комуницирао са неким на један начин док је био у нижем звању, па када је прешао у неко друго звање, то се променило?

Интервјуисани: Што се мене тиче, не. То је више зависило од типа особе, каква је била та особа, какав је однос...став имала, какав је однос правила. Иии...што се и звања тиче, не. Дакле, имао сам практично идентичну комуникацију што се звања тиче. Знам неки асистенти су после прелазили у доценте, али једини пример где се заиста изменило, на пример, био сам на једном пројекту са својом садашњом менторком и онда сам је упознао као колегиницу тамо. Ја сам тад сам тек уписао докторске студије. И онда је она инсистирала да ми будемо на *ти*, а касније ми је она постала менторка где заиста није било у реду да будем више на *ти* и онда сам ја поново се вратио на *Ви*. То је једина разлика.

Интервјуерка: Да, да, занимљиво. Е сад, да ли простор у коме се комуникација одвија, односно околности, одређује и правила комуникације?

Интервјуисани: Да, да. Свакако да утиче.

Интервјуерка: На који начин су тебе ословљавали твоји професори и професорке на основним студијама, како на мастеру, а како је сада на докторским? Да ли по имену или *колега*? И да ли је било на исти начин у мејловима?

Интервјуисани: Мислим да је на докторским чешће коришћење имена, а да је на основним, па и на мастеру, више *колега*. Сад зависи ту опет како градимо однос са професорима.

Интервјуерка: Шта мислиш зашто је то тако на докторским студијама?

Интервјуисани: Па зато што је некако приснија атмосфера. Ти људи су већ некако...прво што су се већ и доказали, већ су ближи том неком колегијалном односу и заједништву. Ми радимо сада на неком заједничком циљу већ.

Интервјуерка: Тако је. Хвала. Када је реч о комуникацији лицем у лице и комуникацији путем мејла, који начин комуникације је једноставнији за тебе? Шта ти више волиш?

Интервјуисани: Па, комуникација лицем у лице.

Интервјуерка: Аха. Зашто?

Интервјуисани: Зато што комуникација у мејлу, не само у мејлу него писана комуникација, већ има неку дужу традицију где се подсвесно, ја бар сматрам...има нека правила која је потребно поштовати и опет зависи од контекста, а у усменој комуникацији нема баш строгих правила и онда ми је некако природније да разговарам. Не морам да размишљам о томе како ћу да срочим. А мислим и да се не очекује толико поштовање строгих правила у усменој комуникацији, осим поштовање ових основних, да кажем, учтивих.

Интервјуерка: Хвала. Како би описао ти своју комуникацију са професорима и професоркама на докторским студијама?

Интервјуисани: Зависи опет од личности до личности. Са неким професорима које знам одраније, опет је приснија атмосфера. Са неким професоркама код којих први пут сад имам, доста је ближа, на пример, комуникацији коју сам имао на основним студијама. Неки професори су по природи веома неформални, тако да је комуникација у суштини само *Ви*, и остало нема никаквих толико...разлика. Практично као са разговором на улици са њима, као што би било. Ал' мислим да то сам професор одређује, то јест, требало би да сам професор одреди формат и степен слободе. Мислим да на првим предавањима студент практично послушнује ниво формалности коју професор има и он му се прилагоди. Бар би тако требало, а не супротно.

Интервјуерка: Тако је. Хвала. И сад, да ли је теби некада неко рекао од твојих професора и професорки да га ословљаваш именом или да му не персираш/да јој не персираш? Да ли би се боље осећао, опуштеније, да комуникација се одвија на такав начин?

Интервјуисани: Дефинитивно се не бих осећао опуштеније ако неком бих морао да не персирам. (Смех)

Интервјуерка: (Смех)

Интервјуисани: И то се видело у овом случају са мојом садашњом менторком, где, прво, прелажење на *ти* је било веома, онако за мене, стресно. (Смех)

Интервјуерка: (Смех)

Интервјуисани: А шта је био први део?

Интервјуерка: Е, да...да ли је теби неко рекао од професора да га ословљаваш именом и да му не персираш?

Интервјуисани: Е, да. Само у контексту ван факултета. Дакле, на том пројекту где смо били, да кажем, колеге и где није био однос професор-докторант, иначе не, није било тих ситуација.

Интервјуерка: А да је, на пример, било, изазвало би ти изненађење?

Интервјуисани: Да, дефинитивно! И изненађење и стрес! (Смех)

Интервјуерка: (Смех) Хвала. И сад ево последње питање, на који начин ти комуницираш са својим колегама и колегиницама са докторских студија које не познајеш? Него се сретнете негде на неким конференцијама, семинарима или мораш да им упутиш неки имејл, да их питаш или затражиш информацију у вези са било чим.

Интервјуисани: Па, писана комуникација је доста учтивија, ближа комуникацији са професорима. Дакле, ту пратим све те формалне...формална правила и чак мислим да се изражавам исто као што бих, сем у средишњем делу, као што бих према професорима. То, пре свега, када не познајем колеге. Мислим да много брже се то развија ка некој опуштености међу студентима и већ након пар тих размена, нарочито усмено, је то већ много опуштеније, као између неких другова.

Интервјуерка: Да ли си имао ситуације где, на пример, на неким... Хајде... Јеси ишао некад на неке семинаре? Сигурно јеси.

Интервјуисани: Па, јесам, ето једино то у Берлину, за сада. Упознао сам ту неке који су исто на докторским.

Интервјуерка: Колеге?

Интервјуисани: Да.

Интервјуерка: Јеси им се обратио одмах на *ти* или је то у почетку на *Ви*? ...ако су наши људи, ако нису странци, па је енглески *you-you* где се та разлика не осети.

Интервјуисани: Било је неких где смо ближи годинама, то је било на *ти* одмах. А било је неких где, да кажем, нисам био сигуран, па сам на *Ви*. Онда су они обично, ако то није велика разлика, обично су инсистирали да будемо на *ти*.

Интервјуерка: Хвала, хвала најлепше.

Интервјуисани: Нема на чему.

Прилог Л: Транскрипт полуструктурираног интервјуа са студенткињом докторских академских студија (Србија)

Датум интервјуисања: 23. 04. 2019. године

Пол: женски

Старост: 27 година

Година студија: друга (прва година у време вршења опсервација)

Област студија: Модул језик

Интервјуерка: Шта по твом мишљењу подразумева учтивост?

Интервјуисана: Е, сад, генерално учтивост...ухвати ме неприпремљену. (Смех)

Интервјуерка: (Смех)

Интервјуисана: Можда неки модел понашања...више то него самог дискурса. Да л' си учтив више ти је то како гледаш неку особу него...ти можеш и да не изражаваш ту учтивост у дискурсу или да изражаваш, а да то буде иронија *Је л' можеш, молим те, да се помериш*, а да то буде у значењу *Макни се*. Учтивост је, ту бих додала, и оно што осећаш према некоме, што можеш да изражаваш различитим средствима.

Интервјуерка: Хвала. Е, сад, шта представља појам учтивости у академском контексту и како очекујеш да се теби обраћа професор/професорка? Да ли треба да те ословљава именом или *колегинице*? У којим контекстима?

Интервјуисана: Пошто смо ми у овом традиционалистичком контексту, код нас ти је, малтене, да се подразумева такво ословљавање. Ту не да немам очекивања, него ту, малтене, знам да ће да ми се обрати са *колегинице*. То је, просто, нормална ствар. Част изузецима који су опуштени по том питању, али мислим да бих волела, некако би било лакше и били би приступачнији...јер ми је то некако утегнуто.

Интервјуерка: Хвала. Да ли сматраш да је важно водити учтиву комуникацију увек и шта се тиме постиже у односу са људима?

Интервјуисана: Знаш како...за учтиву комуникацију, по мени је то и следеће, ти можеш неку ствар, на пример, ако је нека непријатна ситуација...ја мислим да и ту учтивост игра велику улогу. Кад ти треба да у свим ситуацијама...где ћеш ти на фин начин да саопштиш можда и лошу вест. У тим лошим ситуацијама где ти треба нешто да пренесеш, просто треба да нађеш начин то да пренесеш, а да си ублажио.

Интервјуерка: Хвала. Шта су неке границе пристojности, учтивости у академској комуникацији, а шта би било неприхватљиво? Које границе не би смео да пређе студент/студенткиња, а које наставник/наставница?

Интервјуисана: Што се тиче генерално тих граница учтивости, с једне стране, на пример, имаш ту врсту људи који су врло формални и не знаш да ли они неће прихвате шалу или шалу не разумеју. С друге стране, оно што би било неприхватљиво јесу псовке...да се неко толико бахато понаша. Што се тиче професора, мислим да је код нас више присутно оно *А, како ви то не знате*, и слично. Мислим да је више то код нас присутно него да су они неучтиви. Они су нама *high form*, али, по мени, већи утицај има то кад те спусти јер он тебе не спусти примитивно, него баш оно увијено да се ти мало постидиш.

Интервјуерка: Е, сад... Када је реч о писаној комуникацији између студената и професора, како би, заправо, требало да изгледа неки званичан мејл у вези са испитима, образложењем оцена, поена? А како нека лакша комуникација где се траже информације везане за предавања, консултације, семинаре, и тако даље? А како би требало да изгледа усмена комуникација?

Интервјуисана: Што се тиче оних професора које ниси никада видео, које не познајеш, треба да буде брло формално...*formally* размишљаш јер је то и њему први утисак, али што се тиче оних с којима си ти у контакту у смислу идеш му на предавања...опет зависи од тога коме пишеш и ко је *easygoing*, да кажем. Нервира ме кад људи пет пута читају мејл пре него што га пошаљу, па не шаљеш светом Петру, шаљеш човеку, оно *Драга професорка, кад могу да дођем*, крај приче. Него праве од свега тога...па да нису случајно неку граматичку грешку ставили. Мислим да не би требало да буде проблем сама комуникација колико брзина успостављања комуникације, јер имаш одређене професоре, можеш да будеш с њима учтив колико хоћеш...по мени је већа неучтивост да ти два месеца не одговори. Па, кад ми онда кажу *Јао, пошаљите Ви то мени поново, мора да нисам видео*. Ја разумем да постоји та социјана дистанца, али нема је баш толико.

Интервјуерка: Хвала лепо. Е, сад, наредно питање... Шта су принципи у академској заједници између доктораната и професора? По твом мишљењу, по питању комуникације, односа било каквог, сарадње...

Интервјуисана: Па, пази...за принципе учтивости једино што ти могу рећи, то је оно што сам приметила, на пример, да су скроз друге особе кад им дођеш...кад си на докторским. Јер, рецимо, кад си на оним нижим студијама, вас је, типа, сто у учионици и они тебе, ако су предмети где вас није тридесет у групи и слично, него су они општији предмети где је цела генерација, амфитеатар и слично, ти њима дођеш као нека врста публике и причају икс, ен-лицима...можда те запамте ако баш седиш стално у том реду, али ако сте разбацани, неће те приметити. Док, на пример, кад одеш на докторске...то чак можда почиње и од мастера јер си имао ментора на мастеру, већ су ту можда почели...али онда на докторским...и даље има те дистанце, али и та дистанца зависи. Ако си ти њима асистент, ти си са њима на *Ви* и имаш неку врсту поштовања према њима. На докторским се труде да запамте имена. Тад је већ другачија прича. Тада се ти осећаш *honoured*, па можда већ знаш и неке стварчице из њиховог живота. Онда више нисте у учионици, него си у њиховом кабинету...другачији је контекст мало. Мало је интимнија атмосфера. То је отприлике то.

Интервјуерка: Е, сад, да ли комуникација треба да се мења како професор/професорка постају старији и како ступају у виша звања?

Интервјуисана: Па, знаш шта, не. По мени, не. Не треба да се сад одједном промени.

Интервјуерка: Е, сад, на који начин су тебе ословљавали твоји професори/професорке на предавањима на основним, мастер студијама и сад, на докторским? Да ли по имену или *колегинице*? И да ли је ословљавање исто и у мејловима?

Интервјуисана: На основним студијама пошто су релативно морали да нам знају имена, бар они кад смо имали вежбе, где нас има тридесетак у групи...било би мало глупо да радиш са тридесет људи и не знаш како се ко зове. Персирају нам, али не *Ви, колегинице у жутом*, већ знају како се колегиница зове, тако да су нас ту ословљавали именом, тако да ако те знају, ослове те именом У мејлу буде *Драга* и име, али са персирањем. Ако шаљу групно буде *Драге колеге и колегинице*. На пример, ако су са катедре, онда те знају, али кад сам имала Технике академског писања, било је *Поштована колегинице*, без обзира што сам се ја потписала. Е, сад, на докторским кад нас има четири, буде *Драге девојке, шаљем вам*.

Интервјуерка: Е, сад, који начин комуникације је лакши за тебе са твојим професорима и професоркама? Да ли мејлом или лицем у лице?

Интервјуисана: Е, код нас је најлакше лицем у лице јер на мејл неће одговорити. (Смех) Пошто је код нас случај да ти одговоре некад или никад, онда ти њих мораш да јуриш. Било је и људи које нађеш на факултету и кажу ти *Пошаљите ми мејл*. Некада је потребан брзи одговор и само је важно да буде *Да* или *Не*, а небитне су формалности као *Поштовани* и слично. Битно ми је је л' може ил' не може, сем ако је прва комуникација, па је битно да буде формално јер се стиче неки први утисак.

Интервјуерка: Јасно. Хвала. Да ли ти је ико од професора и професорки икада рекао да га ословљаваш именом и да му не персираш?

Интервјуисана: Нико, никад. Нико. Код нас то није случај. То очигледно код нас, генерално, није случај.

Интервјуерка: Да ли се изненадиш када се теби професор или професорка обрати на *ти*?

Интервјуисана: Па, знаш како, од оних од којих никад не бих очекивала. Има неких који су на *ти*, онако како им дуне... Има оних који би ти, мислим, и на самрти рекли *Ви*. Можда би ми од таквих било чудно, али не верујем да би се то десило икада.

Интервјуерка: И ево, стигли смо и до последњег питања. Оно се тиче искључиво тога на који ти начин комуницираш са својим колегама и колегиницама са докторских студија које не познајеш? Када се сусретнете на неким конференцијама, на неким семинарима... Било усменим или писаним путем...кад треба да затражиш неку информацију.

Интервјуисана: Једино што је ту...ја сам видела као проблем потенцијални, што се персирања тиче, ја то више гледам по старости. Ако ја видим да неко има шездесет година, нека ми, не учтивост, него култура налаже да ја будем на *Ви*, сем ако особа каже да смо на *ти*. Онда океј, прилагодићу се и прећи ћу на *ти*, али ако ја видим неког ко је моје годиште, онда ту немам разлога да персирам. Генерално сам на *ти*, а што се тиче тих конференција, оно што је мени чудно је што буде *Колега, изволите*, а све млади људи. Могу да схватим да су са професорима на *Ви*. Али када смо ту сви исто годиште, не мора...као не познајемо се, али какве везе има. Има оних који су на *Ви* само први пут, а има неких који стално персирају. Генерално, не видим потребу.

Интервјуерка: Хвала ти најлепше на помоћи и на одвојеном времену.

Прилог Љ: Транскрипт полуструктурираног интервјуа са студенткињом докторских академских студија (Србија)

Датум интервјуисања: 26. 04. 2019. године

Пол: женски

Старост: 38 година

Година студија: пета

Област студија: Модул култура

Интервјуерка: Шта по твом мишљењу подразумева учтивост?

Интервјуисана: Учтивост...морам да размишљам. (Смех)

Интервјуерка: Наравно. (Смех) Узми колико год треба да размислиш.

Интервјуисана: Учтивост је, просто, да поступаш са поштовањем према другој особи са којом комуницираш, али не само то, него и мало изнад тога. Да се понашаш, не знам ни ја коју реч да употребим, мало финије да се изражаваш, да се понашаш. Не само поштовање, па опуштено као са пријатељем него на неком вишем нивоу комуникација.

Интервјуерка: Супер! Хвала. Шта представља појам учтивости баш у академском контексту и како ти очекујеш да ти се професор/професорка обраћају? Да ли да те ословљавају именом или *колегинице*?

Интервјуисана: Па, сад, нисам нешто размишљала како бих ја волела да ме ословљавају. Није ми то никад било нешто у фокусу. Ословљавали су ме са *колегинице* углавном...колико се сећам. Понеко ме је именом ословљавао. То ми је све у реду. А што се тиче академске учтивости, то је онда мало формалнији начин комуникације, са етикецијом. (Смех)

Интервјуерка: (Смех) Хвала ти. Да ли сматраш ти да је важно увек водити учтиву комуникацију, и зашто? И шта се тиме постиже у односу са другим људима?

Интервјуисана: Мислиш на академску или генерално?

Интервјуерка: Генерално.

Интервјуисана: Па, другачије је то код нас и негде у другом свету. (Смех) Лепо је бити увек учтив с тим што код нас некако то често не пролази. Код нас пролази углавном агресивна комуникација. Ако си учтив, можда ће ти успети нешто, а велика је вероватноћа и да неће. Тако да, лепа је учтива комуникација и много је пријатнија за све нас и за друштво јер буде лепша атмосфера, пријатнија атмосфера.

Интервјуерка: Које елементе академска комуникација мора увек да садржи? Шта су границе пристојности и учтивости у академској средини? Шта не сме да се пређе? У комуникацији студенти и наставници...

Интервјуисана: Па, мислим да свака граница која је и ван академске комуникације треба да се поштује и ту. Не мислим да сад ту има неких посебних граница. Најважније је да се наступа са поштовањем, али то је важно...да се тако поступа и са било ким другим. Било где. И нешто што задире у лични, приватни живот не би требало прелазити. Океј је ако се неко мало зближио кроз сарадњу, али генерално нема потребе да се уплиће лични живот.

Интервјуерка: Хвала. Да ли можда академска комуникација одражава неку хијерархију и да ли треба да се одржава та нека дистанца између професора и професорки и студената и студенткиња?

Интервјуисана: Баш занимљиво питање. По мени...ја то не доживљавам баш као хијерархију. Доживљавам то као неко степеновање, хијерархија у смислу угледа. Наравно, професори универзитета су на једној високој позицији угледа, заслужности, способности и свега осталог. И то јесте за поштовање. Не сматрам да је сад у комуникацији потребно то неко хијерархијско раздајање, да сад не смемо да се обратимо ми с друге стране, да не смемо да кажемо шта мислимо, то не. Не мислим да ту је место таквој хијерархији. Мислим да студент треба да буде слободан да каже шта мисли на нормалан, културан начин, као и било ком другом ко није професор.

Интервјуерка: Тако је. Хвала. Супер одговор! Е, сада, када је реч о писаној комуникацији, како треба да изгледа званичан мејл у вези са испитима, образложењем оцена, а како нека, под наводницима, лакша комуникација, везана са неки семинар, за литературу? На који начин им се обраћати, како их ословљавати.

Интервјуисана: Па, мени то опет исто. Ја бих то условљавала на исти начин. Неки формалан мејл би био са *Поштовани професоре/професорко, обраћам Вам се да питам то и то, да се консултујем*. Али ту бих ја ипак дошла лично.

Интервјуерка: Е, управо наредно питање је везано за ту усмену комуникацију. Ево, слободно сад реци за усмену комуникацију. Како би те ситуације...како би то разрешила?

Интервјуисана: Ја некако највише волим лично комуникацију, очи у очи. Мени је то увек лакше. Људи кажу да је лакше да се обраћаш писаним путем...некако немаш контакт. Мени није. Мени је лакше да разговарам очи у очи. Имамо више канала комуникације које ћемо да пратимо и да растумачимо. За неке важне ствари, по мени, је првенствено контакт очи у очи.

Интервјуерка: Одлично. Хвала. Супер. Шта би по твој мишљењу били неки принципи комуникације у академској заједници између студената докторских студија и професора/професорки који ту предају? Докторске судије као трећи ниво студија... Како се ту обраћати и како ословљавати наставнике?

Интервјуисана: Па, по мени, обраћање уз *професоре/професорка*...нисам баш се толико ослободила да бих могла неке по имену да се обраћам, али ми јесте тај ниво мало опуштенији јер на основним студијама дођеш, па стварно не знаш ништа. Иии, ћутиш и упијаш деведесет посто времена. Осталих десет посто мало изражаваш своје мишљење, мада опет то је не зато што тако треба него зато што просто немаш знање, је л'? На докторским студијама смо се ипак некако приближили. Долазимо са неким знањем. Ја сам из неке друге области, али носим неко своје знање које није потпуно неvezано за овај факултет и онда могу да допринесем и могу да узмем доста...и да са те позиције могу да допринесем, и да ме се саслуша, да дискутујемо о нечему. Докторске сам уписала да бих рекла нешто сад ја. Дођеш са знањем и сад шта ти имаш да даш. То је некако поента докторских студија.

Интервјуерка: Хвала ти. Да ли сматраш да комуникација са професорима треба да се мења како постају старији и ступају у виша звања? Или је то, у твом случају, увек било уједначено...на исти начин си комуницирала.

Интервјуисана: Ја сам увек комуницирала на исти начин. Од почетка мало је то формалније. На основним студијама били су асистенти који су били млади, тек су почињали, али ја сам тад опет била бар десет година млађа од њих. Јесу они били неформалнији, рецимо, у односу са студентима, али није нико од њих тражио да их ословљавамо са *ти*. Не бих се баш усудила на тај корак, некако... Имам ту неку задршку која је део формалне комуникације...једним делом и патријархална култура. Мислим да је у реду да постоји то формалније, што није само ствар хијерархије и поштовања него је ствар и дистанце. У неким стварима је потребна дистанца. Рецимо, академски контекст није место где се уплиће приватни живот. И ту неку врсту дистанце одржавамо на *Ви* и то је некако сасвим у реду.

Интервјуерка: Супер. Хвала ти. Како су тебе ословљавали твоји професори и професорке на предавањима? Да ли по имену или *колегинице*? Како је било на основним, како на мастер, а како на докторским студијама? И да ли су ти се на исти начин обраћали и у мејловима?

Интервјуисана: На основним студијама није било мејлова код мене. То је било давно. (Смех) Мејлове смо имали на мастеру, мислим, ја сам ту домастеризацију нешто касније само додала... и на докторским то је, просто, било од професора до професора како се обраћао. Углавном је то било *колегинице*. Није да су тол'ко и памтили наша имена. Ређи су били они који су нам се обраћали са *ти*. Већином су на *Ви* на студентима. На мастеру јесте било мало некако интимније јер нас јесте било мање. Е, сад, кажем, ја сам ту домастеризацију...то је једна година додатна која није мастер него је баш домастеризација и онда ту смо се скупљали...разноразни. Било је и доста старијих колегиница са мном у групи. Рецимо, на једном предмету нас је било можда петоро, шесторо. Ту смо бирали предмете и сад један психотерапијски предмет, дошле су три колегинице које су мало старије и које су већ одавно психотерапеути, и сад су неки нови правац слушале ту на мастеру. И онда, професорка је била са њима на *ти* и тражила је и од њих да буду на *ти* јер су негде приближно истих година. 'Ајде, опет, то је тај сличан ранг јер су биле, како да кажем, искусни професионалци у својој области. Кад су већ жене биле, како да кажем, искусни психолози и психотерапеути, просто се онда и професорка осећала да су на истом нивоу, тако да је то било мало неформалније. Ја ипак нисам могла то толико јер је, конкретно, професорка о којој причам коју изузетно ценим и онда нећу сада...ценим је јако као стручњака од ког сам много научила...и као модел једног стручњака...феноменална је и имам дубоко поштовање и некако океј ми је да она мени каже *ти*, али ја њој не могу. (Смех)

Интервјуерка: Апсолутно. Исто смо се тако и ми осећале кад нам је наша професорка рекла да сад можемо да будемо на *ти*, али ми нисмо могле. (Смех)

Интервјуисана: Е, сад докторске, па углавном су са нама на *Ви*. Слично је и у мејловима. Ето, тај један професор ког сам ја желела да ми буде ментор, са њим сам више сарађивала, тако да јесте комуникација била мало неформалнија, али опет у границама поштовања и пристојности.

Интервјуерка: Јасно. Хвала. Да ли ти се десило некад или икада да је неко од професора и професорки рекао да му не персираш?

Интервјуисана: Па, ето, то је та професорка коју сам помињала. Она је свима нама рекла, с тим што те три колегинице су то некако и прихватиле. Ја и још један колега који је ту био се нисмо осећали лагодно са тим. (Смех)

Интервјуерка: Јасно...апсолутно исто. (Смех) Ево, стигле смо и до последњег питања. Ово се сад односи на твоју комуникацију са колегама докторантима. На који начин ти комуницираш са њима, са онима које познајеш/не познајеш, и како комуницираш на конференцијама, семинарима? Да ли ту постоји неки формалнији или неформалнији начин обраћања?

Интервјуисана: По мени то на истом смо нивоу и нема ту формалности. Е, сад, имала сам разна искуства ту. Ту смо се опет скупили разних годишта и са разних страна, па 'ајде, бивало је неких који су старији доста на докторским, па вероватно сам некада неком и персирала. Имам две колегинице са којима сам се баш здружила, које јесу мало старије, ту неких десетак/петнаестак година, од мене, али с којима сам неформална, потпуно онако пријатељски. Е, сад, доживела сам нешто што ми је било јако необично и чини ми се као неки куриозитет Филолошког факултета, барем сад са мојим искуством на два факултета, на Филолошком и на Филозофском факултету. Баш ми је куриозитет био да неке колегинице које су са Филолошког су имале мало тај формалнији однос према мени, односно, генерално према нама ту на предмету на коме се нађемо да се ословљавају на *Ви*. Мени је то било баш необично. 'Ајде кад је неко видно старији, океј, али кад је неко ко је ту млађи, односно сличних година...ето, то ми је било врло необично. Е, сад, моје искуство са конференцијама углавном су ти конгреси психотерапеута. Ту сам редовна. Буде ту формално на *Ви*. На пример, ако одеш на радионицу на тој конференцији, ту опет радимо на себи и некако аутоматски се зближавамо и природније дође да кренемо да комуницирамо на ти. Ако одеш, па само слушаш предавање, само седиш поред некога вероватније је да ћемо комуницирати на *Ви*. Опет сад то зависи од ових других ствари, кол'ко ко има година, и шта ја знам... То је нешто што је генерално, уопштени неки манири комуникације. То би било то.

Интервјуерка: Супер! Хвала ти најлепше. То је то.

Интервјуисана: Молим.

Прилог М: Транскрипт полуструктурираног интервјуа са студенткињом докторских академских студија (Србија)

Датум интервјуисања: 07. 12. 2019. године

Пол: женски

Старост: 33 године

Година студија: осма

Област студија: Модул култура

Интервјуерка: Шта по твом мишљењу подразумева учтивост?

Интервјуисана: Невезано за академску?

Интервјуерка: Да, неvezано, неvezано... Сад само учтивост као појам.

Интервјуисана: Учтивост генерално?

Интервјуерка: Јесте.

Интервјуисана: Учтивост подразумева лепо васпитање, лепе манире... Леп тон, миран тон изражавања исто...не неку агресију, не неку грубост... Подразумева дословно... То кад кажем лепо васпитање и манири, мислим на то *добар дан, довиђења, хвала, пријатно...* Подразумева не само у говору него и у понашању...не мислим само на те речи, него мислим и на то да л' ћеш неке помоћи на улици да пренесе нешто тешко, да л' шећ можда и оно устати у превозу старијима или трудницама или...

Интервјуерка: Јасно.

Интервјуисана: Тако... Ето, рецимо отприлике то је то, и говор и понашање.

Интервјуерка: Јесте, јесте. Хвала много. Е, а сада шта представља појам учтивости баш у академском контексту по твом мишљењу и како ти очекујеш да ти се професор, професорка обраћа? Да ли треба да те ословљава именом или колегинице, колега...? У којим контекстима?

Интервјуисана: Ја сам као и већина људи на Балкану вероватно...навикли смо да персирамо наставницима...

Интервјуерка: Апсолутно. (Смех)

Интервјуисана: Наставницима, па касније и професорима... И то сам радила или радим и дан данас...

Интервјуерка: И ја исто. (Смех)

Интервјуисана: Међутим, па да... Јесте да се тиме изражава поштовање, само што је моје неко мишљење да то ако се неком обраћам на *ти* не значи да га не поштујем...

Интервјуерка: Апсолутно се слажем. Јесте...

Интервјуисана: И да не треба да будем учтива. Мени оно што је било...то сам ти можда и причала раније... Кад сам отишла на мастер, па кад је...како ме је шокирало у тренутку кад је ова девојка која је тек почела тај мастер, као и ја, обратила се са *ти* директорки мастера.

Интервјуерка: Еее, да, да... Јесте, то си ми помињала.

Интервјуисана: То...мени то не би пало на памет. Даа, ја бих увек причала *usted*, али не, сви су се међусобно...сви су причали на *ти* и на крају сам и ја прихватила то на *ти*.

Интервјуерка: Да, да, да...

Интервјуисана: У Латинској Америци опет није тако. Баш су ми то и ђаци сад причали, а и колегиница тад...која је била из Порторика исто је рекла да није...да није тако...

Интервјуерка: Да је код њих виши степен формалности?

Интервјуисана: Да, да је исто... Јесте, да...да се мало персира, мада... 'Ајде, и код њих оно питање *usted/ustedes* је мало другачије него у Шпанији, тако да се више изгубило то, али јесте у том смислу да више персирају. У Шпанији је било и оно у продавници ти се одма' обраћају са *ти*. Тако да, оно што хоћу да кажем углавном, мислим да је доста моје то одрастање, односно то где сам се родила утицало на то како ћу се обраћати у академском говору...

Интервјуерка: Да, да.

Интервјуисана: Мало сам променила, на пример, својим ђацима баш објасним то кад учимо и не, не тражим од њих да ми персирају... Мада, ево овде се види, пошто сад радим у овој интернационалној школи...види се баш да, просто, иако учимо шпански, ја сам им рекла да не морају...добро, у енглеском је *you*, па је *you*, а у шпанском је *tú*, и рекла сам им да могу да користе *tú* увек и...и рекла сам им да могу и на нашем...да не морају да ми персирају... Додуше, мало је другачије, мало је ближи однос са овим ђацима овде јер су они и у интернату и ми смо ту стално за њих малтене, тако да, хоћу рећи, да је мало...није само академски, није само академски однос, па се зато можда то може мало више и применити, али у сваком случају наши ђаци тешко изгубе то што су научили и скоро свакоме се обраћају са *Ви*...иако смо ближи, иако смо блиски, иако се загрлимо некад или, не знам, причамо и много интимније него што бисмо иначе, него што иначе причамо, је л', ми са професорима, али они никако не могу да то избеже, да нам се обраћају са *ти*. Тако да мени што се тиче учтивости, више је навика и више је оно како сам се, ето, научила од рођења и од поласка у школу и хоћу се и даље, и даље ћу се вероватно, и у академском свету и ван њега, обраћати са *Ви* оним људима које не познајем или које тако поштујем, али кажем опет није ми, не значи то да не поштујем људе којима се обраћам на *ти*...него ето да мало сматрам и да не мора увек то да се изрази...да смо и једнаки, па и не само то, поштујемо се... Мислим да то *ти* треба више да изражава...више неку блискост, блискост међу људима, него то да је израз непоштовања, је л'...мислим није. Ето, то је.

Интервјуерка: Апсолутно да... Баш тако, баш тако. И сада, да ли сматраш ти да је важно увек водити учтиву комуникацију, и зашто? И шта се тиме постиже у односу са другима?

Интервјуисана: Је л' опет у академском говору?

Интервјуерка: Е, да, сада уопштено, уопштено.

Интервјуисана: Сад смо само...уопштено...

Интервјуерка: Сада уопштено, да, да.

Интервјуисана: Па да, мислим да треба увек водити учтиву комуникацију. Мислим, наравно зависи шта је у питању. Некад кад...али бар то треба да нам је циљ неки да смо и кад те неко можда изнервира или наљути, да онако задржиш ти своје неко достојанство и да будеш и даље...сад да л' је то само учтив или да будеш...некако да се не спустиш на неке ниже гране, што би рекли.

Интервјуерка: Јасно, јасно, да... На неки низак, ружан ниво.

Интервјуисана: Да, да не постанеш онда и ти агресиван или... Сад, то је јако тешко урадити у тим ситуацијама, тако да вероватно зависи како ко уме да се исконтролише у којој...у којој ситуацији.

Интервјуерка: Да. Апсолутно...

Интервјуисана: Е, сад, а шта је ово било, како у односу на друге?

Интервјуерка: Е, да, у принципу, па баш то што си и испричала. (Смех) Баш то што си рекла.

Интервјуисана: (Смех) Добро, добро.

Интервјуерка: То је баш оно што си у наставку и рекла. А сада баш за академску комуникацију, по твом мишљењу које елементе академска комуникација мора увек да садржи? Шта су неке границе пристojности, учтивости у академској комуникацији, а шта би било неприхватљиво да се користи приликом академске комуникације?

Интервјуисана: Аха... Ммм, елементи академске комуникације...

Интервјуерка: Да. Шта теби овако падне на памет.

Интервјуисана: Па добро, ето, као што смо то рекли... Е, сад, у нашој би ми пало на памет персирање, али опет не можда само...не мора то само да буде персирање, оно што би било јесте та нека учтивост, односно одабир речи, није као да ћемо неки сленг користити, него мало ипак софистициранији... Онда лични простор, поштовање личног простора, нећемо се баш грлити и, не знам, тапкати по колену са неким.

Интервјуерка: Хвала ти. Иии...да ли се, на пример, десило некада у твом искуству да су се прешле неке границе те учтиве академске комуникације, било од стране студената према професорима или од стране професора према студентима?

Интервјуисана: Паа, сад право да ти кажем не могу да се сетим. Оно што бих могла да издвојим као нешто што ми се дешава и сада са ђацима и што се дешавало и на факултету јесте више у некој...у овој дигиталној комуникацији, је л', кад ти пошаље мејл...

Интервјуерка: Еее, да...е, баш...

Интервјуисана: „Еее, кад је предавање?“ Мислим...као да смо...тако да то је. Ето, углавном за то...и причале смо више пута. То ми се, кажем ти, и овде дешава у школи. Просто да...да то сам и заборавила да споменем и раније, мислим да се и учтивост и на то и односи, али 'ајде ту кажем онај однос...mmm, не мора да буде да ми се обраћају, да почну сваки мејл са *Поштована професорка* или нешто... Него је то, мислим, могу да ми напишу само *Добар дан*, просто да имају тај неки...да ме поздраве на било какав начин, да кажу *могу ли да кажем то и то* и да се потпишу *Пријатно, хвала лепо, довиђења*. Не мора да буде неки екстра формални мејл, мислим, хоћу да кажем, није формално једнако учтиво, него може бити и она нека полунеформална...али да опет буде учтиво...да има поздрав на почетку, да има питање главно и да има отпоздрав.

Интервјуерка: Тако је, тако је...да има неки почетак и крај, и довољно. Е сад, хтела сам још да те питам само да ли облик академске комуникације одражава хијерархију и да ли треба дистанца да се одржава између професора и професорки и студената и студенткиња?

Интервјуисана: Не знам ово прво да л' сам разумела. Хајде ми понови за хијерархију.

Интервјуерка: Аха. Е, ово што смо говорили о елементима академске комуникације, па да ли академска комуникација уједно одражава и хијерархију неку...

Интервјуисана: Паа, у нашем свету сигурно да. Мислим на Балкану барем, самим тим што персираш некако се тиме изражава, је ли, да је тај други на вишој...на вишем ступњу, макар у академском говору. Мислим да то, уствари, то подразумева код нас, док у Шпанији не може се на основу тога видети хијерархија, али сигурно је има...мислим, поставе се другачије професори у односу на ђаке.

Интервјуерка: Јасно, јасно.

Интервјуисана: Мислим, не знам како бих то објаснила...

Интервјуерка: Управо... Е, баш си лепо и објаснила.

Интервјуисана: Види се то некад, и нарочито у том односу између ђака и професора, види се некад и у начину, баш оно што сам спомињала, у одабиру речи, начину на који се прича. Мало ће опет професори бити, не обазривији, али имаће бољи речник, у том смислу. Мало формалнији речник, мало образованији речник. Бар је такав мој утисак.

Интервјуерка: Е, да, и мој исто.

Интервјуисана: И код нас и у Шпанији. Ето, то је оно што сам успела да чујем. И шта је био други део питања?

Интервјуерка: Да ли треба да се одржава дистанца кроз комуникацију између професора и студената?

Интервјуисана: Па, добро, ја мислим да треба да се одржава у смислу да се зна ипак ту ко је ауторитет, значи, не треба да се губи тај ауторитет у смислу, опет, ко ту кога учи иако и ми доста учимо од ђака, али мислим да мора нека врста ауторитета да постоји, да се зна ко се слуша.

Интервјуерка: Јасно, јасно.

Интервјуисана: Како да кажем, да не би настало опште расуло и да свако води своју политику, него опет постоје одређена ту правила и систем одређени који би требало да поштујемо, нарочито ако говоримо између студената и професора. Опет сад зависи, као и оно што се и нама дешавало, није исто баш да л' си студент на првој години основних студија или си докторант. Опет као докторант студент си, али имаш...мало се ублажила та дистанца да тако кажем, зато што си ту ближи, колега си просто и са професорима, а опет и ту постоји, наравно... И треба да постоји разлика између професора, још неког редовног професора и докторанта.

Интервјуерка: Тако је...баш тако. Хвала много...супер!

Да ли сматраш да комуникација треба да се мења како професор/ка постаје старији и како стиче виша звања? И да ли се дешавало теби да се, на пример, промени, да се обраћаш на један начин неком професору или професорки док је у неком звању, а када напредује у више звање да се просто то промени, да постане или званичније или већ...како...

Интервјуисана: Мислим да ми се није десило, мање-више су сви били у истим звањима. Хоћу рећи, сви су били већ у неким вишим звањима...ванредне, редовне професорке. У сваком случају, не бих могла из личном искуства да кажем да се ишта променило јер је и иначе било тако, просто сам се обраћала са тим неким...академски да кажем, формално са својим професорима. Напротив, пре бих рекла да како смо били на докторским и мало више ту радили, мислим да се мало ублажила та дистанца, да смо се мало зближили са појединим професорима.

Интервјуерка: Јесте, јесте, тачно...

Интервјуисана: После... Кад смо биле у летњој школи није био опет...тај контекст на факултету...у учоници, него смо били у летњој школи где је иначе неформалније све.

Интервјуерка: Јасно...

Интервјуисана: Па је то вероватно утицало.

Интервјуерка: Е, па сигурно... Е, управо наредно питање је у вези са тим, заправо, да л' простор у коме се одвија комуникација, заправо, одређује и правила комуникације...

Интервјуисана: Па сигурно да. Да!

Интервјуерка: Да л' је факултет или, што си поменула, летња школа или позориште, биоскоп, сретнеш професора на улици, у кафани, где год...

Интервјуисана: Сигруно одређује. Мислим, некако самим тим што улазимо у институцију знамо да постоје одређена правила институције која сад треба поштовати, а овако мало смо опуштенији...мало смо мање формални и тако некако се ту мало умањила та разлика и неблискост.

Интервјуерка: Хвала. Јесте...баш то, баш то. Е, сад, на који начин су тебе ословљавали твоји професори и професорке на предавањима? Да ли по имену или колегинице? Како је било на основним, како на мастер, а како на докторским студијама?

Интервјуисана: Мислим да је зависило од професора. На основним, не сећам се...не памтим да ме је много њих звало колега. Старији професори су нас звали *колега/колегинице*...мислим баш старији. Било је доста персирања... Чак и један млађи професор кад је дошао било је *Хај'те Ви, колегинице*...још један млађи је персирао, али не знам да л' је говорио *колега/колегинице*, мислим да јесте. Име...сад не знам колико су свима знали, али чак и када су знали, можда је то било *колегинице*, па одна кажу име. На мастеру, ја сам била у Шпанији, па смо сви били *ти*. Докторат је исто било...било је *Ви*. Сад не знам да л' ми је на докторату неко рекао *колега/колегинице*... Једна професорка јесте причала *Колега, како беше Ви, како се зовете?* Али кад су знали име, можда су рекли само име без оног *колега/колегинице*.

Интервјуерка: Јесту ти се на исти начин и у мејловима обраћали? Као и у лице.

Интервјуисана: Јесу.

Интервјуерка: А који је начин комуникације за тебе лакши, да ли више волиш имејл комуникацију или комуникацију лицем у лице? ...са професорима.

Интервјуисана: Ммм...ја мислим да и ту зависи...зависи који је професор у питању. (Смех) У принципу више волим...не у принципу, генерално више волим лицем у лице за све...јер је некако...ипак је то...ти имаш одма' реакцију и невербалну комуникацију. Некад ми је теже да испишем мејл него да кажем...просто...и стоји ми тако у драфту мејл пет дана јер никако да склопим да то лепо звучи...

Интервјуерка: (Смех)

Интервјуисана: ...јер мислим да ми је много лакше да се објасним. Преко мејла морам више да бирам речи да се не би нешто погрешно разумело, тако да је то... А, овамо кад си уживо, па нешто изговориш, па те можда и не разуме саговорник, ал' можеш одма' да одговориш, да објасниш се, уствари... Мејлом не можеш одмах него сачекаш одговор, па онда видиш... Хоћу да кажем, просто, много је боље и лакше...уживо.

Интервјуерка: Тако је, тако је.

Интервјуисана: Само што, наравно, то није толико једноставно увек, тако да је мејл тај који треба да помогне.

Интервјуерка: Да, баш то.

Интервјуисана: Кад не закаже техника. (Смех)

Интервјуерка: (Смех) Еее, то... Да знаш... (Смех) Да ли се теби десило, да ли ти је ико од професора икада рекао да га ословљаваш именом и да му не персираш?

Интервјуисана: Ммм...ево сад покушавам, покушавам да се сетим... Мислим да није.

Интервјуерка: Да ли ти се десило да си се изненадила када ти се професор обратио на *ти*? Када те је баш ословио на *ти*?

Интервјуисана: Јесте, сигурно јесте, само сад не знам...не знам примере да кажем. Знала сам то из Шпаније, то ми је било да су сви на *ти*... Ја сам се после навикла, али то ми је био шок тих првих месец дана можда док сам се мало укачила.

Интервјуерка: Док си се прикачила на *ти*. (Смех)

Интервјуисана: (Смех) Буквално! Али сигурно би ми било необично и неочекивано...

Интервјуерка: И ево, дођосмо ми и до краја... Последње питање тиче се тога на који начин комуницираш ти са својим колегама и колегиницама студентима/студенткињама које познајеш одраније? И, на пример, када се нађеш на неким конференцијама, на семинарима или ако мораш нешто да их питаш, да затражиш информацију од њих? Каква су ти ту искуства била?

Интервјуисана: Па мислим да се није много разликовало... Овако, мислим, ако је неко...ако је неко кога знам одраније... Ако су студенти и студенткиње, колеге, генерално докторанти, никад нисам персирала њима, и исти је био однос и на семинарима и на конференцијама...наравно узевши у обзир кол'ко сам присна са њима, је л'... Ако смо само на тој некој докторантској основи, не бих персирала. Мислим, никад не персирам... Учтиво да, али без неког персирања. Некако мислим да смо тако...као да је тако било и пређутно међу колегама. Па мислим и на основним студијама, али 'ајде, кад кренемо на основне, ту смо још мали... А после докторанти смо мало и озбиљнији, иоле...али, кажем, некако смо сви ту и даље се осетили да смо као студенти, да нисмо професори... Просто нема потребе за персирањем. Не знам, можда ми се чак неко на докторским и обратио са *Ви*, ал' не верујем да је ико од колега ту... Можда неко ко је тако мало више у старом неком свету. Иначе, мислим да не. Ако одем на конференцију, углавном је *Ви* јер су особе које не познајем, па се свима у почетку обраћам са *Ви*...пре ће ту бити него... Не могу сад конкретан неки пример да ти дам, али ето те конференције или семинари су добар пример јер су опет академске, а није она свакодневица да си на факултету, на предавањима... Па можда бих ту прво се обратила неком непознатом на *Ви*, а онда би'...чак и ја прва, ако не та особа, мање-више одма', поготово ако смо већ попили кафу заједно, нешто више попричали, па бисмо рекли *Хајде да пређемо на ти*...много брже него што би се то можда десило у овом неком свакодневном академском...говору.

Интервјуерка: Да, да, јасно. Хвала ти много на свему! Баш сам уживала у разговору!

Интервјуисана: Нема на чему! И ја сам исто уживала и било ми је баш занимљиво да причамо о овоме.

Прилог Н: Транскрипт полуструктурираног интервјуа са студенткињом докторских академских студија (Шпанија)

Датум интервјуисања: 30. 05. 2017. године

Sexo: femenino

Edad: 29

Año académico: segundo

Campo de estudios: Terminología en traducción

Entrevistadora: En tu opinión, ¿qué significa la cortesía?

Entrevistada: Pues significa educación, comprensión, respeto a los demás.

Entrevistadora: ¿Qué implica la cortesía en la comunicación de un contexto académico? ¿Cómo esperas que los profesores se dirijan a ti? ¿Deberían llamarte por tu nombre o *colega*? ¿Tratarte de *tú* o de *usted*? ¿En qué contextos? ¿Hay contextos que no impliquen una comunicación tan *formal*? ¿Qué contextos son esos?

Entrevistada: Escuchar hasta el final y contestar educadamente y razonablemente, respetando a los demás. Por mi nombre. Como ellos quieran, a mí no me importa si me llaman por el nombre o de otra manera, si es de *tú* o *usted*. Claro que hay contextos que no impliquen una comunicación formal

siempre. En la vida académica, a veces, hay amistad entre los profesores y estudiantes o incluso puede haber algo más de la amistad, y no pasa nada.

Entrevistadora: ¿Crees que es importante mantener una comunicación cortés siempre? ¿Por qué es así? ¿Qué se consigue con eso en relaciones con la gente?

Entrevistada: Sí, creo que es importante. Es importante mantener relaciones sanas y correctas siempre. Es muy importante que hay un respeto mutuo durante la comunicación.

Entrevistadora: La comunicación académica, ¿qué elementos tiene que contener siempre? ¿Cuáles son los límites de la decencia y la cortesía en la comunicación académica? ¿Qué sería inaceptable? ¿Cuáles crees tú que son los límites que el estudiante no debería superar? ¿Y el profesor? ¿Se superan los límites? ¿Por qué? Explícamelo, por favor.

Entrevistada: Discriminación. El respeto, el respeto mutuo es lo más importante. A veces sí se superan límites porque hay gente que no entiende jerarquía de las cosas y van más allá.

Entrevistadora: ¿Esa forma de comunicación refleja la jerarquía? Por favor, explícame por qué debe o no debe mantenerse una distancia de tal manera entre los profesores y estudiantes. ¿Cómo te sientes tú al respecto?

Entrevistada: A veces sí. A veces la distancia la veo bien, sobre todo en cierto tipo de clases. En general a mí me parece bien.

Entrevistadora: ¿Cómo debería parecer la comunicación escrita cuando se trata de una carta oficial con respecto a los exámenes, explicación de la puntuación y la nota, las informaciones respecto al papel final/seminario? ¿Y una *comunicación ligera* que tiene que ver con las clases, tutorías, seminarios, referencias bibliográficas?

Entrevistada: Formal, en mi opinión. Siempre es formal con los profesores que no conozco y con quienes no tengo mucha relación.

Entrevistadora: ¿Y cómo debería parecer la comunicación oral?

Entrevistada: Formal, como ya he dicho en la respuesta anterior, pero también depende de la confianza que tengo con los profesores.

Entrevistadora: ¿Cuáles son los principios de comunicación en la comunidad académica entre un estudiante de doctorado y un profesor? ¿Por qué exactamente esos principios?

Entrevistada: Muy bien. Pues depende del alumno y el profesor. Cuando hay una relación muy cercana le hablas de *tú* y si no conoces a esa persona, hay una relación más cortés. En realidad, todo depende del alumno y el profesor, de su relación, si se conocen bien o no.

Entrevistadora: ¿Consideras que la comunicación debe ser cambiada cuando el profesor o la profesora se haga mayor y obtenga el título académico más alto? ¿Por qué?

Entrevistada: No necesariamente porque eso depende de la relación con el alumno.

Entrevistadora: ¿Piensas que el espacio en el que tiene lugar la comunicación determina las reglas de la comunicación (por ejemplo, la facultad, teatro, cine, librería, calle, club, café...)? ¿De qué manera? ¿Y cuáles son tus experiencias? ¿Hay un ejemplo notable de tu experiencia?

Entrevistada: Eso depende de la persona. Yo siempre *usted* con los profesores que no conozco y con los que no tengo relación, pero *tú* con aquellos que conozco. Hay profesores que conozco bien y hemos compartido proyectos.

Entrevistadora: ¿Cómo se dirigen/se dirigieron a ti los/las profesores/as, por tu nombre/apellido o *colega*, en los Estudios de Grado, en los Estudios de Máster y en los Estudios de Doctorado?

Entrevistada: Por mi nombre siempre.

Entrevistadora: ¿Te llaman de la misma manera en los correos electrónicos?

Entrevistada: Generalmente por mi nombre. Pero a veces me dicen *querida*.

Entrevistadora: Explica, por favor, las diferencias entre la comunicación a través del correo electrónico y la comunicación cara a cara en cuanto a la cortesía. ¿Qué comunicación es más fácil para ti?

Entrevistada: Depende de la persona. Si no la conozco *usted* o si ella misma impone distancia. Y si la conozco, entonces *tú*. Me da igual, ambas son fáciles para mí.

Entrevistadora: ¿Cómo describirías la comunicación que tienes con tus profesores/as en los Estudios de Máster/Doctorado? ¿De qué manera la percibes?

Entrevistada: Amigable. Son muy amables, salvo a unos. Hay casos específicos. Las tengo mucha estima, mucho respeto.

Entrevistadora: ¿Te comunicas de la misma manera con los profesores que ya conoces, por ejemplo, de los estudios de grado o de máster, y con aquellos que ves por primera vez, o envías un primer correo electrónico? ¿Tienes más cuidado de cómo vas a escribir, expresar tu mensaje?

Entrevistada: Depende del nivel de confianza. Cuando no conozco a alguien, tengo más cuidado, por supuesto.

Entrevistadora: ¿Cuál es tu opinión sobre la manera en la que te trataron, llamaron los profesores a cuyas clases acudiste en niveles de estudios más bajos? ¿Es esa una manera adecuada?

Entrevistada: Estuvo bien. Siempre por mi nombre y como mi nombre no es común algunas veces decían algunos chistes, pero eso era simpático y no me molestaba.

Entrevistadora: ¿Te dijo alguna vez un profesor que lo llamas por su nombre y que lo tutearas? ¿Cuál es tu opinión? ¿Te sientes o te sentirías mejor, con mayor confianza, más relajado si la comunicación se llevara a cabo de tal manera?

Entrevistada: Muchas veces. Me decían *No me llames de usted*. Eso es a veces bueno, a veces malo, depende. Los alumnos cogen demasiada confianza, dicen palabrotas. Yo también digo *profesor*, es un término medio.

Entrevistadora: ¿Te sorprende cuando el profesor te trata de *tú*? ¿Por qué es así? ¿Es esa una práctica habitual en tu universidad?

Entrevistada: No, no me sorprende. Es una práctica habitual.

Entrevistadora: ¿Qué forma de comunicación prefieres con los profesores, oral o por escrito? ¿Por qué precisamente esa? ¿Qué es más cómodo para ti?

Entrevistada: Pues depende. Cuando necesito algo, por escrito para evitar conflictos, para tener pruebas, envío correos electrónicos...cuando se exigen algunos requisitos, papeleo o si el profesor no está disponible. Y si es importante hablar en persona y si el profesor está disponible, prefiero comunicarme de manera oral.

Entrevistadora: ¿Cómo te comunicas con tus compañeros estudiantes que no conoces, por ejemplo, en congresos, seminarios, de forma oral, y cómo por escrito, si tienes que preguntarles algo, pedir informaciones?

Entrevistada: Si son amigos utilizo el Facebook o WhatsApp y siempre *tú*. Muy escasas veces envío correos electrónicos.

Entrevistadora: ¡Muchas gracias por tu ayuda!

Entrevistada: ¡De nada!

Прилог Њ: Транскрипт полуструктурираног интервјуа са студенткињом докторских академских студија (Шпанија)

Датум интервјуисања: 31. 05. 2017. године

Sexo: femenino

Edad: 33

Año académico: cuarto

Campo de estudios: Literatura española

Entrevistadora: En tu opinión, ¿qué significa la cortesía? La cortesía en general como un fenómeno.

Entrevistada: Bueno, para mí la cortesía es la manera de la que tenemos que tratar a todo el mundo. Y es una cosa como el respeto, ¿no? A priori para mí la cortesía es el principio de cómo las personas deberían tratarse.

Entrevistadora: ¡Perfecto! Muchas gracias. Ahora, también en tu opinión, ¿qué implica la cortesía en la comunicación académica, en un contexto académico? La cortesía en ese ámbito...

Entrevistada: ¿En la comunicación del ámbito académico?

Entrevistadora: Sí, eso es.

Entrevistada: Pues...yo creo que no tenemos que diferenciar tanto el ámbito académico del ámbito normal, pero es verdad que el ámbito académico en general, y en español en particular, como todos los ámbitos, requiere ciertas formas. Entonces, la cortesía del ámbito académico...yo creo que las personas tienen que ser honestas y transparentes y siempre iguales, ¿no? Pero en el ámbito académico la cortesía a veces impuesta por la jerarquía y por la...lo que se espera, los que están por encima de ti, requieren ciertas formas de tratamiento, y no estamos hablando de *usted* o del tuteo, pero hay ciertas formas, sobre todo en el lenguaje escrito...para mi gusto es más formal y tiene que ser más formal, y además es un lenguaje...porque cuando es una comunicación directa, siempre puedes rectificar, siempre puedes explicar. En la comunicación directa, en el mensaje directo siempre se puede hacer una pregunta y rectificar el mensaje y explicarlo, ¿no? En el lenguaje escrito mandas un mensaje y no sabes cómo va a reaccionar el receptor. Entonces, requiere ciertos modales más formales. Pero, como he dicho, para el ámbito académico, para una persona no debería ser distinto porque da igual un catedrático o una señora de limpieza...de la cortesía, tiene que ser general.

Entrevistadora: Perfecto. Muchas gracias. ¿Hay algunos contextos en ese ámbito académico que no impliquen formalidad?

Entrevistada: Bueno, España es muy particular en este sentido, creo, porque tan pronto como estamos en un ámbito de clase, incluso dentro de clase, o en cursos de doctorado en este caso, nos podemos permitir interactuar con los profesores de forma muy directa. Pero es verdad que cuando termina la clase, termina el curso o estamos en un ámbito...no sé de un concierto o un festival de teatro universitario que se organiza, entonces ahí la gente interactúa ya de otra forma y dejamos estos modales tan formales sino salimos, nos tomamos un vino juntos, nos reímos, hay chistes, a veces muy malos, y luego volvemos al aula, al curso. Bueno, y yo, por lo menos, lo distingo, y entonces sí entro ya en el rol de doctorando, de estudiante que hace las preguntas y comentarios de otra forma. Yo soy muy directa y muy entusiasta de muchas cosas, pero del ámbito del aula me controlo más que cuando estoy fuera, ¿no? Y entonces, sí me permito hacer comentarios...intento que sean positivos, pero más...más relajados.

Entrevistadora: Perfecto. Gracias. Continuamos... Y, ¿cuáles son los límites de la decencia y de la cortesía en la comunicación académica? ¿Qué sería, en tu opinión, inaceptable? ¿Cuáles crees que son los límites que un estudiante no debería superar? ¿Y qué no debería superar el profesor?

Entrevistada: Bueno, yo creo que todo se basa en un respeto y todo tiene que basarse en un respeto. En fin, estás preguntando por el ámbito académico, pero yo siempre lo traslado al ámbito vital. Es una cosa que me viene de familia o por la educación que recibí en mi casa, ¿no? Entonces, la decencia...siempre hay que ser decente, es decir, vivimos en una sociedad, hay ciertas reglas de esa sociedad, ¿no? Hay un contrato social y, además, hay que tener mucho cuidado y en España estoy viendo que, gracias a Dios, están cambiando las cosas para bien...porque a veces, y yo lo he vivido como estudiante, algunos profesores, sobre todo si son mayores y con conocimiento, se permiten ciertos comentarios, sobre todo hacia las chicas, que están fuera de lugar...se podría decir acoso verbal. Eso es un límite que no se debería traspasar nunca ni los chistes malos. Claro que se puede bromear. Siempre se puede entrar en un ámbito más relajado, pero no se deberían traspasar los límites que una persona educada no traspasaría en cualquier otro ámbito, ¿no?

Entrevistadora: ¡Claro! Es verdad.

Entrevistada: Entonces, es verdad que el ámbito académico por ser muy jerarquizado...

Entrevistadora: Precisamente eso quería preguntarte...sobre la jerarquía universitaria.

Entrevistada: La jerarquía está siempre ahí. La jerarquía está siempre ahí y todos tenemos conciencia, más o menos, pero a veces más consciente, otras veces más subconsciente, pero todos tenemos aquí, detrás de la cabeza, el hecho de que estamos en un ámbito jerárquico, y que, como en la vida misma, nos podemos permitir ciertas cosas con nuestros amigos y no podemos permitirnos las mismas cosas, que no están mal ni son indecentes, tampoco descorteses, con nuestros jefes. Entonces, cuando estamos en el ámbito académico hay ciertas cosas que podemos permitirnos con nuestros pares, pero que no podemos o no queremos permitirnos con nuestros superiores. También porque no hay...no es la misma confianza. Lo que pasa que luego a nivel personal, hay relaciones normales, entonces, yo puedo tener muy buena relación con algún superior mío, superior de jerarquía, porque aquí no hay jefes directos aparte del director/directora de tesis. En realidad, no hay jefes directos, pero es verdad que un catedrático y también...lo he vivido en mis propias carnes, algún catedrático cuando ve que te sientes demasiado fuerte o demasiado tranquila, te marca las pautas porque dice que te...que te pones en tu sitio según su imaginación, su perfección, pero que debería ser la universidad, no depende de la edad, depende más del cargo. Hay profesores que son jóvenes catedráticos, pero por inseguridad...yo siempre busco la explicación psicológica o empática, ¿no? Pero a veces por inseguridad, a veces por simplemente decir *yo soy quien manda* te pone, lo que vamos a decir entre comillas, en tu sitio y dice *se acabaron las bromas porque yo soy aquí el que manda*. Son situaciones un tanto incómodas, sobre todo si trabajamos en equipo, y aquí hay trabajos de equipo de investigación. Trabajamos en equipo y nos dividimos las tareas y todas las tareas son igual de importantes, aunque sean distintas y es evidente que yo no puedo hacer el trabajo de académico, de catedrático, que a veces se me pide que haga. Aunque me niega hacerlo o diga en voz alta que... A veces te callas y haces el trabajo, pero a veces dices *yo no soy capaz de hacerlo* para no fastidiar el trabajo de todo el grupo...pero llega este y te dice *al final tienes que hacerlo o no te pases de todo* porque aquí, aunque seamos todos iguales, pues, en realidad no somos todos iguales. A veces sí se siente la jerarquía. Entonces, en Granada o en España, pues yo siempre he estudiado en Granada, no puedo hablar de otros sitios...en Granada puede pasar esto, es decir, que unos catedráticos...de hecho, hay profesores que son muy...lo cuidan mucho. Son profesores muy reconocidos que llevan una trayectoria muy larga en la universidad, pero siempre intentan que los becarios o los estudiantes se sientan igual de importantes. Entonces, por ejemplo, si hay una ocasión, una comida formal y vamos todos, porque es el aniversario del departamento o la jubilación de un profesor y vamos todos, de todos los estratos, el catedrático, el titular, los contratados doctores, los becarios y otros estudiantes. Entonces, hay algún catedrático que, en vez de sentarse en la mesa de los catedráticos, viene y se sienta con los estudiantes...entonces, para decirles *sí hay jerarquía cuando estamos dentro porque yo soy el profesor, pero cuando estamos fuera...vosotros también algún día a lo mejor llegaréis a ser...estar en mi lugar, llegaréis a ser profesores, entonces seremos de tú a tú*. Somos colegas, aunque nos separen cuarenta años de edad y de experiencia. Entonces, en ese sentido... No sé hasta qué punto eso te ayuda... (la risa)

Entrevistadora: Muy bien, ¡me ayudas un montón! ¡Muchísimas gracias por tus respuestas y por tus comentarios fantásticos! Es un tema bastante curioso. ¿Cuándo se trata de la comunicación escrita, cómo debería parecer una carta oficial y una comunicación *ligera* que tiene que ver con anécdotas, tutorías? ¿Y una carta oficial con las notas, evaluaciones, seminarios?

Entrevistada: Mira... La evaluación formal...yo, aunque me lleve muy bien con mis colegas y que seamos prácticamente de la misma edad y no nos separe mucho nivel de jerarquía... Cuando les escribe unas cosas relacionadas con las cosas profesionales, ¿no?

Entrevistadora: Sí, cosas profesionales.

Entrevistada: Tenemos nuestros números de teléfono y a veces nos llamamos para tomar un café o ir al teatro...pero cuando les escribo una cosa relacionada...compartimos asignaturas, siempre empiezo de forma formal y siempre les digo *Estimado Miguel, Estimada María*. Evidentemente les tuteo porque sí nos tuteamos. Cuando escribo un email...lo cuido mucho. El lenguaje es más cuidado...mucho más cuidado, mucho más preciso. Si es una conversación por WhatsApp, siempre empiezo *Querida María, Querido Miguel*, pero si son cosas profesionales siempre con *Estimado*.

Entrevistadora: Ah, vale. ¿Y cómo se dirigen los profesores tuyos a ti? ¿Te llaman por tu nombre?

Entrevistada: Sí, sí, es decir, de profesor a estudiante da igual que sea doctorando, da igual que sea estudiante de grado, de licenciatura. En principio, los profesores te tutean, pero tutear no quiere decir faltarle respeto. Y tutear no quiere decir ser descortés o no cuidar las formas porque lenguaje hay que...además en el ámbito de filología en el que al fin y al cabo estamos se cuida mucho el idioma. Lo que sí he observado, que los profesores que vienen de Latinoamérica, te hablan de *usted* o profesores extranjeros que hablan español y vienen a un congreso, a un seminario o tal, pero también los argentinos, los uruguayos que pude conocer...por lo visto tienen otra manera de comunicarse en las universidades, entonces entre todos, da igual que seas doctorando o seas profesor, se hablan de *usted*. Entonces, esa es la diferencia que observé.

Entrevistadora: Gracias. Esa información es muy valiosa para mí. Entonces, cuando se trata de una conversación oral, ¿cómo debería parecer cuando hablas de unas cosas formales y una conversación informal? Con los profesores por la calle.

Entrevistada: Mira, eso también todo depende de la persona. Yo de como he sido educada y luego depende también de la persona con la que hablo porque tengo profesores que son más cercanos, amigos, y con los que... Bueno, a mí no me ponen notas, no me evalúan a nivel del doctorado, pero sí me pueden, por ejemplo, reprochar, echar la bronca por no haber escrito o no haber hecho algo...puede ser, ¿no? Pero cuando hay más proximidad, más cercanía, entonces, no hay prácticamente diferencia, es como hablar con una persona que es un amigo tuyo. Cuando me encuentro con un profesor que es mayor de edad en el sentido bastante mayor que yo, cuido más las expresiones que uso, no me permito ciertos comentarios que con la gente de la misma edad o del mismo estatus, ¿no? Obviamente, ajustas el registro a la situación en la que te encuentras. Pero, en general, el registro académico, como yo estoy tan metida en la vida académica, es mi registro, es decir, a mí me encanta el fútbol, pero no voy al campo a gritar ahí, a silbar...

Entrevistadora: A decir palabrotas...

Entrevistada: ¡Exactamente! Entonces, es siempre un poquito más alto, pero nunca más bajo de un cierto nivel que es bastante elevado porque somos filólogos, somos gente de estudios y de ahí ciertas cosas que no nos permitimos, no sentimos la necesidad de utilizar estas palabras o estas expresiones, ¿no?

Entrevistadora: Muchas gracias. Y ahora, ¿cuáles son los principios de comunicación en la comunidad académica entre un doctorando o una doctoranda y un profesor? ¿Qué tipo de relación deberían tener?

Entrevistada: Hay una mayor proximidad porque si uno llega al doctorado, normalmente, hay casos que no, pero normalmente ya conoce al profesor y lo ha elegido, se han elegido mutuamente, y hay una cierta complicidad y una cierta confianza...y hasta cariño, aunque le tratemos de *usted* porque yo a mi director de tesis que es un señor mayor, sí le hablo de *usted* por respeto y por edad. Es decir, respeto a todo el mundo, me entiendes, pero...por edad y por la autoridad que representa para mí. Por respeto a sus logros académicos también y por la figura que es en el mundo en que me muevo. Hay una mayor apertura a la comunicación más directa que cuando yo era alumna. Por ejemplo, tenía miedo, me cortaba la hora de pedir una tutoría o de ir a su despacho a preguntar cosas y ahora tengo como más libertad. Evidentemente, no le hago perder tiempo con tonterías, pero él sabe que, si yo lo busco o quedamos, es para cosas relacionadas y serias. Pueden ser más o menos problemáticas o puede ser para

buscar orientación o para que me aconseje, para resolver problemas. En ese sentido, yo tengo ahora su número de teléfono que no tenía cuando era estudiante. Y cuando hace falta, siempre respetando los límites, no le voy a llamar muy tarde por la noche ni a la hora de la siesta, es decir, quedan las normas de convivencia sociales. Es respeto mutuo, respeto mutuo enorme.

Entrevistadora: ¡Perfecto! ¿Y tú consideras que la comunicación debe ser cambiada cuando el profesor o la profesora se haga mayor y obtenga el título académico más alto?

Entrevistada: (La risa) Es problemático porque a mí me pasa ahora con un...con alguien que fue amigo mío y un escalón, un escalón, no se convirtió en un catedrático. Defendió el doctorado y está solo un escalón por encima de mí...y eso, él lo ve como estar un escalón por encima de mí. Entonces, me parece muy feo que...porque si hay una relación...porque, es decir, si el profesor se hace mayor o sube en la escala jerárquica académica, bueno, yo también me hago mayor...pero si fuimos amigos hace seis meses o dos años, por qué cambiar ahora...es una cosa que me parece horrible. Entonces, eso sí pasa, pero me parece estúpido.

Entrevistadora: Gracias. ¿Y cómo se dirigían a ti los profesores en los Estudios de Grado, en los Estudios de Máster y en los Estudios de Doctorado? ¿Por tu nombre o...?

Entrevistada: Sí. Eso es fácil porque igual. En España no hay diferencia. La única diferencia que puede haber es que ya te conocen desde hace unos años y hay una mayor complicidad o nos entendemos sin hablar.

Entrevistadora: ¿Y es la misma manera en los correos electrónicos? ¿Te dicen *Querida*?

Entrevistada: Bueno, eso es ya por confianza. No todos los profesores me escriben *querida*. Hay profesores con los que tengo un trato más distante y me escriben *estimada*, y hay profesores con los que estoy más próxima y utilizan *querida* y mi nombre porque hay una relación más cercana. En realidad, el trato de palabras utilizadas no cambia tanto. Y...las formas no cambian porque siempre me han tuteado. Entonces, ahí no se produce un cambio de ahora vamos a pasar de *usted* a *tú* porque ya te has convertido en un doctorado. Aquí eso no existe.

Entrevistadora: ¿Qué comunicación es más fácil para ti? ¿A través del correo electrónico o oral? ...con los profesores.

Entrevistada: Bueno, también depende un poco de lo que quieras decir, ¿no? Pero yo...yo soy muy tímida, aunque no parezco...y a veces, no solo tímida sino a veces hablo antes de pensar. Entonces, a veces, conviene que comunique las cosas a través del correo porque hay tiempo para pensar, pero a veces lo complico demasiado...cómo formularlo, y pierdo tiempo, me lío...pero por escrito parece más vinculante, parece de mayor peso. Se tiene la prueba de lo que se habla, pero también todo depende del momento y de la cosa de que se habla. Y con los profesores que conozco desde antes menos formal... Y con aquellos que no conozco, da igual que sean españoles o extranjeros siempre, siempre, siempre me dirijo a ellos de *usted*. Y aunque me contesten tuteándome, hasta que no nos conozcamos de verdad, en persona, y pasemos a ese nivel de confianza, la conversación por correos siempre es muchos más formal.

Entrevistadora: Muy bien, gracias.

Entrevistada: Y en cuanto a lo formal...cuando llegué a la universidad, los profesores requerían o pedían ser tuteados por parte de los estudiantes...*tienes que tutearme, no pongas esa distancia*. Y...también querían que utilizáramos sus nombres, *me llamo Juan, háblame de tú*... Si es de *usted*, no ponemos *don*, sino solo *usted*. (La risa)

Entrevistadora: (La risa) Claro... Vale. ¿Y tú con tus compañeros doctorandos te comunicas de una forma, digamos, informal?

Entrevistada: Sí, sí, totalmente. A veces, depende de la situación, pero, en general, entre la gente joven la comunicación es informal. Pero también es cierto que cuando vas a un congreso, hay gente que nunca has visto antes, hay edades dispares...porque los que acuden son profesores, o no son profesores... A veces no sabes porque hay gente mayor que están haciendo el doctorado y profesores

muy jóvenes, entonces, el trato es un poquito más, siempre tuteándonos, el trato es como más distante, con menos confianza. Pero, en general, como lo has podido observar, hay mucha libertad de expresión, hay mucha libertad de interacción y, aunque no nos conozcamos, intercambiamos nuestros nombres, nos presentamos y estamos tomando el café...es mucho más acelerado que en los países nórdicos, por ejemplo.

Entrevistadora: Muchas gracias. Ha sido un placer.

Entrevistada: Para mí también.

Прилог О: Транскрипт полуструктурираног интервјуа са студентом докторских академских студија (Шпанија)

Датум интервјуисања: 13. 06. 2017. године

Sexo: masculino

Edad: 32

Año académico: tercero

Campo de estudios: La filosofía

Entrevistadora: En tu opinión, ¿qué significa la cortesía?

Entrevistado: Pues, la cortesía en general, en mi opinión, implica un trato con cierta deferencia, con cierta corrección hacia la otra persona en un marco compartido cordial, el respeto mutuo. Es una cierta norma de conducta, no, que pretende mantener una relación suave, entre comillas, con otra persona.

Entrevistadora: Perfecto, gracias. ¿Qué implica la cortesía en la comunicación de un contexto académico? ¿Cómo esperas que los profesores se dirijan a ti? ¿Deberían llamarte por tu nombre o *colega*? ¿Tratarte de *tú* o de *usted*?

Entrevistado: Bueno, la cortesía en el contexto académico significa lo mismo que en el ámbito general, ¿no? Cierta observancia de unas normas que tienen por objetivo facilitar la convivencia. Y en cuanto a que cómo espero que se dirijan a mí, pues, en contexto así cotidiano, no, la gente con la que trabajo, espero que se dirijan a mí de *tú* y sin mucha formalidad. Y después, hombre, un trato más o menos próximo. Con la gente que no conozco, yo siempre me dirijo de *usted* y en principio espero que otra persona haga lo mismo y es lo que ocurre.

Entrevistadora: Gracias. ¿Y crees que es importante mantener una comunicación cortés siempre? ¿Y qué se consigue con eso en las relaciones con la gente?

Entrevistado: Pues, hombre, creo que la cortesía es importante porque un...denota que te preocupa lo que otra persona piense, como la otra persona se sienta. Denota un respeto, una consideración hacia el otro, y eso siempre, pues, facilita las cosas, facilita las relaciones. No obstante, creo que la cortesía es más allá de un trato formal porque me encuentro con mucha gente que tiene un trato muy formal y no son nada cortés. Y por eso creo que la cortesía es más allá del formalismo.

Entrevistadora: ¿Y cuáles son los límites de la decencia y de la cortesía en comunicación académica? ¿Qué sería inaceptable en esa comunicación? ¿Qué un estudiante no debería hacer, y el profesor tampoco?

Entrevistado: Bueno, yo creo que los límites son la falta de respeto o la falta de, por parte de estudiante, la falta de observancia de las normas de clase. Y después cosas como falta de respeto hacia el trabajo ajeno. Hay mucha gente que tiene tendencia desplazar las propias faltas hacia los demás, de

manera que siempre...de los propios defectos o de las cosas que él deja de hacer, y siempre tienen la culpa los demás, lo reprocha... Ese tipo de cosas, la falta de respeto, la falta de consideración, ¿no?

Entrevistadora: ¿Y la comunicación en el contexto académico refleja una jerarquía? ¿Debe o no debe mantenerse una distancia entre profesores y estudiantes?

Entrevistado: Yo creo que la universidad es un ámbito fuertemente jerarquizado. Tradicionalmente la gente que ha tenido cargos altos, ha tenido mucho poder. Ahora parece que eso tiene, al menos aquí la situación de España hoy en día, parece que eso es mucho más suavizado, pero la jerarquía se mantiene, no, y sus consecuencias en el trato también. Pero, es más...yo creo que es más de gente...de generaciones bastante anteriores. Las generaciones más recientes de profesores que rondan entre los cincuenta y los sesenta años son mucho más cercanos, en general, y más humilde que los de antaño. Entonces creo que...sí creo que la universidad es un ámbito muy jerárquico, pero esa jerarquía, aunque se mantiene, por lo menos en las formas está suavizando. Y creo que debe mantenerse una cierta distancia, una cierta que posibilite un respeto hacia la palabra y la voz de profesor, ¿no? Y...también una cierta imparcialidad del profesor con respecto a los alumnos. Verdaderamente, los buenos profesores, los que consiguen interesar, pues, tienen una cierta cercanía con respecto a sus alumnos, con respecto a la materia y te pregunta constantemente...y hay cierto proceso dialógico, no, cierto feedback entre uno y otro. Cuando el auditorio es muy distante, no se hacen preguntas...comunicación y entendimiento son importantes.

Entrevistadora: Gracias. Y ahora, ¿cómo debería parecer la comunicación escrita cuando se trata de una carta oficial con respecto a los exámenes, explicación de la puntuación y la nota, las informaciones respecto al papel final/seminario? ¿Y una comunicación informal, comunicación *ligera*? ¿Y cómo parece tu comunicación con los profesores?

Entrevistado: A ver... Pues, como alumno de doctorado siempre...la comunicación que tenemos es siempre muy formal. Yo creo que todo el mundo de *usted*, y, bueno, uso un modelo de redacción estandarizado de comunicación escrita en este tipo de contextos, con fórmulas ya hechas. Cuando es con los profesores con los que trabajo y comparto asignaturas, la comunicación es mucho más informal, se trata de *tú*, no se utilizan esas fórmulas porque resulta pedante, ¿no? Con la persona con la que tienes un trato cercano, no utiliza frases hechas, no, formales...no queda bien. Si no conoces a la persona a que te diriges, es importante porque hay gente que tiene una especie de susceptibilidad con este tipo de cosas, así que conviene observar siempre esas normas.

Entrevistadora: Perfecto. Muchas gracias. ¿Y cuándo se trata de la comunicación oral, cómo debería parecer esa comunicación...de la misma manera como la escrita o un poco diferente?

Entrevistado: Hombre, la comunicación oral siempre...en general, es menos formal que la escrita, pero, bueno, un poco aplicando el equivalente en el ámbito de la conversación oral... Quiero decir, tratando de *usted*, no siendo impertinente en las preguntas e intentar mantener un trato...lo más cortés posible, no, con respeto y con cortesía en un contexto académico.

Entrevistadora: Gracias. ¿Cuáles son los principios de comunicación en la comunidad académica entre un estudiante de doctorado y un profesor? ¿Y por qué esos principios?

Entrevistado: Pues... Yo no sé, no tengo claro que haya unos principios, pero yo creo que es, es aplicable lo que hemos explicado anteriormente sobre el ámbito general de comunicación académica. Pero, claro, con el matiz de que hay doctorandos que trabajan conjuntamente con profesores en proyectos de investigación y que comparten incluso clases. Entonces, bueno, el trato es más cortés, quizá todavía más... En ámbitos más próximos puede ser informal, ¿no? También, hay relaciones ya de amistad.

Entrevistadora: Gracias. ¿Y tú consideras que la comunicación debe ser cambiada cuando el profesor se haga mayor y obtenga el título académico más alto?

Entrevistado: Yo no creo. Creo que eso tradicionalmente ha sido...creo que es una herencia de este ámbito así muy jerarquizado de la universidad y... Bueno, no solo de la universidad sino de la sociedad. Yo creo que el trato debe ser igual de cordial hacia la limpiadora como hacia el catedrático.

Entrevistadora: Perfecto. Muchas gracias. ¿Y piensas que el espacio en el que tiene lugar la comunicación determina las reglas de la comunicación, por ejemplo, la facultad, teatro, cine, cuando encuentras a un profesor por la calle, por los pasillos de la facultad?

Entrevistado: Pues, sí, totalmente. No es lo mismo cuando te encuentras a alguien en un bar o en una librería o en el despacho tienes una cita concertada. Cada espacio, digamos, tiene su código, su uso lingüístico común, convencional que se suele aplicar. También depende de la persona a la que te diriges, pero el espacio también modula.

Entrevistadora: Bien, gracias. ¿Y cómo se dirigen/se dirigieron a ti los profesores en los Estudios de Grado, en los Estudios de Máster y ahora en los Estudios de Doctorado?

Entrevistado: En general, me suelen tutear siempre. Algunos hay, ya mayores, que tienen la costumbre llamar de *usted*. A mí no me importa y...me suelen tutear y yo los suelo tutear. Yo al principio siempre le llamo a todo el mundo de *usted*, hasta que me piden que los tutee, la cosa que es muy habitual.

Entrevistadora: ¿Y es la misma manera en los correos electrónicos y las clases?

Entrevistado: Sí, sí. Hay una relación de cierta confianza y tal. No hay diferencia. Si la tuteas, tuteas en todos los ámbitos. A mí me resulta siempre más fácil la comunicación en persona. Creo que facilita mucho las cosas. Si hay un malentendido, es más fluido.

Entrevistadora: ¿Y cuál es tu opinión sobre la manera de que te trataron/llamaron los profesores en niveles de estudios más bajos? ¿Es eso una manera adecuada?

Entrevistado: Sí. Aquí hay costumbre de tutear. Estoy acostumbrado a que me tuteen. No he tenido nunca problemas en ese sentido. Por lo tanto, prefiero el trato cercano. Aquí en España cuando te separas de la persona, una diferencia de edad, una diferencia de jerarquía, normalmente siempre se comienza llamando de *usted*, eh... En ámbitos alumno-profesor, no profesor-alumno, en el profesor-alumno está el tuteo, es muy normal. En ámbitos alumno-profesor se suele llamar de *usted*. Y si se llama de *tú*, eso, claro, implica que hay cierta cercanía, hay cierta confianza.

Entrevistadora: ¿Y los profesores te piden que los llames por el nombre o *profesor*?

Entrevistado: Sí, sí, por su nombre. Y cuando yo doy clases pido que me llamen por mi nombre de pila también. Sólo cuando hablo con profesores extranjeros o profesores españoles que no conozco, ahí evito...ahí evito y me dirijo a ellos con *profesor* y el apellido. Tengo esa precaución... (La risa)

Entrevistadora: (La risa) Bien, gracias. Y la última pregunta... ¿Cómo te comunicas con tus compañeros estudiantes que no conoces, por ejemplo, en congresos, en seminarios? ¿Se tutea o a lo mejor a veces se dice *usted*?

Entrevistado: Se tutea siempre. En España la gente joven y tal, tienen muy normalizado el tuteo. Sonaría muy, muy anacrónico llamar de *usted* a una persona en ese contexto.

Entrevistadora: Muchas gracias.

Entrevistado: De nada. Espero que te sea útil.

БИОГРАФИЈА АУТОРКЕ

Јелена М. Ковач рођена је 1983. године у Сарајеву. У Београду је завршила основну школу и Филолошку гимназију, смер класични језици. Дипломирала је 2011. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду на Катедри за иберијске студије, где је завршила и мастер студије 2012. године, одбранивши мастер рад из области социolingвистике под називом *Баскијски језик насупрот кастиљанском*.

На Филолошком факултету Универзитета у Београду започела је докторске студије 2012. године. Као сарадница у настави / демонстраторка на Катедри за иберијске студије Филолошког факултета Универзитета у Београду била је ангажована од 2012. до 2017. године. Године 2017. боравила је три месеца на Универзитету у Гранади (Шпанија) као добитница истраживачке стипендије за докторанде у оквиру међународног програма размене студената *Erasmus+*. Од 2018. године запослена је на Филозофском факултету Универзитета у Приштини са седиштем у Косовској Митровици као лекторка за шпански језик.

Области њеног научног интересовања су социolingвистика, когнитивна лингвистика, прагматика, савремени шпански језик, примењена лингвистика и сефардске студије. До сада је објавила више оригиналних научних и стручних радова у домаћим часописима и учествовала на неколико научних конференција и семинара за усавршавање наставника у земљи. Говори шпански, енглески и немачки језик.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Јелена М. Ковач

Број досијеа 12048/Д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

КОГНИТИВНИ КУЛТУРНИ МОДЕЛИ И ПРИНЦИПИ УЧТИВОСТИ У АКАДЕМСКОМ ДИСКУРСУ: СРБИЈА И ШПАНИЈА КАО СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација ни у целини ни у деловима није била предложена за стицање дипломе студијских програма других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

Прилог 2.

Изјава о истовестности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Јелена М. Ковач

Број досијеа 12048/Д

Студијски програм Докторске академске студије

Наслов рада **КОГНИТИВНИ КУЛТУРНИ МОДЕЛИ И ПРИНЦИПИ УЧТИВОСТИ У
АКАДЕМСКОМ ДИСКУРСУ: СРБИЈА И ШПАНИЈА КАО СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА**

Ментор проф. др Јелена Филиповић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истовестна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

КОГНИТИВНИ КУЛТУРНИ МОДЕЛИ И ПРИНЦИПИ УЧТИВОСТИ У АКАДЕМСКОМ ДИСКУРСУ: СРБИЈА И ШПАНИЈА КАО СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду, и доступну у отвореном приступу, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве.)

Потпис аутора

У Београду, _____
